تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی
زنجیرە ژمارە (٣١٣)

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم

(وشەسازی)

بەشی چوارەم

ژمارە و ئاوەڵکردار

بەغدا ـ ١٩٩٨

www.iqra.ahlamontada.com
منتدى اقرأ الثقافي
منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com
للكتب (كوردي ، عربي ، فارسي)

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنتَدى إقْرَأ الثَقافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنتَدى إقْرَأ الثَقافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرا الثقافى)

www. Iqra.ahlamontada.com

منتدى إقراء الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ,عربي ,فارسي)

دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی
زنجیرە ژمارە ٣١٣

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم

وشەسازی

بەشی چوارەم

ژمارە و ئاوەڵکردار

بەغدا - ١٩٩٨

پێشـــەکی

لە مێژە دوو بنەمای سەرەکی لە زماندا جیاکراوەتەوە : وشەکانی زمان‌و پێکهاتنی ڕێزمانی . هەر یەك لەو دوو بنەمایەش خاوەنی خاسیەتی خۆیەتی . وشەکانی زمان سەرجەمی ئەو وشانە دەگرنەوە ، کە لە زمانێکی دیاریکراودا هەبن . وشەکانی زمان لە بەشی لێکسیکۆلۆژیدا لێیان دەکۆڵرێتەوە ، کە سەرنج بۆ تایبەتێتی هەر وشەیێك ڕادەکێشرێ‌و بەر لە هەر شتێش لە ڕووی واتایەوە و جیاوازیی واتای لە وشەیێکی دی . پێکهاتنی ڕێزمانی ئەو هەموو خاسیەت و تایبەتێتییانە کۆدەکاتەوە ، کە لە کۆمەڵێ وشەدا وەك یەکن و بەر یەك یاسا دەکەون . کەواتە پێکهاتنی ڕێزمانی ئاوڕ لە تاکە تاکەی وشە ناداتەوە ، بەڵکو تەماشای دەستەو کۆمەڵەکانی دەکا .. لە هەندێ حاڵەتدا ماکی لێکسیکی و ڕێزمانی پێکەوە لە وشەدا بەدەردەکەون و بە ئاسانی دەتوانرێ جیابکرێنەوە[1]. بۆ نموونە لە وشەکانی : ژوور ، لق ، کەو ... دا خاسیەتی سەربەخۆیان ئەوەیە ، کە بەر لە هەر شت واتای شوێنێکی ناسراو ، بەشێکی دیاریکراوی درەخت ، ڕەگەزێکی دەست‌نیشانکراوی باڵندە ... دەگەیەنن ... بەڵام هەموو ئەو وشانە پێکەوە و چەندین وشەی دیش لەگەڵیان ، خاوەنی خاسیەتی هاوبەشن : ١) ناون ، ٢) تاکن ، ٣) سادەن ... یاخود وشەکانی : ئەمڕۆن ، ئەنووسین ... واتای لێکسیکیان بە نیشاندانی ڕووداوێکی ئاشکراوە بەندە : هاتوچۆ ، نامە ، نان ... ، بەڵام هەموویان

(١) ڤ. ڤ. ڤینۆگرادۆڤ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (وشەسازی) ، مۆسکۆ ١٩٧٢ ، ل ٢٧ .

پێکەوە و چەندین کرداری دی خاوەنی خاسیەتی گشتیی ڕێزمانین :
١) کاتی ئێستا ، ٢) کەسی یەکەم ، ٣) کۆ ...
لە حاڵاتی دیدا ماکی ڕێزمانی تەنیا لە یەکگرتنی وشەدا (لە ڕستەدا) دیاری دەکرێ . بۆ نموونە ، ئێمە کاتێ دەدوێین لە لایەکەوە دەشێ بڵێین : ئازاد هات و لە لایێکی دیشەوە ، دەلوێ بڵێین : ئازاد هات ؟ لە حاڵەتی یەکەمدا ڕاگەیاندنی هەواڵێك و لە حاڵەتی دووەمدا پرسینی هەواڵێك لە ڕستەیێکی سەرلەبەردا دەربڕراوە . وشەکانی (ئازاد) ، (هات)نە ڕاگەیاندنی هەواڵ و نە پرسینی هەواڵ نیشان نادەن .
بەم شێوەیە ماکی ڕێزمانی ، کە وەسیلەی دەربڕینە ، بە تاکە تاکەی وشەوە بەند نییە ، بەڵکو بە ماکی وشەوە : مۆرفێم و ئەو ئامرازانەی لە ڕووی ئەرکەوە لێیەوە نێزیکن و هەروەها ئاوازو شێوەی ڕیزکردنی وشەکانەوە بەندە[٢] .
ئەو نموونانەی هێنامانەوە ، ئەوە نیشاندەدەن ، کە وەسیلەی ڕێزمانی ، جۆرە واتایێك ڕادەگەیەنێ ، کە وەسیلەی لێکسیکی ڕای ناگەیەنێ . وەسیلەی ڕێزمانی ماکێکی یەکجار پێویستە لەتەك وەسیلەی لێکسیکیدا . گرنگیی وەسیلەی ڕێزمانی بەتایبەتی لەوەدایە ، کە یاریدەرە بۆ دەربڕینی پێوەندیی گشتی ، نیشاندانی خاسیەتی تەجرید . بە هۆی بەکارهێنانییەوە ، پێوەندیی نێوان ئەو مەفهوومانەی بۆ ڕاگەیاندنی بیرێك پێویستە دادەمەزرێنرێ و دەگەیەنرێتە ئەنجام . لە بواری ئاخاوتندا ، ئێمە بیری خۆمان لە قاڵبی ڕستەدا دەردەبڕین . ڕستەش لە وشە پێك دێ ، کە بەپێی یاسای ڕێزمانی پێکەوە دەبەسترێن . وشەی پچڕپچڕ ، کە خاسیەت و پێوەندیی ڕێزمانی بەیەکەوەی نەبەستبن ، ناتوانن بیرێك دەربڕن . سەرپاکی وەسیلەی ڕێزمانی و دابەش

(٢) ف . م . بیریزین ، ب . ن . گولۆڤین ، زمانناسیی گشتیی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٩ ، ل ٤٧ .

بوونیانو پێوەندییان بیناى ڕێزماتیی زمان پێکدێنن • هەر
بەشێکیش خاوەنی پێکهاتنی ڕێزمانی تایبەتی خۆیەتی • پێکهاتنی
ڕێزمانی خاسیەتێکی هەرە گرنگی زمانە و بە بێ ئەو زمان پێک نایەت •
لە هەمان کاتیشدا پێکهاتنی ڕێزمانی پێوەندیی هەمیشەیی بە وشەوە هەیە ،
چونکە ماکی ڕێزمانی لە وشە و دەستەواژەدا دەرکەوێ • جا بوونیان و
دەرکەوتنیان لە زماندا تەنیا لەسەر ئەم بنەمایەیە و دوور لە وشەوە ناتوانرێ
نیشان بدرێ[٣] •

پێویستە پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین ، کە زاراوەی «ڕێزمان» بە دوو
واتای جیاواز بەکاردێ : یەکەم ـ ئەوە دەگەیەنێ ، کە پێکهاتنی ڕێزمانیی
زمان بەشێکە لە بەشە پێکهێنەکانی سیستەمی گشتیی زمان • دووەم ـ
لێکۆڵینەوەی زانستی خستنەپێش چاوی ئەو پێکهاتنە ڕێزمانییە •
وێکچوونیش لە نێوان ئەو دەستەواژانەی «ڕێزمان»یان تێدایە ، وەك :
«یاسای ڕێزمانی» ، «دەستووری ڕێزمانی» ، «دیاردەی ڕێزمانی» •••
ئەوە دەگەیەنن ، کە : یەکەم ـ «ئەوەی دەکەوێتە پێکهاتنی ڕێزمانیی
زمانەوە ، بوونێکی مەوزووعی هەیە»[٤] • دووەم ـ دامەزراندنی
زانستی زمان بۆ ئەو ڕێژە مەوزووعییانەی لەزمانەکەوە هەڵدەهێنجرێن •
ئەو ڕێژانەش دەشێ ڕاستبن و دەشێ هەڵەبن[٥] •

لێکۆڵینەوەی ڕێزمان لەسەر دوو بنەما دامەزراوە : وشە و
ڕستە • بەو پێیە دوو بەشی سەرەکی : وشەسازی (مۆرفۆلۆژی)و
ڕستەسازی (سینتاکس) جیادەکرێتەوە• ئەگەرچی هەریەکێکیشیان خاوەنی

---

(٣) پ• ئا• بوداگۆف ، مرۆڤ و زمانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٤ ، ل ١٠٢ •

(٤) ئا• ن• گفۆزدییێف ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ ، بەرگی یەکەم ،
چاپی سێیەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ ، ل ١٠٨ •

(٥) هەمان سەرچاوە ، ل ١٠٨ •

بابەت و کەرەستە و مەبەستی خۆیەتی ، بەڵام پێوەندی هەمەجۆریش لە نێوانیاندا هەیە[٦] .

جیاوازیی وشەسازیو ڕستەسازی لەوەدایە ، لە کەرەستەی پێویستەوەی وشەسازی ، وشەیە و ماکەکانی وشە تێدەداتەوە ... هەرچی بابەتی ڕستەسازییە ، لێدوانە لە ڕستە و مادەکانی ڕستە لە شێوەی نومەلی جیارازی وشەدا تا دەکاتە وشەی جیاجیا ، لە ئەندامی جۆربەجۆری ڕستەن . ئەوەتە ڕستەسازی لێکۆڵینەوەی خۆی لە وشەدا کۆتایی پێدێنێ ، بەڵام وشەسازی بەپێچەوانەوە توێژینەوەی خۆی لەوشەوە دەستپێدەکات. بەو پێیە ، ئەگەرچی هەردوو وشەسازی و ڕستەسازی لە وشە دەدوێن ، بەڵام لە توێی جیاوازەوە بۆی دەچن و پێوەندیی جیاوازی وشە لە سیستەمی گشتیی زماندا لێکدەدەنەوە[٧] .

وشەسازی کە لە وشە دەدوێ ، لە سیستەمی زمانەوە تێیان دەڕوانێو پێوەندییان لەگەڵ ماکەکانی دی هەمان سیستەم دیاریدەکا . بۆ نموونە : نێوانی قالبە جیاجیاکانی وشە لەسەر چ مەرج و پێوەندییێك دامەزراوە.. ئەوەتە وشەی (باخ) لە حاڵەتی ناسیاویدا دەبێتە (باخەکە)و لە حاڵەتی کۆدا ـ (باخان) ... وشەی (کەم) لە پلەی بەراورددا دەبێتە (کەمتر) ، لە پلەی باڵادا ـ (کەمترین) ... (من) جێناوی جودایە بۆ کەسی یەکەمی تاكو وەك جێناوی لکاو لە قالبی (م)دا دەردەکەوێ ... چاوگی (هاتن) لە

---

(٦) ئا. ئا. ریفۆرماتسکی ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ ، ل ٢٤٢ .

(٧) ن. س. ڤالگینا ، د. ێ. ڕۆزێنتال ، م. ئی. فۆمینا ، ف. ف. تساپکێڤیچ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧١، ل ٢٣٩ .

ڕابوردووی نزیکدا دەبێتە (هات) ، لە ڕابوردووی تەواودا – (هاتووە) ، لەڕابوردووی بەردەوامدا – (دەهات) ، لەڕابوردووی دووردا – (هاتبوو) ... وشەی (زێڕ) ناوە ، کە پاشگری (-ین)ی دەچێتە سەر – (زێڕین) دەبێتە ئاوەڵناو ... (جوان) ئاوەڵناوە ، کاتێ پاشگری (-ی) پێوە دەنرێ – (جوانی) دەبێتە ناو .. وشەسازی هەروەها لەڕەستەی ڕێزمانیی گرووپی جیاجیای وشە نیشان دەدا ، دابەش‌بوونی وشە بەسەر پۆلی گەورە گەورەدا دەردەخا ، واتای ئەو پۆلانە ڕووندەکاتەوە و پێوەندیی نێوانیان دیاری‌دەکا . هەر زمانێکیش خاوەنی سیستەمی ڕێزمانیی خۆیەتی .

ڕستەسازی هێزی خۆی دەخاتە سەر ئەوەی ، ئەو وەسیلە ڕێزمانی‌یانە چۆن لە پرۆتسێسی پێوەندیی بەستن و لەیەکتر گەیشتندا بەکاردێنرێن ، بۆ دەربرینی بیر چۆن وشە پێکەوە گرێ‌دەدرێن ، چۆن ڕستەیان لێ دروست‌دەکرێ . لە ڕستەسازی‌دا لە یەك ڕستەدا پێوەندیی وشە بە وشەی دی‌یەوە باس‌دەکرێ(٨) ، بۆیە ئەو جۆرە قالبانەی : باخ ، باخەکە ، باخان ... لە ڕستەسازی‌دا پێوەندی‌یان بە وشەی دی‌یەوە باس‌دەکرێ . بەوێنە لە ڕستەکانی : باخی پاشا پڕ گوڵی جوانە ، جوانیی باخەکە بێ‌سنوورە ... نیشانی‌دەدا ، وشەی (باخ) چ دەورێك دەبینێ لە پێکهێنانی ئەو ڕستانەدا ، بەتایبەتیش پێوەندیی نێوان وشەکانی (باخی پاشا) ، (جوانیی باخەکە) ڕوون دەکاتەوەو پێوەندیی واتایی وشەکان لەگەڵ وشەکانی دەوروبەریان ساغ دەکاتەوە . ئەم لایەنە لە وشەسازی جیادەکاتەوە . بابەتی سەرەکی ڕستەسازی ، وەك نیشانماندا بریتی‌یە لە ڕستە . وشە دوا ماکیتی و لێکۆڵینەوە لە بارەیەوە لە دوا هەنگاوی ڕستەدا دێت .

---

(٨) یو. س. ستیپانۆف ، بنەماکانی زمانناسیی گشتی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ ، ل ١٤٦ .

وشەسازی و ڕستەسازی یاریدەی هێنانەدی یەك مەبەست دەدەن ،
ئەویش دەربڕینی بیرە بە زمان . لە بەر ئەو هۆیەیە لە زمانی کوردیدا
لێکۆڵینەوە لەو دوو بەشە هاوبایەخە ـ گۆڕانی وشە و ڕیزبوونی وشە ـ
لە پێوەندیی تەواو لە نێوانیاندا هەیە ، وەك یەك گرنگ و پێویستن .

دەستوورەکانی ڕێزمان چینی هەرە بەرینی وشە دەکرنەوە .
بەوێنە ، ڕێککەوتنی ئاوەڵناو یان کردار چ لەو وشانەی لە زوومەوە لە زماندا
هەن و چ لەو وشە نوێیانەی تازە ڕۆنراون و چ لەو وشانەی لە دیالێکتی
دیەوە کەوتوونەتەوە و چ لەو وشانەی لە زمانانی دیەوە وەرگیراون..
وەك یەك بەربڵاون .

ڕێککەوتنی بەجێهێنانی ئەرکیش بە هەمان جۆرە ، با وشەکە مانای
زۆربەجۆرێشی هەبێ . بەوێنە کرداری (دەڕوا) لەگەڵ کارادا ڕێدەکەوێ ،
ئەگەرچی لە حاڵاتی جیاوازدا واتای دیش بگەیەنێ . لەتەك کارایەکدا کە
لە حاڵەتی کۆدا بێ : منداڵەکان دەڕۆن بۆ قوتابخانە ، ئوتومبیلەکان دەڕۆن
بۆ هەولێر ، ئیشەکانمان دەڕۆن ... لەگەڵ کارای تاکدا : منداڵەکە دەڕوا
بۆ ماڵەوە ، ئوتومبیلەکە دەڕوا بۆ هەولێر ، ئیشەکەمان دەڕوا ...

بۆیە کاتێ خاسیەت و واتای پێکهاتنێکی ڕێزمانی دەستنیشان دەکرێ
پێویستە ئەوە لەبیر نەکرێ ، کە ڕەنگە ئەو واتایە تەنیا شتێکی زۆر گشتی
بێ ، هەڵەیەکی گەورە بێ .. بەپێچەوانەوە لەسەر بناغەی واتای
دیاریکراوی وشە و ڕستە ، واتای تەواوی ڕێزمانی لێكدەدرێتەوە .
لەم حاڵەتەدا ڕێزمان لەگەڵ لێکسیکدا تێکەڵ دەبێ[٩] .

لەم ڕووەوە پرۆفیسۆر ئا. م. پیشکۆڤسکی باش واتای حاڵاتی
نیشانداوە ، کە وتوویە : «لەبەر ئەوەی واتای حاڵات بە شێوەیێکی چڕ
بەندە بە واتای مادی و ڕابەرایەتیی وشە و وشەی بەڕێوەبراوەوە ، بۆیە

---

(٩) ف. ئی. کۆدوخۆف ، سەرەتایێکی زمانناسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٩ ، ل ٢٥٩

ئۆژەر بیر لەوە دەکاتەوە ، لێرەدا چەند جۆر هەبێو واتای مادی یەگێك لە ماکە پێکهاتووەکان چەند جۆر دیاری بکرێ و هەندێ جۆر ئیزافەی ئەو ئاوێتەیە بکرێ ، کە حالاّتی جیاواز سازیان کردووە »[10].

کەوابوو نیشاندانی خاسیەتی ئەو جۆرە دیاردە ڕێزمانییانە ، وەك : ئارا و بەرکار ، نیهاد و گوزارە ، ناو و ئاوەڵناو ... کە لە زماندا لەڕادەی بێسنووردا دەبینرێن و وشەی هەمەجۆریان گرتووەتە خۆ ، پێویستە باش جیابکرێتەوە ، کە چی سەر بە کام دیاردەی ڕێزمانییە و کام وشە ، کام پێکهاتن پەردە کاتەوە .

لە وشەسازیدا حالاّتی ڕێزمانی لە پلەی یەکەمدا دێ . وشە لە ڕووی پێوەندیی واتاوە ، دانەیێکی ساکار نییە ، کە تەنیا یەك واتای هەبێ ، بەڵکو چەند واتایێکی جیاوازی هەیە و هاوکارن : لەتەك واتای سەرەکیی سەربەخۆی وشەیێکی دیاریکراودا ، دەشێ چەند واتایێکی تەواوکەری دی هەبێ ، کە تایبەت نەبن بە تاکە وشەیەکەوە ، بەڵکو تایبەت بن بە کۆمەڵێکی گەورەی وشەوە .[11]

بۆ نموونە ، بۆ ژمارەیێکی بێسنووری وشە واتای کۆی تەواوکەر هەیە : باخان ، شاران ، پیاوان ، دەڕۆن ، دەنووسن ، دەفرۆشن ...

---

(10) ئا. م. پیشکۆفسکی ، ڕستەسازیی ڕووسی لەبەر ڕووناکیی زانستدا ، چاپی حەوتەم ، مۆسکۆ ، 1956 ل 291 – 292 .

(11) م. دۆکوولیل ، کیشەی حالەتەکانی وشەسازی ، گۆڤاری «کیشەی زمانناسی » ، ژ 6 ، مۆسکۆ ، 1967 ، ل 73 .

وەك لە نموونەگانندا دیارە ، ئەم واتایە بۆ تاکە وشەیێك نیە ، بەڵكو
رتووپی گەورە گەورەی وشەیە ، لەگەڵ تاکە وشەیەندا وەك واتاییکی
بۆ سەر واتا سەرەکیەکە خۆی دەنوێنێ ، واتای سەرەکی
ی : (باخ) - شوێنی گوڵو درەختە ، (دەڕۆن) - بزووتنەوە لە
شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیە ... بەڵام لەتەك ئەو واتا سەرەکیە
بەجۆرانەدا ، واتای تەواوکەریشیان هەیە ، ئەویش واتاییکی
گشتیە بۆ سەرجەمیان و بۆ ژمارەیێکی بێشوماری دی وشە ، ئەو واتا
یەش ، واتای کۆیە ، ئەو واتا سەرەکیەی لە تەنیا وشەیێکی
ی کراودا هەیە ، لە زانستی زماندا (واتای لێکسیکی) پێدەوترێ ،
ی تەواوکەری گشتیش ، کە خاسیەتی کۆمەڵە وشەیێکی زۆرە ، بە
ی ڕێزمانی) ناونراوە[12] .

تایبەتیتی واتای ڕێزمانی ئەوەیە ، کە بە کەرەستەی دیوی دەرەوەی
زمان دەردەبڕرێ[13] . کەرەستەی ئەم حالەتە هەندێ پارچەی وشەیە ،
وەك : کۆتایی ، ئەمەش بە ئاسانی لە بەراوردکردنی : باخ - باخان ،
ڕوا - دەڕۆن ....دا دەبینرێ . ئەو کەرەستە دەرەکیانەی واتای
ڕێزمانی دەگەیەنن ، هەروەها خاسیەتی کۆمەڵە وشەی زۆرن و بریتین لە
رەستەی ڕێزمانی ، بۆ نموونە ، نیشانەی کۆی (ان،ن) تەنیا لەو وشانەدا
بەدی ناکرێن ، کە لە سەرەوە خستمانە پێش چاو ، بەڵکو لەگەڵ دەستەو

---

(12) ئا. ئی. گولانۆف ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، مۆسکۆ ،
1965 ، ل 12 .

(13) ئا. ئی. سامیرنیتسکی ، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی ، مۆسکۆ ،
1959 ، ل 104 .

ـومەڵی دیشدا دەبینرێن ، بەوینە : ڕۆژان ـ چاوان ، جاران ، شێران...، دەشۆن ، دەمرن ، ڕادەکەن ، دەکرن... و سەدانی دیدا . بەو پێیە بـو هەموو دیاردەیێکی زمان ئەم جۆرە کەرەستە دەرەکییەی زمان مـانیکی پێویستە بۆ دەربڕینی مانای ڕێزمانی ، چونکە لەسەر بناغەی ئەو مانـایـانە مەبەست پێکدێنرێ و لە یـەکێکـەوە دەگـەیـەنـرێ بـە یـەکێکی دی .
بۆیە واتـای ڕێزمـانی و کەرەستـەی دەربـڕینی ڕێـزمـانی پێـوەنـدیی هەمیشەییان لە نێوانیدا هەیە و لە زماندا بە جیاجیا نابن[١٤] .

ئەم پێوەندییەی نێوان واتای ڕێزمانی و کەرەستـەی ڕێزمـانی لـە زانستی زماندا بە (حالەتی ڕێزمانی) ناسراوە[١٥] .

نموونـەی حـالەتی ڕێزمانی لـە زمـانی کوردیـدا : ژمـارە ، دۆخ ، ناسیاوی ، کات ، کەس ... ن . وەك دواتر دەردەکەوێ ، هەر یەك لەمانە خاوەنی واتای ڕێزمانیی خۆی و کەرەستەی دەربڕینی ڕێزمانیی خۆیەتی .

حالەتی ڕێزمانی بریتییە لە یەکێتی واتـای ڕێزمـانی و کـەرەستـەی دەربڕینی ڕێزمانی ئەو واتایانـە . هـەردووکیـان مـاکی پێـویستی هـەر حالەتێکی ڕێزمانیی پێکهاتنی ڕێزمانی زمانن .

لە لێکۆڵینەوەی حالەتی ڕێزمانیدا ، هەندێ لە نووسەران ڕووی واتا ڕەچاو دەکەن . لەم بارەدا حالەتی ڕێزمانی دەشێ وا دیـاری بکـرێ ، کە

(١٤) هەمان سەرچاوە ، ل ١٠٦ .

(١٥) ئا. س. چیکـۆباڤا ، سەرەتاییکی زمانناسی ، بەرگی یـەکەم ، چـاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٥٣ .

ـەك تایبەتێتی زمان ، دەربڕینی مانای ڕێزمانی لە کەرەستەی ڕێزمانیی زمانەوە وەردەگیرێ • نووسەرانی دی لە کەرەستەی ڕێزمانییەوە دەنواڕن • لەم بارەدا دەکرێ حالاتی ڕێزمانی وەك یەکگرتنی کەرەستەی ڕێزمانی بۆ یاریدەی دەربڕینی واتایێکی ڕێزمانیی ناسراو تەماشابکرێ • بەو پێیە کە کەرەستەی ڕێزمانی بۆ مەبەستی گەیاندنی واتایە ، خاسیەتی حالاتی ڕێزمانی لە واتاکانیانەوە دەستپێدەکات • بێ ڕەچاوکردنی واتا تەنانەت ناتوانرێ ئەوە بچەسپێنرێ ، کە خاوەنی کەرەستەیێکی ڕێزمانیی ناسراوە[16] • بۆ نموونە کۆتایی (ـ ێ) لە وشەی (کچێ)دا دەربڕینی دۆخی بانگهێشتنی (کچ)ە ، کە ئاوە : کچێ وەرە • بێ تێگەیشتن لە مانای وشە ، ناتوانرێ بڕیاربدرێ ،کە ئەو دەنگە ناسراوە کەرەستەی ڕێزمانییە یان نا • بۆ نموونە ، هەمان دەنگی (ێ)ی کۆتایی ، کە لە وشەی وەك : هەرمێ ، پێ ، جێ •• شدا هەیە ، کۆتایی وشە نین و کەرەستەی ڕێزمانی نین •

پێویستە ئەوە لەیاد نەکرێ ، کە لە نێوان واتا و کەرەستەی دەربڕینی ئەو واتایەدا پێوەندیی ئالۆز هەیە • ئەوەتە زۆر جار واتایێکی ڕێزمانی ، دەکرێ بە کەرەستەی ڕێزمانیی جیاواز دەربڕدرێ • بۆ نموونە ، واتای کرداری تێپەڕ چۆن بە یاریدەی پاشگری (ـاندن) : (گەڕان ـ گەڕاندن ؛ مردن ـ مراندن •••) ڕادەگەیەنرێ ، هەروەها بە گۆڕینی کۆتایی (بڕان ـ بڕدن ، پچڕان ـ پچڕین•••)یش سازدەکرێ ••• بەپێچەوانەشەوە تاکە کەرەستەیێکی ڕێزمانی ، دەتوانێ واتای حالاتی جیاواز بگەیەنێ • بەوێنە لە (ئێوە هاتن) و (ئەوان هاتن)دا (ن) لە یەکەمدا واتای کەسی دووەمی کۆ دەگەیەنێ ، کەچی لە دووەمدا واتای کەسی سێیەم دەدات •

---

(16) ئی• ئۆ• کۆستیتسکایا ، ڤ• ئی• کارداشێڤسکی ، ڕێزمانی فەرەنسی ، چاپی حەوتەم ، مۆسکۆ ، 1973 ، ل 62 ـ 63 •

هەرچەندە کەرەستەی ڕێزمانی ، وەك شتێکی ئاسایی بە واتایێکی ناسراوەوە بەندە ، بەڵام لە هەندێ حاڵەتدا دەشێ ئەو واتایە ڕانەگەیەنن . بۆ نموونە، ئاشکرایە کە کۆتایی (ـان) واتای کۆ دەگەیەنێ: کچان ، کوڕان ، لاوان ... بەڵام وشەی وەك : میران ، سەیران لەو واتایە بێبەرن ، چونکە چۆن دەتوانین بڵێین : (میرانی سۆران جێی شانازیی کوردن . خەڵك بەهاران دەچنە سەیران ..) بە هەمان چەشن دەتوانین بڵێین : (میران کوڕێکی زیرەکە ، میران ! هەر ئێستە دەچم . سەیرانەکەمان خۆش بوو ...) . وێڕای ئەوە هەر یەك کەرەستە ، بەتایبەتی یەك کۆتایی ، یەکسەر دەتوانێ چەند واتاییێکی ڕێزمانی بگەیەنێ و سەر بە چەند حاڵەتێك بێ . بە وێنە (ـ م) ـ دەچم ، دەڕۆم ، دەبەم ... لە لایەکەوە دەبێتە نیشاندەری کەسی یەکەم و حاڵەتی کەس دەردەبڕێ . لە لایەیێکی دیەوە ڕاگەیەنێ ژمارەی تاکەو پێوەندی بە حاڵەتی ژمارەوە هەیە .

حاڵەتی ڕێزمانی لە سیستەمی زماندا خاوەنی پێوەندیی جۆربەجۆرن و دەوری جیاواز دەبینن . حاڵەتی کەم و زۆری گشتیتی هەیە و ئەوەتە بەشێك لە سنووری بەشێکی دیدا ئەرك دەبینن ، یاخود هەندێ حاڵەت لە لایەکەوە یەك دەگرن و لە لایێکی دیەوە لە یەك جیادەبنەوە . هەر یەك حاڵەت بەپێی پێوەندی بە حالاتی دیەوە دەتوانێ دەوری جیاجیا ببینێ . پێوەندیی حالاتی جیاجیا بە لێکسیکەوە وەك یەك نین[١٧] .

(١٧) ف. ئا. ژڤێگینسیێف ، زمان و تیۆریی زمانناسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل ١٨٤ .

حالاَتی ڕێزمانی بەپێی پێوەندی بە بینای زمانەوە لە زمانانی جیاوازدا وەك یەك نین • بۆ نموونە زمانی کوردی خاسیەتی حالَەتی ناسیاوی و نەناسیاوی هەیە و ئەم حالَەتەش بە یاریدەی نیشانەی ناسیاوی‌و نەناسیاوی دەردەبڕِێ ، کەچی لە زمانی ڕووسیدا خاسیەتی حالَەتی ناسیاوی و نەناسیاوی نی‌یە •

حالَەتی ڕێزمانی بەپێی مێژووی پێشکەوتنی زمان ەشێ گۆڕانی بەسەردا بێت ، بەلاَم بە شێوەیێکی یەکجار سست‌و لەسەرخۆ • لەو بارەیەوە دەتوانین هەندێ نموونە بخەینە پێش چاو :

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا جنسەکانی ناو دەستوورێکی ڕێك‌وپێکیان ڕەچاوکردووە و لە ڕێگەی نیشانەوە لە یەکتر جیادەبنەوە • لە دۆخی تیاندا جنسی مێ نیشانەی (ێ) وەردەگرێ‌و جنسی نێریش نیشانەی (ی)ی پێوە دەلکێ • لە بەشە دیالێکتی موکری و هەندێ ناوچەی سۆران و کەمێك لە دەور و پشتی سلێمانیدا ، هەرچەندە وەك دیالێکتی کرمانجی ژووروو ڕێك‌وپێك خۆیان نانوێنن ، بەلاَم تا ڕادەیێك دەستووری خۆیان پاراستووە • لەم بەشە دیالێکتانەی خوارووشدا هەر نیشانەی (ێ) دەچێتە سەر ناوی جنسی مێ و هەر نیشانەی (ی)یش ئیزافەی سەر ناوی جنسی نێر دەبێ • لە زمانی ئەدەبی‌و ئاخاوتنی سلێمانی‌و هەندێ ناوچەی تردا نیشانەی نێرو مێ (جگە لە چەند حالَەتێکی زۆر کەم نەبێ) نەماوە(١٨)•

---

(١٨) بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوە ، بروانە (ل ١٦٧)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە .

بە پێچەوانەشەوە وا پێدەچێ حاڵەتی کۆی بە یاریدەی نیشانەی (ـ ات) سازبوو (باخات ، خەیالآت ، ئاغاوات ، دێهات ٠٠٠) ، دەبێ لە دەورێکەوە پەیدابووبێ و گەشەی سەندبێ ، کە کورد ئاینی پیرۆزی ئیسلامی وەرگرتبێ •

کەرەستەی دەرەکی دەربڕینی حاڵاتی ڕێزمانی لە زمانانی جیاوازدا وەك یەك نین و جیاوازن • ئەمەش : گیرەك (ئافیکس) ، بە یەکتر گۆڕینەوەی دەنگ ، هێز (النبرە) ، تەرتیبی وشە ، ئاواز٠٠٠دەگرێتەوە •

زمانی کوردی کەرەستەی گیرەکی زۆر تێدایە و ئاشکرا دەبینرێ فۆرمی جۆربەجۆری بە یاریدەی پێشگر و پاشگری ڕێزمانی سازدەبێ(١٩) • بەوێنە تاك و کۆ ، ناسیاوی و نەناسیاوی ٠٠٠بە هۆی نیشانەی کۆتایی (پاشگر)ەوە لێك‌جیادەبنەوە (کوڕ - کوڕان ،شێر - شێران ، برا - برایان ٠٠٠ کوڕ - کوڕەکە - کوڕێك ، شێر - شێرەکە - شێرێك ، برا - براکە/برایەکە ، برایێك ٠٠٠) • کرداری ڕابوردووی نزیك لە ڕابوردووی بەردەوام بە هۆی پێشگرەوە لەیەك جیادەکرێنەوە ، وەك : (چوو - دەچوو ، هات - دەهات ، نوست - دەنوست ٠٠٠)•

بەیەکتر گۆڕینەوەی دەنگ ، کە یاریدەی دەربڕینی واتای ڕێزمانی بدات بە گیرەکی ناوەکی ناسراوە • گیرەکی ناوەکی ئەگەرچی لە زمانی کوردیدا کەمە ، بەڵام لە هەندێ حاڵەتدا بەرچاو دەکەوێ ، ئەویش بە زۆری لە بەرانبەر یەکتر وەستانی کرداری تێنەپەڕ و تێپەڕدا ، وەك :

---

(١٩) بۆ وەرگرتنی زانیاریی تەواو دەربارەی دەوری پێشگر و پاشگر لە زمانی کوردیدا ، بڕوانە : د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٧ •

أ ـ د : بڕان ـ بڕدن

کڕان ـ کڕدن

أ ـ ی : دڕان ـ دڕین

بڕان ـ بڕین

گۆڕان ـ گۆڕین

ە ـ ێ : گەڕان ـ گێڕان

...هتد .

هێز لە زمانی کوردیدا ، کە لە شوێنێکەوە دەگوێزرێتەوە بۆ شوێنێکی دی ، جگە لەوەی دەبێتە هۆی جیاوازیی واتا ، هەروەها دەبێتە هۆی ڕاگەیاندنی حاڵەتی ڕێزمانیی جیاوازیش ـ واتە لەتەك دەوری دەنگسازیدا ، دەوری ڕێزمانی‌یش دەبینێ . بۆ نموونە ، وشەی (کۆبوونەوە) ، ئەگەر هێز لەسەر بڕگەی یەکەم دابنرێ ، ئەوە دەبێتە کرداری ڕابوردووی کۆی کەسی سێیەم و مانای (اجتمعوا)ی عەرەبی بە دەستەوە دەدات . خۆ بێت هێز بخرێتە سەر دوا بڕگە ، ئەوە دەبێتە چاوگ و مانای (الاجتماع)ی عەرەبی دەبەخشێ[٢٠] .

کاتێ تەرتیبی وشە واتای ڕێزمانی ڕادەگەیەنێ ، کە دەوری وشە لە ڕستەدا بە هۆی شوێنی لەناو وشەکانی دی‌یەوە دیاری‌بکرێ و گۆڕینی تەرتیبی وشەکان ئەرکی ڕێزمانیی وشەکان بگۆڕێ . بۆ نموونە ، ئەگەر لە دوو ڕستەی : (١ ـ من ئازادم برد بۆ سەیران ، ٢ ـ ئازاد منی برد بۆ سەیران)دا بەراورد لە نێوان وشەی (من) و (ئازاد)دا بکەین ، دەبینین کە لە ڕستەی یەکەمدا (من) لە دۆخی ڕاستەوخۆدایە و هیچ جێناوێکی

---

(٢٠) بڕوانە : د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٧٣ .

لکاوی وەرنەگرتووە . هەرچی (ئازاد)ە لە دۆخی تیاندایە و جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاك - (م)ی چووەتە سەر . بەلام لە ڕستەی دووەمدا هۆی گۆڕینی تەرتیبی ئەو دوا وشەیە - (من) و (ئازاد) - بووە بە هۆی گۆڕینی حالەتی ڕێزمانییان . لێرەدا بەپێچەوانەوە (ئازاد) لەدۆخی ڕاستەوخۆدایە و (من)یش لە دۆخی تیاندا . (من) جێناوی لکاوی وەرگرتووە ، نەك (ئازاد) .

هەروەها ئاوازیش دەتوانێ وەسیلەی دەربڕینی واتای ڕێزمانی بێت . بۆ نموونە : «شیرین گەڕایەوە»و «شیرین گەڕایەوە ؟ »، ڕاگەیاندنی هەواڵی گەڕانەوەی شیرین و پرسیارکردنی گەڕانەوەی شیرین پێکەوە بەیەك ڕێژەی کردار دەردەبڕرێ ، کە ئەویش «گەڕایەوە»یە .

ئەگەر گیرەك و بەیەکتر گۆڕینەوەی دەنگ‌و هێزی وشە و ئاواز تەنیا وەك وەسیلەی دەربڕینی حالاتی ڕێزمانی خۆیان بنووێنن‌و واتای بنەڕەتیی وشە نەگۆڕن ، ئەوە ئەم وەسیلانە ، کە شێوەی جیاوازی وشە سازدەکەن بە (قالبی وشە) ناودەبرێن . قالبی وشە لە خزمەتی دەربڕینی حالاتی ڕێزمانیی جۆربەجۆردایە و جیاوازیی هەر یەکێکیان لەوی دی ، لەوەدایە کە بە کام حالات دەربڕراوە و وەك باوە بەپێی حالەتەکەی ناونراوە[٢١] . بەوێنە ناو فۆرمی تاك‌و کۆ - (ژن - ژنان)و ناسیاوی و نەناسیاوی - (ژنەکە - ژنێك) ...ی هەیە . کردار خاوەنی فۆرمی کەس - (دەچم ، دەچێت ...) و کات - (دەچم - چووم) و ڕێژە - (دەچم -بچم، بچوومایە...) . واتای لێکسیکیی وشە لە فۆرمی جیاوازیدا وەك خۆی دەمێنێتەوە و ناگۆڕێ . هەموو فۆرمەکانی (ژن) هەر یەك واتا دەگەیەنن . گشت فۆرمەکانی کرداری (دەچم) - یەك ڕووداو . هەر فۆرمێکی وشە ، هەر وەك حالاتی ڕێزمانی ، خاوەنی واتا و دەربڕینی دەرەکین .

---

(٢١) ن. س. پۆسپێلۆڤ ، پێوەندیی نێوان حالاتی ڕێزمانی و بەشەکانی ئاخاوتن ، کتێبی «کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی» ، مۆسکۆ ، ١٩٥٥ ، ل ١٧٤ .

یەکێ لە ئەرکەکانی وشەسازی ، ئەوەیە کە لـە پێکهـاتنی ڕێزمـانیی وشە دەکۆڵێتەوە وەك واتای ماکی ئاخاوتن ، کە یاریدەی واتای مـەفهووم دەدا ، لە ڕووی واتاوە دانەیێکی سادە نی‌یە ، بەڵکو بـەپێچەوانـەوە وەك لـە لێکدانەوەی حاڵاتی ڕێزمانیدا دەرکەوت ، گەلێ جار چـەند واتـایێکی ڕێزمانی هەیە • لە ڕووی ئەم پێوەندی‌یەوە ، گـەلێ وشـە دابـەش دەبـن بەسەر پـارچـەی واتـاردا ، کـە هـەر یـەکێکیـان واتـایێکی تـایـەتی هەڵدەگرێ(٢٢) • بۆ نموونە ، لە وشەی (کارگەکـان)دا پـارچـەی (کـار) واتای ، ئیش و فرمان دەدات ، پارچەی (ـ گە) شوێن‌و جێگە نیشان‌دەدا ، پارچەی (ـ ەکە) نـاسیاوی دەردەبـڕێ ، پـارچـەی (ـ ان)یش کـۆ ڕادەگەیەنێ • لە وشەی (کاداتێك)دا پارچەی (کا) لاسکی وشکەوەبووی گـەنم و جـۆ و شتـی دی دەدات ، پـارچـەی (ـ دان) شـوێن و جێگـە نیشان دەدا ، پارچەی (ـێك) نەناسیاوی و تـاکـایەتی ڕادەگـەیـەنێ ••• لە وشەی (داکوتـانەوە) دا پـارچـەی (دا ـ) بـزووتنـەوەی بـەرەوخوار نیشان‌دەدات ، پارچەی (کوتان) واتـای لێدان لـە شتێك ڕادەگـەیـەنێ ، (ـ ەوە) دووبارەبووتەوەی ڕوودان دەردەبڕێ • لە وشەی (وەرگێـڕرا)دا پارچەی (وەر ـ) واتای هەڵگێڕانەوە دەدات ، پارچەی (گێـڕ) کـە ڕەگی (گێڕان)ە مانای هێنان‌و بردن دەگـەیەنێ ، پـارچـەی (ـ ر) کـارا بزرێتی دەردەبڕێ ، پارچەی (ـ ا) کاتی ڕابوردوو دەگەیەنێ ••• ئەم پارچانـەی وشە ، کە وا هـەڵگری واتـای لێکسیکی و ڕێزمـانین ، پێیـان دەوتـرێ (مۆرفێم) • مۆرفێمیش وەك وشە ، لە سەرێکەوە خـاوەنی واتـایـە و لـە سەرێکی دی‌یەوە دەنگە و بریتی‌یە لە بچووکترین دانەی واتاداری زمان •

---

(٢٢) ل. بلومفیلد ، زمان (تەرجوومەی ڕووسی) ، مۆسکۆ ، ١٩٦٨ ، ل ٧٣

بچووکترین دانه ، که له پرۆتسیسی لەیەکتر گەیشتندا بەکاردێنرێ ، بریتی‌یە لە وشە • وشە دەشێ هەندێ جار لە لایەن ئاخێوەرەوە سەربەخۆ و تەنیا بەکاربهێنرێ • ئەمەش لە بارێکدا دەبێ، کە ڕستە لە وشەیێك پێك بێ : (ئێوارێ ، لەسەرخۆ ٠٠٠) یاخود کاتێ ڕستەکە بەتەواوی نەوترێ ، بە وێنە لە وەلامی پرسیاردا : (کەی ئێوە هاتن ؟ ـ دوێنێ ، کێتان لەگەڵبوو ؟ ـ ئازاد) • مۆرفێم لە ئاخاوتندا بەجیا بەکارنایەت و تەنیا لە وشەدا دەبینرێ و وشەش دابەش‌دەبێ بەسەر مۆرفێمدا •

باروودۆخی سەرەکیی دابەش‌کردنی وشە بەسەر مۆرفێمدا ، ئەوەیە زنجیرە وشە خاوەنی یەکێتی پێکهاتنە ، کە وا لە یەکگرتنی هەمەجۆردا گەلێ جار هەمان واتای لێکسیکی و ڕێزمانی بەرچاودەکەوێ • بۆ نموونە ، لە وشەی (کچۆلە)دا جیاکردنەوەی مۆرفێمی (کچ)و (ـ ۆلە) باروودۆخی وشەکانی (کچانە ، کچێنی ، کچانی ، کچێتی ٠٠٠) ڕادەگەیەنێ ، کە پارچەی (کچ)یان تێدایە و لە سەرێکی دیشەوە ، لە وشەکانی (نەرمۆلە ، شڕۆلە ٠٠٠)دا پارچەی (ـۆلە) دەبینرێ •

هەر پارچەیێکی وشەی (هەلگەڕاندنەوە) : (هەل ـ) ، (گەڕ) ، (ـ ان) ، (ـ اندن) ، (ـ ەوە) لە چەندین وشەی دیدا بەدی‌دەکرێ :

هەڵ ـ	گەڕ	ـ ان	ـ اندن	ـ ەوە
هەڵ ـ گەڕان	گەڕ ـ ان	شک ـ ان	نو ـ اندن	چوون ـەوە
هەڵـچوون	وەرـگەڕـان	ترس ـان	شك ـان ـاندن	هاتن ـەوە
هەڵـواسین	لێـگەڕـان	هێن ـان	دڕ ـان ـاندن	بردن ـەوە

بەو پێ‌یە وشەکانی زمان کەرەستەی دابەش‌کردنی وشەیە بەسەر مۆرفێمدا • بوونی وشەیەکی زۆری گرووپی جۆربەجۆر لە سەرێکەوە

یاریدەی ئاخێوەر دەدات وشەکانی زمان بەسەر مۆرفێمدا دابەش‌بکا و لە سەرێکی دیشەوە بە ڕێگەی ئەو گرووپانەدا وشەی نوێ دروست‌بکا (٢٣).

* * *

لە بەرنامەی لێکۆڵینەوەی زماندا شێوازی بەراوردکاری دەورێکی گەورە دەبینێ . دەتوانرێ بەراورکردن بۆ هێنانەدی دوو مەبەستی جیاواز بخرێتە کار : بۆ دۆزینەوەی یاسای گشتی یان دەست‌خستنی بەڵگەی مێژوویی . زمانەوان پێویستی بە بەڵگەی مێژوویە تا ڕوونتر مێژووی پێشکەوتنی زمان یان خێزانی زمانی لەبەرچاوبێ . پێویستیی لێکۆڵینەوەی مێژووی پێشکەوتنی زمان ، ئەو هەڵوێستە بەناوبانگەی ف. ئێنگلس دیاری دەکا ، کەوتوویە : «کەرەستە و قاڵبی زمانی زگماك تەنیا بە ئاگاداری و وردبوونەوە لە پەیدابوونی و پێشکەوتنی لەسەرخۆی پلە بە پلەی ، ڕوون و ئاشکرا دەبێ . دەنا ئەگەر گرنگی بەوە نەدرێ ، ئەوە ناتوانرێ قاڵبە مردەکانی ئەو زمانە و زمانە مردوو و زیندووەکانی هاوڕەگەزی بزانرێ »(٢٤).

لە بەراوردکردنی زماندا بە ئاسانی هەست بە وێکچوون دەکرێ . کوردێك ئەگەر تەنیا هەر زمانەکەی خۆشی بزانێ ، بێ گیروگرفت تێ‌دەگا، کە (چەهار)ی فارسیی ناوەڕاست و (چهار)ی فارسیی نوێ و (چار)ی بلووجی ، واتای (چوار)ی کوردی دەگەیەنێ . بەڵام بەرانبەر یەکتر ڕاگرتنی زمانانی دوور لەیەك یان کۆن و نوێ وا ڕوون و ئاشکرا

(٢٣) سەرچاوەی ناوبراو ، ئا. ن. گفۆزدییێف ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ ، ل ١١٨ .

(٢٤) ف. ئێنگلس ، کارە کۆکراوەکانی ، چاپی دووەم ، بەرگی بیستەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ ، ل ٣٣٣ .

دەرناکەوێ • ئەگەر لە دوو زمانی لەیەکتر دوورەوە هەندێ وشە وەك یەك بن ، ئەوە ئەو جۆرە وێکچوونە بۆ لێکۆڵینەوە بایەخی نییە • وێکچوونی ڕێکەوت و چەند شتێکی لابەلا ناچنە نێو کاری واقیعی و زانستییەوە • لەبەر ئەوەی هەر بەڵگە و ڕاستییێکی زمان سەر بە سەرپاکی زمانە،بۆیە دەبێ لەباری دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی و واتاناسییەوە سیستەمی زمانێك لەگەڵ سیستەمی زمانێکی دیدا بەرانبەر یەك ڕابگیرێن ، بەو مەبەستەی نیشانبدرێ ، کە ئەو زمانانەی بەراوردکراون ، خزمایەتی لە نێوانیاندا هەیە یان نا و ئەگەر هەیە ، بزانرێ ڕادەی خزمایەتییەکە چەندە •

گەلێ جاریش وێکچوون دەبینرێ ، کە ڕاست نییە بەوە دابنرێ ، گوایا زمانێك لە زمانێکی دییەوەی وەرگرتبێ ، بەڵکو ڕاستی ئەوەیە ، سروشتی پێوەندیی بەردەوامی نێو زمانانی خێزانێك ئەمەی سازکردووە • گرووپی زمانانی هاوڕەگەز ، بەو کۆمەڵە زمانە دەوترێ ، کە لە نێوانیاندا وێکچوونی سروشتی لە پێکهاتنی دەنگ و واتای ڕەگی وشەو گیرەك (ئافیکس)دا دەردەکەوێ • ڕوونکردنەوە و دیاریکردنی ئەو وێکچوونە سروشتییەی لە نێوان زمانانی هاوڕەگەزدا هەیە ، ئەرکی لێکۆڵینەوەی بەراوردیی مێژووییە(٢٥) •

جێگەی دیار لە لێکۆڵینەوەی بەراوردیی مێژوویی‌دا دەگەڕێتەوە بۆ شێوازی بەراوردە مێژووییەکە • ئەو شێوازەش کە وەك سیستەمی توێژینەوەی زانستی دیاریدەکرێ ، لە لێدوانی زمانانی خێزانێکدا

---

(٢٥) ف• م• بیریزین ، ب• ن• گۆلۆڤین ، زمانناسیی گشتی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٩ ، ل ٢٩٧ •

بەکاردێنرێ بۆ نیشاندانی وێنەی مێژووی کۆنی ئەو زمانانە بە مەبەستی والاکردنەوەی سروشت و پێشکەوتنیان . ئەمەش دەبێ لەو زمانەوە دەست پێبکات ، لە بنەمای ئەو زمانەیە و ئەو خێزانەی لێ کەوتووەتەوە .

شێوازی بەراوردیی مێژوویی لەسەر بناغەی ژمارەیێك خواست و پێویستی ڕۆدەنرێ ، تا ئەنجامی باش وەدەست بهێنرێ :

١ ـ لە بەراوردکردنی وشە و قاڵبی وشەدا لە زمانانی خێزانێکدا پتر گرنگی بە قاڵبی کۆن و دێرین دەدرێ . زمان بریتییە لە یەکێتییێکی بەشی کۆن و بەشی نوێ ، کە لە کاتی جیاوازدا پەیدابوون . لە ڕەگی ئاوەڵکرداری (ئێرە)ی کوردیدا ، پاشماوەی کۆنی وشەی(ئرە)ی ئاوێستاو (ئێتەر)ی فارسیی ناوەڕاست دەبینرێ . یاخود (هەمیشە ، هەموو دەم)ی کوردی و (همدە)ی ئاوێستا ...

٢ ـ وردبوونەوەی تەواو لە یاساکانی دەنگسازی ، بەتایبەتی لەو ڕووەوە ، کە لە دۆخێکی دیاریکراودا دەنگێك تێدا دەچێت ، یان دەگۆڕدرێ بە دەنگێکی دی . بۆ نموونە «هەفتات ، ئەشتات/هەشتات»ی زمانی فارسیی ناوەڕاست لە زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلووجیدا (ت)ەکە بووە بە (د) ـ «هەفتا ، هەشتا» و لە زمانی کوردیشدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە وشەکان بوون بە «حەفتا ، هەشتا» .

٣ ـ وێکچوونی هەندێ حاڵەتی ڕێزمانیی زمانی کوردی لەگەڵ زمانانی هاوخێزانیدا شتێکی ڕێکەوت نییە . بۆ نموونە ، لە ئاوێستادا ناوی نێری بە (ە) کۆتایی هاتوو ، بەرانبەر بە ناوی مێی بە (ا) کۆتایی هاتوو دەوەستا . ئەوەتە وشەی «ئەسپە» ـ (ئەسپ) جنسی نێرە و بەرانبەری «ئەسپا» ـ (ماین) هەیە ، کە جنسی مێیە . وا پێدەچێ

(ا)ی نیشانەی جنسی مێی حاڵەتی ئیزافەی دیالێکتی ژووررووی کوردی لەو (ا)یەی نیشانەی جنسی مێیەی حاڵەتی ئاسانی ئاوێستاوە مایێتەوە ، کە لە سەرەوە پەنجەمان بۆ ڕاکێشاوە •

٤ ـ لە مەسەلەی وشەڕۆناندا وێکچوونی گەلێ پێشگر و پاشگر بەڵگەی هاوڕەگەزێتین • بۆ نموونە پاشگری (ـ دان ، ـ کەر •••) بە هەمان شێوە لە فارسیی ناوەڕاستدا دەبینرێ ••• پاشگری (ـ وان/ەوان، ـ گا/گە•••)ی کوردی لە فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی نزیکی (پان ، گاس•••)دا هەیە •

••• هتد •

ماوەیەکە هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی تا ڕادەیێك بایەخ بەو جۆرە بەراوردکاری‌یە مێژووییانە و هەندی شێوازی دی دەدەن ، بەڵام ئەوەی کە تا ئێستا ئاوڕی لێنەدراوەتەوە،یاخود کەم لای لێکراوەتەوە،دوو مەیدانی ڕستەسازی و واتای کۆنی وشەن لە شێوازی بەراوردکاریی مێژووییدا • لە ڕاستیشدا کێشەی بەراوردکاریی ئەو دوو بوارە ، ئەگەرچی کارێکی یەکجار گرانە ، بەڵام لە مەیدانی بەراوردکاری‌دا ، باسی گرنگ و سەرەکین •

لەکۆتاییدا پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشین ، کە ئا• ماییە تەواو نیشانی پێکاوە، کە وتریە : «بەراورد تاکە وەسیلەی ڕێخۆشکەری تۆژەرە بۆ بیناکردنی مێژووی زمان»[٢٦] • منیش لەبەر ڕووناکیی ئەو بیرە وردەدا لەم بەرهەمەدا ، بەپێی توانست هەندێ بەراوردی مێژوویم کردووە و ئەگەر کەڵکێکی ببێ ، خۆم بە بەختەوەر دەزانم •

د• ئەوڕەحمانی حاجی مارف

---

(٢٦) ئا• مایيە ، شێوازی بەراوردکاری لە زمانناسیی مێژوویدا ، مۆسکۆ ، ١٩٥٤ ، ل ١٨ •

شماره

گورتە هەلسەنگاندنێکی
ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی
« ژمارە »دا کراون

مامۆستا سەعید صدقی کابان لە کتێبی «مختصر صرف و نحوی کوردی»دا (ژمارە)ی لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا باس کردووە و بە جۆرێك لە جۆرەکانی ناوی لەقەڵەم داوە [1]•

لەم بەرهەمەدا چوار جۆر ژمارە جیاکراوەتەوە : « ١ - ژمارەی ئەصلی ، ٢ - ژمارەی رەتبەیی ، ٣ - ژمارەی تەوزیعی ، ٤ - ژمارەی کەسری » (ل ١٢) •

لە باسی ژمارەی بنجیدا ، کە ئەو «ژمارەی ئەصلی» پێوتووە، تەنیا ناوی چەند ژمارەیێکی نووسیوە و ئەوەی وتووە ، کە لە (یەك)ەوە تا (دە) - (یەکان) ، لە (دە)ەوە تا (سەد) - (دەیان) ، لە (سەد)ەوە تا (هەزار) (سەدان) ، لە (هەزار) ەوە تا (ملیۆن) - (هەزاران)یان پێ دەڵێن (ل ١٣) •• ئیتر هیچ تایبەتێتییەکی دی باس نەکردووە ، واتە - نە لە ڕووی ڕۆنانیانەوە نە لە ڕووی بەکارهێنانیانەوە ، نە لە ڕووی پەیدابوونیانەوە ••• نەدواوە[2]•

دەربارەی ژمارەی پلەیی، کە ئەو بە «ژمارەی ڕوتەبی» ناوی بردووە، هەر ئەوەندەی باس کردووە ، کە بە خستنەسەری (ـەم) ، (ـەمین) بۆ سەر ژمارەی بنجی پێكدێ (ل١٣) •

---

(١) سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ، ل ١٢ - ١٣ •

(٢) دواتر ئەو کێشانە ڕووندەکەینەوە •

باسی ژمارەی کەرتی - واتە (ژمارەی کەسری)یش بریتییە لە پێناسەیێکی کورت و چوار نموونە ٠

وشەکانی وەك «یەك‌یەك ، دوودوو ، چوارچوار ٠٠٠» ، کە مامۆستا سەعید صدقی و زوربەی نووسەرانی رێزمانی کوردی بە ژمارەی دابەش - «ژمارەی تەوزیعی» دایانناوە جێی سەرنج و دەمەتەقێیە ، چونکە ئەگەرچی ئەو جۆرە وشانە لە دووپاتکردنەوەی ژمارەی بنجی پێك‌دێن ، بەڵام لە ئەنجامدا دەبنە ئاوەڵکردار و ڕاست نییە بە ژمارە دابنرێن ٠

لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی»دا ، مامۆستا تۆفیق وەهبی بەشە ئاخاوتنی ژمارەی بە جۆرێکی ئاوەڵناو داناوە و لەژێر سەرباسی «سیفەتی ژمارەیی»دا لێی‌کۆڵیوەتەوە [٣]٠

نووسەری ئەم کتێبە لە سەرەتادا ژمارەی بەسەر دوو جۆردا دابەش‌کردووە و وتوویە : «سیفەتی ژمارەیی دوو چەشنی هەیە : ١ - سیفەتی ژمارەیی ئەسڵی ، ٢ - سیفەتی ژمارەیی ڕوتەبی» (ل ٧٤) ، کەچی کە لە باسی ژمارەی بنجی و ژمارەی پلەیی بووەتەوە لە لاپەڕە (٧٦)دا بەناوی « ژمارەی کەسری »یەوە لە ژمارەی کەرتی دواوە ٠ بەم پێیە لەم بەرهەمەدا سێ جۆر ژمارە : (١ - بنجی ، ٢ - پلەیی ٣ - کەرتی) باس‌کراوە ٠ دیارە نەبینینی باسێك بەناوی (ژمارەی تەوزیعی) یەوە ، ئەوە دەگەیەنێ مامۆستا وەهبی دەرکی بەوە کردبێ ، کە وشەکانی (یەك‌یەك ، دوودوو ، سێ‌سێ ٠٠٠) ژمارە نەبن :

---

(٣) تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٤ - ٧٧ ٠

باسی ژمارەی بنجی ، کە ئەو «سیفەتی ژمارەیی ئەسلی»ی پێوتووە، بە پێناسەیەك دەستپێکردووە و یەكدوو نموونەی بۆ هێناوەتەوە • لە باسی تایبەتێتی‌یەکانیشدا تەنیا لە دوو خاڵ دواوەو ئەویش بە چەند دێڕێك • دوو خاڵەکەش ئەمانەن :

أ ـ هاتنی لە پێش ناوەوە و مانەوەی ناوەکە لە شێوەی تاکدا •

ب ـ «ئەگەر ناوەکە بە ناو تەواو کرابێ ژمارەی هەر کامێکیان گەرەك بێ سیفەتی ژمارەیی ئەسلی ئەخرێتە پێش ئەوناوەوە»(ل ٧٤ ـ ٧٥)•

لەمە زیاتر هیچی دی باس نەکردووە ، لەگەڵ ئەوەدا کە ژمارەی بنجی لەگەلێ ڕووەوە سەرنجی تۆژەر ڕادەکێشێ و بواری باسکردنی یەکجار فراوانە •

نووسەری کتێبی «دەستووری زمانی کوردی» لە باسی ژمارەی پلەیی‌دا ، ئەوەی یادداشتکردووە ، کە ئەگەر ژمارەی بنجی کۆتایی بە دەنگی (ۆ ، ێ) بێت ، ئەوە (ی)یەك لە نێوان ژمارە بنجی‌یەکە و نیشانەکەدا پەیدا دەبێ ••• ڕاستە ئەو (ی ـ y) نیمچەبزوێنە یاریدەی پێوەلکانی نیشانەی (ـ ەم ، ـ ەمین) دەدا بە ژمارەی کۆتایی هاتوو بە دەنگی (ۆ ، ێ)یەوە ، بەڵام پێویستە ئەو ڕاستی‌یەش لەبیرنەکەین ، کە (ی ـ y) نیمچەبزوێن بە هەمان شێوە لەگەڵ ئەو ژمارانەشدا پەیدا دەبێ ، کە کۆتاییان بەدەنگی (ا ، و ، ی) دێت ••• وێڕای ئەوە ، ئەوەشی باسنەکردووە ، کە ئەگەر ژمارە بنجی‌یەکە کۆتایی بە دەنگی (وو) بێت ، نیمچەبزوێنی (و ـ w) یاریدەدەدا •

مامۆستا وەهبی لە باسی ژمارەی کەرتی‌دا باش بۆ ئەوە چووە ، کە وشەکانی (سێ‌یەك ، چواریەك •••) وشەی لێکدراون و ئەم جۆرە (پێکهاتنەش تەنیا لەو ژمارانەدا ڕەنگ‌دەداتەوە ، کە ژمارەی دووەمیان

(یەك) بێت ... بەڵام ئەگەر ژمارەی دووەم ژمارەی (یەك) نەبێت ، ئەوە ژمارە کەرتییەکە وەك وشەیەکی لێکدراو پەیدانابێ (ل ٧٦) ... بەڵام ئەوە جێی سەرنجە ، کە وشەی «نیو»ی بە ژمارەی بنجی دانـاوە و وشەی «نیوە»یش بە ژمارەی کەرتی (ل٧٧) . وەك دەزانین «نیو» و «نیوە» هەردووکیان لە دوو بەش بەشێك ڕادەگەیەنن . بۆ نموونە چۆن دەشێ بوترێ «منداڵەکە نیو سێوی خوارد» ، بە هەمان چەشن دەلوێ بوترێ «منداڵەکە نیوەی سێوەکەی خوارد» ... جا باس ئەوە نییە «نیو» ژمارەی بنجی بێت و «نیوە»یش کەرتی ، بەڵکو باس ئەوەیە «نیو» شتی (مطلق ، تجرید) ڕادەگەیەنێ و «نیوە»یش (مجسم ، محدود) .

مامۆستا نووری عەلی ئەمین لەو کتێبەیدا کە بە ناوی «ڕێزمانی کوردی»یەوە بڵاوی کردووەتەوە(٤) ، لە سەرێکەوە پەیرەوی مامۆستا تۆفیق وەهبی کردووە و وەك ئەو ژمارەی بە جۆرێکی ئاوەڵناو داناوە . لە سەرێکی دیەوە لە دابەش کردنیدا بە ڕێگەی مامۆستا سەعید صدقیدا ڕۆیشتووە و وەك ئەو چوار جۆری (١ - ژمارەی ڕیشەیی ، ٢ - ژماری تەرتیبی ، ٣ - ژمارە تەوزیعی ، ٤ - ژمارەی کەسری) دیاری کردووە ...

نووسەری کتێبی «دەستووری زمانی کوردی» و نووسەری کتێبی «ڕێزمانی کوردی» بەپێی پەیڕەوی کردنی نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ژمارەیان بە ئاوەڵناو داناوە . ڕاستە لە زمانی ئینگلیزیدا لە یەکەم سەرنجدا ڕەنگە وا بێتە پێش چاو، کە هاتنی ژمارە لەگەڵ ناودا وەك« two boys- دوو کوڕ» جیاوازی لەگەڵ هاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا « little boys - کوڕی بچووك» نەبێ ... بەڵام ئەگەر قووڵ لەو مەسەلەیە وردبینەوە

(٤) نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٣٢ - ١٣٧ .

به ئاسانی هەست بەوە دەکەین ، کە لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا جیاوازی زۆرە • ئەو جیاوازی‌یەش بە ڕوونی لە پێوەندیی واتای پارچەکانی ژمارەی پێکەوەبەستراو و پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراودا بەدەردەکەوێ •

وەك ئاشکرایە ، بۆ پێکهێنانی ئەو جۆرە ژمارانە ،دوو ڕێگەی (کۆکردنەوە) و (لێکدان) باون • بەڵام هەرچی پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراوە ، لەسەر بناغەی ئەو دوو ڕێگەیە سازناکرێت • بەوێنە کە دەوترێ (شینی کاڵ) هیچ ئەوە ناگەیەنێ ، کە لە (شین + کاڵ) یاخود (شین × کاڵ) پێکهاتبێ ••• جا بڕێ لە نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ڕاست نین ، کە ژمارەیان خستووەتە نێو بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناوەوە • هەرچی هەندێ نووسەری ڕێزمانی کوردی‌یشە ، کە لاسایی زمانی ئینگلیزی‌یان کردووەتەوە ، ئەگەر گوێ نەدەینە دەرك نەکردنیان بەو جیاوازییانەی لە زمانی ئینگلیزی و زۆر زمانی دی‌دا لە نێوان ژمارەو ئاوەڵناودا هەیە ، کە بەشێکیمان لە سەرەوە باس‌کرد ، خۆ دەبوو هەست بەوە بکەن ، کە لە ڕستەی کوردیدا ئاوەڵناو بەدوا ناودا دێت : (ژنی جوان) ••• بەڵام هەرچی ژمارەیە دەکەوێتە پێش ناو : (چوار ژن)••

لەو ڕووەشەوە ، کە مامۆستا نووری عەلی ئەمین ، وەك مامۆستا سەعید صدقی ژمارەی کەرتی (ئەوان واتەلی - ژمارەی تەوزیعی) بە جۆرێك لە ژمارە داناوە ، ئەوە دووپات ناکەینەوە ، کە لە باسی کتێبی «مختصر صرف و نحوی کوردی»دا وتوومانە ، بەڵکو تەنیا ئەو ڕستەیە دەخەینە پێش چاو - «گوێزەکانم پێنج‌پێنج ژمارد» (ل ١٣٦) ، کە مامۆستا نووری عەلی ئەمین کردوویەتی‌یە بەڵگە• پێویست ناکا ئەوە ئیسپات‌بکەین کە «پێنج‌پێنج» وەسفی کرداری «ژمارد» دەکا چونکە نووسەر خۆی

دەڵێ : « پێنج‌پێنج ژمارەی تەوزیعی‌یە وەسفی کرداری (ژمـارد) ئـەکا » (ل ١٣٧) و دواتریش لە بەشی گاوەڵکرداردا ئەوەی دیـاری‌کـردووە ، کـە ئەرکی یەکەمی گاوەڵکردار ، ئەوەیە وەسفی کردار بکـا (ل ١٨٦) •

نووسەر لەژێر سەرناوی «ژمـارەی ڕیشـەیی»دا لـە ژمـارەی بنجی دواوە و باسەکەی بە پێنـاسـەیـەك دامـەزرانـدووە ، کـە دەڵێ : «ئـەو ژمارەیەیە ، کە کەرتی تیانی‌یە ، وەك (یەك ، هەشت ، پەنجا ، دوو)»(ل١٣٣) ••• ناتەواوی هەرە دیاری ئەو پێناسەیە لەوەدایە ، کە مـامۆستا نـووری وای دانـاوە ژمارەی بنجی کەرتی تێدا نی‌یە ، کەچی تەڵانەت بـە سـەرنجی سەرپێیی لە ژمارە بنجی‌یەکانی زمانی کوردی ، ئەوە دێتە بـەرچـاو ، کـە زوربەی زۆری ئەو ژمارانە بەلای کەمەوە دوو کەرتیان تێدایە ••• ئەوەتە جگە لە (ژمارەی سادە) ، هـەروەهـا (ژمـارەی داڕێـژراو) و (ژمـارەی ا·یکدراو) و (ژمارەی پێکەوەبەستراو)یش هەیـە • بـەوێنە ژمـارەی وەك (حەفتا ، هەشتا•••) داڕێـژراون و لە مۆرفێمێکی ڕیشـەیی‌و مۆرفێمێکی وشەداڕێژ سازبوون ـ بە واتایێکی دی وشەیەکی سادە (حەفت، هەشت)و پاشگری (ـ ا) پێکهاتـوون • هـەرچی (ـ ا)شە (ـ ات)ی ئێرانی‌یـە و لـە کوردیدا (ت) تێداچووە ••• ژمارەی وەك (یازدە ، دوازدە ••• چواردە• نۆزدە)•••(دووسەد ••• چوارسەد ••• نۆسەد)یش، کە لێکـدراون و لە دوو وشەی سادە ، یا بڵێین لە دوو مۆرفێم پێکهاتوون ، دوو جۆرن : ١ ـ بەشێکیان ، وەك (یازدە•••نۆزدە) گۆڕانی فۆنەتێکی‌یان بەسەردا هاتووە ٢ ـ بەشەکەی دی‌یان ، وەك (دووسەسەد•••نـۆسـەد) هیچ گـۆڕانێکی فۆنەتیکی‌یان بەسەردا نەهاتووە • ژمـارەی پێکـەوەبـەستراویش ، وەك (سەدو چوار ، سەد و بیست و حەوت •••) لە یەك‌کەوتنی چەند ژمارەیەك پێك‌دێن و بە یاریدەی (و)ی پێوەندی پێکەوە دەبەسترێن •

دوا بەدوای ئەو پێناسەیە ، باسی چەند تایبەتێتی‌یەکی کەمی ژمارەی جی کردووە و ئنجا لە ڕووی ڕۆنانەوە لێی دواوە و دەڵێ :

«ژمارەی ڕیشەیی دوو بابەتە :

١ - ژمارەی سادە . ئەمیش دوو بەشە :

أ - بەشێکیان لە (١)ەوە دەست پێ ئەکا هەتا(٩) وەك (یەك، دوو، سێ، چوار ، پێنج ، شەش ، حەوت ، هەشت ، نۆ .

ب - بەشێکیشیان سەرگرێن (عقدە) وەك :

(دە، بیست، سی، چل، پەنجا، شەست، حەفتا، هەشتا، نەوەد، سەد، هەزار)» (ل ١٣٤)

بەشی(أ) تەنیا ئەوانە ناگرنەوە کە لە (١)ەوە دەست پێ دەکەن هەتا(٩)، بەڵکو گەلێ ژمارەی دیش دەگرنەوە ، وەك (دە) ، (سی) ، (چل) ، (سەد) (هەزار) ... و ئەمانیش هەر سادەن .

ژمارەیێکی زۆری بەشی (ب) ، وەك (دە) ، (سی) ، (چل) ، (سەد) ، (هەزار) ... سەر گرێ (عقدە) نین و سادەی تەواون .

ژمارەکانی (پەنجا ، حەفتا....) ش دارێژراون ...

نووسەر لە باسی جۆری دووەمدا دەڵێ :

«٢ - ژمارەی لێکدراو . ئەمیش دوو بەشە :

أ - ژمارەی ئاوێتەیی . ئەوانەن کە لە دوو ڕیشەی تێکەڵاو بەیەکتر پێك هاتوون ، کە لە (١١)ەوە دەست پێ ئەکا هەتا (١٩)

یانزە ، دوانزە ، ... پانزە ...

ب - ژمارەی پێ‌بەستی . ئەوانەن کە لە دوو ڕیشە پێك دێن ، وە ئامرازی (و) ئەخرێتە بەینیانەوە ، بۆ ئەوەی کە بە یەکیانەوە گرێ بدا ، وەك : بیست‌وچوار.... هەشتاوهەشت » (ل ١٣٤ - ١٣٥).

لێرەدا وێڕای ئەوەی ناوی هەندێ ژمارەی بە شێوە ئاخاوتنی سلێمانی تۆمارکردووە ، ناوی ژمارەی وەك (دووسەد ، سێسەد ... نۆسەد)یشی نەبردووە و نیشانی نەداوە ، کە ئەمانە سەر بە چ جۆرێکن .

لە لاپەڕە (١٢٥ – ١٣٦)یشدا بە ناوی «ژمارەی تەرتیبی» یەوە لە ژمارەی پلەیی دواوە . ناتەواویی گەورەی ئەم باسە ئەوەیە ، نووسەر ڕای داناوە ، کە جگە لە (ـ ەم ، ـ ەمین) ؛ (یەم ، یەمین) و (ـ هەم ، هەمین)یشی بە نیشانەی سازکردنی ژمارەی پلەیی داناوە ... وەك ئاشکرایە ، ئەو (ی)یە یان ئەو (ه)ە لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکەدا نین . (ی ـ) ی نیمچەبزوێن و (ه)ی نەبزوێن بۆ نەهێشتنی گرفتو ئاسانکردنی دەربڕین دێنە ناواندوە ... پێویستە ئەوەش بڵێین ، ئەگەر ژمارە بنچینەیەک کۆتایی بە بزوێنی (وو) بێت ، ئەوە وەك بزوێنەکانی دی نیمچەبزوێنی (ی ـ) یاریدە نادا ، بەڵکو نیمچەبزوێنی (و ـ) ئەو ئەرکە دەگرێتە ئەستۆ ...[5] سەرەڕای ئەوەش مامۆستا نووری ئەو نیشانانەی بە پاشگر داناوە ، بەڵام لە ڕاستیدا نیشانەن ...

لە نێو جۆرەکانی پێکهاتنی ژمارەی کەرتیدا ، نووسەر تەنیا باسی جۆری (چواریەك ، هەشتیەك ...)ی کردووە و ناوی ئەوانی دی : ١ – بە یارمەتیی پێشبەندی (لە) ، وەك : لە دە پێنج ... لە دەیان پێنج .. لە دەدا پێنج ... پێنج لە دە ... یەك لە چلان ... ٢ – بە هاریکاریی وشەی (لەسەر) ، وەك : دوو لەسەر پێنج ... ، ٣ – بە یاریدەی نیشانەی ئیزافەی (ی) ، وەك : سەدی هەشت ، سەدی ل ...هتد[6] نەبردووە .

---

(٥) بۆ لێکۆڵینەوەی تەواوی ئەو کێشەیە ، بڕوانە : ئەو باسەی لەم کتێبەدا لە بارەی (ژمارەی پلەیی)یەوە کراوە ، ل ٨٨ – ١٠١ .

(٦) بڕوانە : ئەو باسەی لەم کتێبەدا دەربارەی (ژمارەی کەرتی)کراوە ل ١٠١ – ١٠٨ .

لە باسی ژمارەی کتێبی«اوا ئو دەستورا زمانێ کوردی»ی مامۆستا جگەرخوێندا[7] ، باسی چوار جۆر ژمارە : (١ ـ ژمارەی بنجی ، کە ئەو «ژمارەی بنگەهی»ی پێ‌وتووە ؛ ٢ ـ ژمارەی پلەیی ، کە بە «ژمارەی ڕوتبی»ی ناوبردووە ؛ ٣ ـ ژمارەی دابەش ، کە ئەو ناوی ناوە «ژمارەی پشکی» ؛ ٤ ـ ژمارەی کەرتی ، کە ئەو بە ناوی «ژمارەی شکەستی»یەوە لێی‌دواوە ٠

لەم بەرهەمەدا سەرەڕای ئەوەی ژمارە بە جۆرێك لە ناو دانراوە ، هەروەها ناتەواوی و هەڵەیەکی زۆر و تێکەڵکردنێکی نەشارەزایانە بەرچاو دەکەوێ ٠

کەم و کورتی و ناتەواویی باسی ژمارەی کتێبی «سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی»[8]ی مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی لەچەند خاڵێکدا کۆدەبنەوە ٠

١ ـ پێناسەی ژمارە بە جۆرێکی وا ساکار و نارێك کراوە ـ «هەر یەکێ ، لە هەر ژمارەیێ ، کە تۆ بتەوێ ناوێکی تایبەتی بەسەردا سەپێنراوە ٠٠٠» (ل ١٧٦) ، کە نە لە پێناسە دەچێ و نە پێوەندی بە پێناسەوە هەیە ٠

٢ ـ لە دابەش‌کردنی ژمارەدا، کە چوار جۆر ـ «١ ـ ژمارەی سادە ؛ ٢ ـ ژمارەی لێکدراو ؛ ٣ ـ کەرتی ژمارە ؛ ٤ ـ ژمارەی ڕیزی»

---

(٧) جگرخوێن ، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ ، ل ٣٢ ـ ٣٥ ٠

(٨) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ١٦٧ ـ ١٦٩ ٠

ل ١٦٧ ـ ١٨٦) دیاریکراوه ، ڕووی ڕۆنان و واتا تێکەڵ کراوه ، چونکه دوو جۆری یەکەم : (١ ـ ساده ؛ ٢ ـ لێکدراو) لە ڕووی ڕۆنانەوەیە و هەرچی دوو جۆرەکەی دیشە : (٣ ـ کەرتی ؛ ٤ ـ ڕیزی) لە ڕووی واتاوەیە ••• سەرەڕای ئەوە لە ڕووی ڕۆنانەوە جگە لە (ساده) و (لێکدراو) ؛ (داڕێژراو) و (پێکەوەبەستراو)یش هەیە • لە ڕووی واتاشەوە وێڕای (کەرتی) و (ڕیزی) ؛(بنجی)یش هەیە •

٣ ـ لە باسی ئەوری ژمارە لە ڕستەدا ئەو هەڵەیە کراوە ، کە ژمارە بە ئاوەڵناو دانراوە و ئاوەڵناویش بە ناو •••

••• و هەندێکی دی•

هەرچی لایەنی باشی ئەم کارەشە ، بەتایبەتی لە دوو خاڵدا بەدەردەکەوێ :

١ ـ ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ تەماشاکراوە •

٢ ـ وشەی وەك (یەکیەك ، دوودوو •••) بە ژمارەی دابەش دانەنراوە •

مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەد لە کتێبی «ڕێزمانی کوردی»دا[٩] چوار جۆر ژمارە : (١ ـ ژمارەی بنجی ؛ ٢ ـ ژمارەی پلەیی ؛ ٣ ـ ژمارەی کەرتی ؛ ٤ ـ ژمارەی دابەش)ی جیاکردۆتەوە و ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو داناوە و سێ جۆرەکەی دیش بە ناو •

ئەم نووسەرەش بە هەڵە چووە ، کە وەك مامۆستایان : سەعید صدقی کابان و نووری عەلی ئەمین ، وشەکانی (یەکیەك ، دوودوو •••دەدە•••)ی بە جۆرێك لە ژمارە داناوە[١٠]•••

---

(٩) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١١٠ ـ ١٣٠ •

(١٠) لە باسی کتێبی «ڕێزمانی کوردی »ی مامۆستا نووری عەلی ئەمیندا وەڵامی ئەو بۆچوونەمان داوەتەوە • بڕوانە : لاپەڕە (٣١ ـ ٣٢)ی ئەم کتێبە •

خاوەنی کتێبی «ڕێزمانی کوردی» ـ کە ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو داناوە ، دەبوو لە باسی ئاوەڵناودا لێی بدوێ... ژمارەی بنجی و ژمارەی کەرتیش ناو نین و دوو جۆری ئەو بەشە ئاخاوتنە سەربەخۆیەن بە ناوی (بەشە ئاخاوتنی ژمارە)وە ناسراوە[11].

نووسەر ئەگەرچی باسی هەندێ تایبەتیتی ژمارەی بنجی کردووە ، بەڵام بەشێکی زۆریانی بە هەڵە باس کردووە و هەروەها گەلێ تایبەتیتی گرنگی دی هەیە ناوی نەبردوون ... ئەوەی پتر سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەشە ، کە زوربەی لێدوانەکانی ئەم باسەی پتر پێوەندی بە بیرکاری‌یەوە هەیەو بە دەگمەن کێشەی باسە بنەڕەتی‌یەکە کراوەتە کەرەستە .

لەبەر ئەوەی لە سەرەتادا بە هەڵە نیشانەکانی (لە ئەو ئاوەڵناوانەی پێ وتوون) ژمارەی پلەیی بە(ـ م ، ـ مین) داناوە ، بۆیە دواتر لەبەردەوامی باسەکەیدا دەکەوێتە هەڵەی گەورەترەوە ... ئەوەتە وای بۆ چووە ، ئەگەر ژمارە بنجی‌یەکە کۆتایی بە نەبزوێن بێت ، ئەوە لە نێوان نیشانە و ژمارە بنجی‌یەکەدا (ە) پەیدا دەبێ ... خۆ بێتو کۆتایی بە بزوێنیش هاتبێ ، ئاو دەمە (یە) لەجیاتی (ە) دێت ... لە گەلێ شوێندا باسی ئەو جۆرە تایبەتیتی‌یانەی زمانی کوردیمان کردووە ، بۆیە بە کورتی دەڵێین ئەمە لەگەڵ هیچ یاسا و دەستوورێکی فۆنەتیکی زمانی کوردیدا ناگونجێ .

لە لاپەڕە (١٩ ـ ٣١)ی کتێبی پۆلی چوارەمی ئامادەیی‌دا[12] بەناوی ئاوەڵناوی ژمارەیی‌یەوە ، سێ باس دەبینرێ : (١ ـ ئاوەڵناوی

(١١) بۆ شی‌کردنەوە و لێکدانەوەی ئەو باسە ، بڕوانە : سەرەتای فەسڵی دووەمی ئەم کتێبە (ل ٥٤ ـ ٦١) .

(١٢) عەبدوللا شالی ، د. عیزەدین مستەفا ڕەسوول ، د. ئەمین عەلی ، نووری عەلی‌ئەمین، فەرەیدوون عەلی‌ئەمین، عەلائەددین سەجادی، د. مەحموود فەرەج ، ئەبووزەید مستەفا سەندی ، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١٩ ـ ٣١ .

ژمارەی بنجی ل ١٩ – ٢٢ ؛ ٢ – ئاوەڵناوی تەرتیبی ل ٢٣ – ٢٦ ؛ ٣ – ناوەڵناوی نەرتی ل ٢٧ – ٣١) • لێرەدا ئاشکرا ئەوە دەبینین ، کە ژمارە بە جۆرێك لە ئاوەڵناو دانراوە •

باسی ژمارەی بنجی ئەم کتێبە ، بە زۆری وەك ئەوەی کتێبی «ڕێزمانی کوردی»ی مامۆستا نووری عەلی ئەمین وایە[13] ، بەتایبەتی لە ڕووی ڕۆنانەوە ، کە وتراوە :

«ژمارەی بنجی سادەیە یا لێکدەر :

أ – سادە لە (١)ەوە دەست پێ ئەکات هەتا (٩)•بە ژمارەی دە، بیست، چل ، پەنجا ، هەشتا •••) دەگوترێت (سەرەگرێ) •

ب – لێکدراویش ، یا لە دوو ژمارەی بنجی تێکەڵ پێكدێت ، وەك (پانزدە••• شانزدە••• حەڤدە•••) یا دوو ژمارەی بنجی، کە بە بۆنەی ئامرازی لێکدەری (و) دەدرێتە دەم یەکتر ، وەك :

بیست‌وچوار ، چل‌وهەشت » (ل ٢٠)

لێرەشدا دیسان دەڵێین : بۆ دەبێ تەنیا لە (١) ەوە تا (٩) سادەبن • (دە) یاخود (سی ، چل ، سەد ••) بۆ دەبێ (سەرەگرێ) بن و جیاوازییان لەگەڵ (١) تا (٩) چییە؟•• خۆ (پەنجا، هەشتا•••) سادەنین و داڕێژراونو جیاوازییان لەگەڵ (دە ، سی ، چل •••)دا هەیە •

لە باسی ژمارەی لێکدراویشدا هەندێ ناتەواوی و هەڵە دەبینرێ :

ڕاستە (پانزدە••• شانزدە••• حەڤدە•••) لێکدراون ، چونکە بوونەتە یەك وشە ، بەڵام ژمارەی وەك (بیست‌وچوار) یان (چل‌وهەشت) بە هیچ چەشنێك ڕاست نییە بە لێکدراو دابنرێن ، چونکە نەبوونەتە یەك وشە و وەك ئەوە وایە بوترێ (بەهار و زستان)؛ (ژن و پیاو)؛ (سلێمانی و هەولێر)

---

(١٣) بڕوانە ئەو باسەی لەم بەرهەمەدا (ل ٣٠ – ٣١) دەربارەی کتێبی « ڕێزمانی کوردی »ی مامۆستا نووری عەلی ئەمین کراوە •

... سەرەڕای ئەوە باسی چۆنێتی پێکهاتنی ژمارەکانی (دووسەد ، سێسەد ...نۆسەد) نەکراوە ، بۆیە ئاشکرا نییە ، لە ئەمانە دەدوێ بە چ پەشێکەوە .

نووسەرانی ئەم کتێبە لە باسی ناوەڵناوی پلەییدا دەڵێن :

«لەو ئاوەڵناوە بنجییانەی کە کۆتاییان بە پیتە دەنگی (واتە ونسۆنانت - ئەورمحمان) دێت بە پاشگری (- ەم) و (- ەمین) دروست دەکرێت ، بەڵام ئەو ئاوەڵناوە بنجییانەی کە کۆتاییان بە پیتە بزوێن دێت پاشگری (- یەم) و (- یەمین) دروستدەکرێن » (ل ٢٤) . لەم چەند ێڕەدا گەلێ هەڵە کراوە :

١ - ئەو جۆرە وشانە ئاوەڵناو نین و ژمارەن .

٢ - کۆتاییان بە پیت نایەت ، بەڵکو بە دەنگ کۆتاییان دێت .

٣ - ئەو زیادییەی دەخرێتە سەریان پاشگر نییە و نیشانەیە .

٤ - نیشانەکان (- یەم) ، (- یەمین) نین و (- ەم) ، (- ەمین)ن هەرچی ئەو (ی)یەشە یاریدەدەرە .

لە باسی ژمارەی کەرتی (ئەوان واتەنی - ئاوەڵناوی کەرتی)یشدا ، لەگەڵ ئەوەدا کە هەندێ جۆری باو و ڕەسەنی زمانی کوردییان ناونەبردووە ، کەچی شتی نەسازی وەك (سێ هەشتیەك ..)یان کردووەتە نموونە ، کە وا پێدەچێ لەم ساڵانەی دواییدا دروستکرابێ .

مامۆستا صالح حسەین حەسەن پشدەری لە کتێبی «کورتەیەك لە ڕێزمانی کوردی» (ل٣٨ - ٤٠)دا[١٤] ، ئەگەرچی پێناسەی ژمارەی کردووە و گەلێ تایبەتێتی گرنگی ژمارەی بنجی یادداشتنەکردووە و باسی ژمارەی پلەیی نەکردووە و وەك جۆرێکی ژمارە جیای نەکردووە

(١٤) صالح حسێن حەسەن پشدەری ، کورتەیێك لە ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٨٥ ، ل ٣٨ - ٤٠ .

ئەوە[١٤] و لە بەشی ڕۆنانی ژماردا باسی ژمارەی (١١) تا (١٩)ی نەکردووە..
بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەڕای ئێمە تا ڕادەیەک لێکۆڵینەوەیێکی سەرکەوتووە ، بەتایبەتی لە دوو ڕووەوە :

١ - ژمارەی بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ داناوە .

٢ - لە بواری ڕۆناندا باسی ژمارەی باشتر لە نووسەرانی دی ڕێزمانی کوردی کردووە .

لە بەشێک لەو نارە زمانەوانییانەدا کە کوردناسانی سۆڤێت : د. قەناتی کوردۆ ، د. چەرکەزی بەکۆ ، د. کەریمی ئەیووبی و د. ئی. ئا. سمیرنۆڤا، د. مەکسیمی خەمۆ، د. ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، د. زارێ یووسف .. نووسیویانە ، چاومان بە باسی ژمارە دەکەوێ :

د. قەناتی کوردۆ لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی» (١٩٥٧)دا[١٦] ژمارەی بەسەر شەش جۆردا دابەشکردووە :

١ - ژمارەی بنجی ؛ ٢ - ژمارەی پلەیی ؛ ٣ - ژمارەی کەرتی ؛ ٤ - ژمارەی لێکدەر ؛ ٥ - ژمارەی ئاوەڵکرداری ؛ ٦ - ژمارەی دابەش.
هەرچی لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو» (١٩٧٨)شدایە[١٧] باسی پێنج جۆری

---

(١٥) ئەوەی پێوەندیی بە کێشەی ژمارەی پلەیی‌یەوە هەبێ ، ئەوەیە کاتێ لە نیشانەکانی ژمارەی بنجی دواوە ، وای داناوە کە (ـ ەم) بۆ پلەی بەراورد و (ـەمین) بۆ پلەی باڵا بەکاردێ (ل ٣٩) . ئەگەرچی (ـین)ی (ـەمین) لە (ـین)ی «ـترین»ی پلەی باڵادەچێ ، بەڵام لە (ـەمین)دا مەسەلە پلەی باڵا نی‌یە ...

(١٦) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٣٩ - ١٥٦ .

(١٧) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٨٦ - ٩٩ .

گـردووه : ١ ـ ژمـارەی بنجـی (ل ٨٧ ـ ٨٩) ؛ ٢ ـ ژمـارەی پلـەیـی (ل٨٩ ـ ٩٠) ؛ ٣ ـ ژمـارەی دابـەش (ل ٩٢) ؛ ٤ ـ ژمـارەی لێکـدەر (ل ٩٢ ـ ٩٣) ؛ ٥ ـ ژمـارەی کـەرتی (ل ٩٣ ـ ٩٥) .

جیاوازی بوونی شەش جۆر ژمارە لە کتێبی یەکەمدا و پێنج جۆر لە کتێبی دووەمدا ، ئـەوەیە کـە لـە کتێبی یـەکـەمدا بـەنـاوی (ژمـارەی ئاوەلکرداری)یەوە جۆرێك ژمارە جیاکراوەتەوە ، کە لـە کتێبی دووەمـدا ئەو سەرباسە نییە . بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە . کە ئـەو جۆرە ژمـارەیە لە کتێبی دووەمدا خراوەتە سەر باسی (ژمارەی لێکدەر) . بـە هـەر حـاڵ جۆرەکانی ژمارە لای مامۆستا کوردۆ پێنج بن یان شەش ، ئـەو ڕاستییـە ناگۆڕێ ، کە جگە لەم سێ جۆرە : (١ ـ ژمـارەی بنجی ؛ ٢ ـ ژمـارەی پلەیی ؛ ٣ ـ ژمارەی کەرتی) ، ئەوانی دی ناکەونە بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە ... ڕاستییەکەی ئەوەیە ، بەشێکیان ئاوەلکردارن و بڕێکیان ئـەنجـامی هەندێ عەمەلیاتی حیسابین ... جا ئێمە بە پێویستی نازانین باسی ئەو شتە لاوەکییانە بکەین ، بۆیە وەلاوەیان دەنێین و دێینە سەر هـەڵسەنگانـدنی باسی سێ جۆرە ڕاستەقینەکە. لەبەر ئەوەش کە کاری هەرە گەورە و دیار و زانستی د. قەناتی کوردۆ کتێبی «دەستووری زمانی کـوردی (بـە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)»ە و تێیدا بە وردی و دوورو درێژی لە ژمارە (ل ٨٦ ـ ٩٩)ی کۆڵیوەتەوە ، دەیکەینە کەرەستە و سەرچاوەی سەرەکیی ئەم باسەمان .

شایانی باسە ، کە د. کوردۆ گەلێ ڕووی بەشە ئاخـاوتنی ژمـارەی لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردی ـ کرمانجیی ژووروو و کـرمانجیی خواروو ـ دا ڕوونکردووەتەوە و زانیاریی باش و نوێی تـۆمـارکردووە و

به شێوەیێکی زانستییانە کۆلیوەتەوە ، بەلام ناوەناوە تێکەلکردن لە
.رەلەیدا دەبینرێ و هەروەها گەلێ لایەنی گرنگیش هەن باس نەکراون :

بۆ نموونە . نووسەر لە ڕووی ڕۆنانەوە لە(ژمارەی بنجی) نەدواوە و
هیچ تایبەتییەکی ئەوتۆی ئەم جۆرە ژمارەیەی باس نەکردووە ...
ناتەواوی دیاریش بەتایبەتی لەوەدایە ، کە فۆرمی هەندێ ژمارەی بە هەلە
تۆمارکردووە !

لەکرمانجیی خواروودا بەرانبەر ژمارەی (١٢) نووسیوێتی :
«دۆنزدە» (ل ٨٧) ، کە ڕاستییەکەی (دوازدە)یە . بەرانبەر (١٧)
نووسیوێتی « حەوتدە» (ل ٨٧) ، کە ڕاستییەکەی (حەڤدە)یە . بەرانبەر
(٥٠) نووسیوێتی «پێنجی» (ل ٨٨) ، کە ڕاستییەکەی (پەنجا)یە ، بەرانبەر
(٩٠) نووسیوێتی «نەوێد» (ل ٨٨) ، کە ڕاستییەکەی (نەوەد)ە ...

هەرچەندە دە نوردۆ لە باسی ژمارەی پلەیی (ل ٩٨ ـ ٩٠)دا نیشانە
ـەرەکییەکانی (ـ ەم) ، (ـ ەمین) ، (ـ وم) و هەندێ نیشانەی دی
باسکردووە، کە دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکەنە پلەیی ، بەلام ناوی
یسانەکانی (ـ ۆم) ، (ومی) .. نەبردووە ... لە باسی ژمارەی کەرتی
ر ٩٣ ـ ٩٥)یشدا ناوی پێکهاتنی (سێیەك ، چواریەك...)ی نەبردووە ،
ـە شێوەی هەرە دیار و باوە .

لە بەرهەمە زانستییەکانی بەر لە سالانی حەفتای دەچەرکەزی بەکۆدا
ـنگی بە باسی ژمارە دراوە[18] . سالی ١٩٧٣یش لە کتێبی «زمانی

---

(١٨) بەوێنە :
أ‌ـ چ. خ. باکاییێف ، بەشە دیالێکتی کوردی تورکمەنستان ، مۆسکۆ ،
١٩٦٢ ، ل ١٠٩ ـ ١١١ .
بـ چ. خ. باکاییێف ، زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ، ١٩٧٣
ل ١١٧ ـ ١٢١ .

کوردەکانی سۆڤیێت»دا[19] باشتر لێی دواوە ٠ مامۆستا بەکۆ لەم شێیەی دواییدا لەسەر بناغەی کەرەستەیەکی زۆری بەتە دیالێکتەکانی کوردی سۆڤیێت و بەراوردکردن لە نێوانیاندا زاناکانە و شارەزایانە لە ژمارەی نۆنیوەتەوە و چوار دەستەی دیاری کردووە : «١ – ژمارەی بنجی» (ل ١٢٦ – ١٣٤) ؛ «٢ – ژمارەی پلەیی» (ل ١٣٤ – ١٣٦)؛ ٣ – ژمارەی کەرتی»(ل ١٣٦) ؛ « ٤ – ژمارەی دابەش» (ل ١٣٧) ٠

جیاکردنەوەی جۆرەکانی ژمارە لای د٠ بەکۆ هەر وەك مامۆستایان : سەعید صدقی و نووری عەلی ئەمین ٠٠٠ وایە ، ئەوەتە ئەمیش چوار جۆر ژمارەی دیاری کردووە و چەشنی چوارەم – «ژمارەی دابەش» ، کە ژمارە نییە ، بە جۆرێك لە ژمارە داناوە ٠٠٠ لە ڕووی ڕۆنانی ژمارەکانیشەوە وەك د٠ کوردۆیە – واتە ئەو باسە گرنگەی خستووەتە پشت گوێ ٠

هەڵەیەکی دیاری ئەم بەرهەمە لە باسی شێوەی ئەو نیشانانەدایە کە یاریدەی پێکهێنانی ژمارەی پلەیی دەدەن ٠ مامۆستا چەرکەزی بەکۆ (– وۆم) و (– وۆمی) و (– یۆم)یشی لەگەڵ (– ۆم) و (– ۆمی) داناوە (ل ١٣٤ – ١٣٥) ، بەڵام ئاشکرا دیارە کە (و)ی سەرەتای (– وۆم) و (– وۆمی) نیمچەبزوێنە و پێویست هێناویەتییە ناوانەوە و لەگەڵ ئەسلی نیشانەکاندا نییە – واتە نیشانەکان (– ۆم) و (– ۆمی)ن ، نەك (– وۆم) و (– وۆمی) ٠٠٠ هەرچی (– یۆم)یشە دیسان هەر (– ۆم)ە و (ی)یەکەی سەرەتای نیمچەبزوێنە و لە نێوان دوو بزوێندا پەیدا بووە ٠

د٠ کەریمی ئەیووبی و د٠ ئی٠ ئا٠ سمیرنۆڤاش لە کتێبی «دیالێکتی کوردی موکری»دا[20] چوار جۆر ژمارە : (١ – ژمارەی بنجی ؛

(١٩) چ٠ خ٠ باکاییێف ، زمانی کوردەکانی سۆڤیێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل ١٢٦ – ١٣٧ ٠

(٢٠) ك٠ ڕ٠ ئەیووبی و ئی٠ ئا٠ سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لینینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٥٣ – ٥٥ ٠

٢ - ژمارەیٔ پلەیی ؛ ٣ - ژمـارەی کـەرتی ؛ ٤ - ژمـارەی دابـەش)یـان دیـاری کـــردوە •

لەبارەی باسی (ژمارەی بنجی) ئەم بەرهەمەوە سەرنج بۆ چەند خاڵێك ڕادەکێشم :

١ - گەلێ تایبەتێتی ئاشکرای ئەو بەشە دیالێکتە یادداشت نەکراوە •

٢ - لە ڕووی ڕۆنانی ژمارەکانەوە هیچ لێدوانێك بەرچاو ناکەوێ •

٣ - ئەوە وتراوە ، کە ژمارەی (یەك) وەك پاشگری (- ێك) بەدەردەکەوێ، لەچی پەنجە بۆ ئەوە ڕانەکێشراوە، کە (- ێ)ی کورتکراوەی (- ێك)یش هـەیـە •

نووسەرانی نـاوبراو لـە بـاسی ژمـارەی پلـەیی (ل ٥٤ - ٥٥)دا وا ڕادەگەیەنن ، کە «لە ژمارەی (نۆ) ژمارەی پلەیی بە یـاریـدەی پـاشگـر (ڕاستتر نیشانە - ئەوڕەحمان)ی (- ێم) سازدەبێ»(ل ٥٤) • بەر لـە هـەر شت ئەوە ڕوونـدەکەینەوە ، کە وشەی (نۆ) کۆتایی بـە بزوێن هـاتـووە و نیشانەی (- ێم) بە بزوێن دەستپێئەکات • جـا دەزانین کـە دوو بـزوێن پێکەوە نایەن ، نەیووبێو سمیرنۆڤا خۆشیان لە زۆر شوێنی کتێبەکەیاندا ئەو ڕاستییەیان وتووە ••• وێڕای ئەوە ئـاشکرا دیـارە وشـەی (نـۆ) ، کە بزوێنی (ۆ) کۆتاییەتی ، وەك ئەو وشانەی بە (ا، ێ، ی، ە) کۆتاییان دێ مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ و دەوترێ (نۆیەم) •

هەر لەم بەشەدا ئەوەشیان وتووە ، کە : «ئەو ژمارانەی کۆتاییان بـە ەنگی بزوێن دێت (جگە لە نۆ) ، کـاتێ نیشـانـەی (- ەم ، - ەمین)یـان ەخرێتەسەر ، لە نێوان کۆتایی ژمارەکان و سەرەتای وشەکاندا نەبزوێنی (ه) یان (ی - Y) پەیدا دەبێ» (ل ٥٤) • لەم بارەیەوە دەڵێین :

١ – نەبزوێنی (ە) لە زوودا نەبووە و تازە هاتۆتە ناوانەوە و لـەلاوە هێنراوە • ئەمڕۆش کە بەکاردێنرێ ، تەنیا بـۆ ئـەو ژمارانـە نی‌یـە ، کـە کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ ، بەڵکو بۆ تێکڕای ژمارەکان ـ واتە بۆ ئەو ژمارانەشە ، کە بە نەبزوێن کۆتاییان دێت • بەوێنە چۆن دەوترێ (سێهەم) بە هەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم) •

٢ – هەرچی نیمچەبزوێنی (ی – y)یشە ڕاست‌نی‌یە بوترێ دەچێتـە سەر هەموو ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە بزوێن دێ ، چونکە ئەوەتە ژمارەی (دوو) کۆتایی بە بـزوێن دێ و نـاشێ (ی – y)ی بخرێتـە سـەر ـ واتـە نـاوترێ (دوویەم) •

د• مەکسیمی خەمۆ لەو کارە زانستی‌یـەیدا ، کـە بەنـاوی «زمـانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق »موە بـڵاوی‌کردۆتـەوە[٢١] ، زۆر بە کورتی لە بەشە ئاخاوتنی ژمارە دواوە (ل ٣٣٤ – ٣٣٥) • ئـەمیش وەك گـەلێ ڕێزمان‌نووسی دی کوردی ، ژمـارەی بەسـەر چـوار جـۆردا : (١ – بنجی ؛ ٢ – پلەیی ؛ ٣ – کەرتی ؛ ٤ – دابەش) دابـەش‌کـردووە • لەم بەرهەمەدا باسی ژمارە نەك هەر بە کـورتی کـراوە و بـە لاپـەڕەیـەك کوتایی پێ‌هێنراوە ، بەڵکو ئەو زانیاری‌یـانەش کـە تۆمـارکراون تـەواو سادەن • بەوێنە لە باسی (ژمارەی بنجی)دا لەوە زیاتر کـە نـاوی ژمارەی یـەکـان ـ (١ تـا ١٠) و دەیـان ـ (٢٠ ، ٣٠ ••• ٩٠)ۆ سـەدان (٢٠٠ ، ٣٠٠ ـ ٩٠٠) و وشەی (هەزار) و (دووهەزار) تۆمارکراوە ، هیچی دی باس نەکراوە ••• یاخود لە باسی (ژمارەی پلـەیی)دا هـەر ئـەوەنـدە

(٢١) د. مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێـراق ، کتێبی « وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیك و ناوەڕاسـت » ، ب ٧ ، یەریڤان ، ١٩٧٥ ، ل ٣٣٤ ـ ٣٣٥ .

وتراوە ، کە لە بەشە دیالێکتی بادینانیدا (ـ یٚ) دەچێتە سەر ژمارەی بنجی‌و دەیکاتە ژمارەی پلەیی ...

د. ڕ. ل. تسابۆلۆف لە کتێبی «لەباردی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردی‌یەوە»[٢٢] باسی (ژمارەی بنجی)و (ژمارەی پلەیی) کردووە (ل ٣٣ - ٣٦).

ڕووی باش و سەرکەوتووی ئەم کارە بەتایبەتی لەوەدایە کە لەسەر شێوازێکی زانستی‌و بەراوردیی مێژوویی نووسراوە و بەشێکی زۆری ئەو ژمارانەی باسیان‌کراوە ، لەگەڵ ئاوێستا و فارسیی کۆن و فارسیی ناوەڕاست و ... دا بەراورد کراون . ناتەواویی دیاریشی ئەمانەیە :

١ - نووسەر لەوەدا ڕاست نی‌یە ، کە شێوەی پێشکەوتنی هەندێ ژمارەی زمانی کوردی و زمانە ئێرانی‌یە نوێکانی دی خستۆتە ژێر تەفسیری پێشکەوتنی زمانی فارسی‌یەوە .

٢ - پێویست بوو باسی ئەو ژمارانەش بکات ، کە لە دوا (١٠)ەوە دێن و نەدەبوو لێکۆڵینەوەی لە ژمارەی بنجی‌ی زمانی کوردی تەنیا بریتی بێ لە لێدوان لە دە ژمارەی سەرەتا .

٣ - لە باسی ژمارەی پلەیی‌دا (ـ ەمە)ی بە نیشانەی سەرەکی داناوە ، بەلام ڕاستی‌یەکەی ، ئەوەیە کە ئەو (ـ ەمە) لە زمانی کوردیدا بووە بە (ـ ەم) ...

٤ - دەربارەی تایبەتیی‌یەکانی ژمارەی بنجی و ژمارەی پلەیی هیچی نەوتووە و سەرەڕای ئەوەش ناوی ژمارەی کەرتی نەبردووە .

---

(٢٢) ڕ. ل. تسابۆلۆف ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣٣ - ٣٦ .

د. زاری یووسف له کتێبی «دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی» (ل ٦٥ ـ ٦٨)دا[٢٣] دەربارەی ژمارە زانیاریی باشی تۆمارکردووە. بەوێنە:

١ ـ ئەوەی یادداشت کردووە ، کە لە زمانی کوردیدا ژمارەی بنجی کاتێ چەندێتی ناوێك ڕادەگەیەنێ ، لە پێش ناوەکەوە دێت (ل ٦٥) .

٢ ـ لەوە دواوە کە ژمارەی (یەك) زۆر جار لەگەڵ ناودا لە شێوەی نیشانەی (ـ ێك)دا دێت (ل ٦٦) .

٣ ـ لە باسی پێکهاتنی ژمارەی کەرتی بە یاریدەی نیشانەی ئیزافەی (ـ ی)دا ئەوەی دیاریکردووە ، کە (ـ ی)یەکە بە ژمارەی یەکەمەوە دەلکێ (ل ٦٧) .

٤ ـ لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ژمارەی کۆڵیوەتەوە (ل ٦٥) .

...و هەندێکی دی .

ئەگەرچی نووسەر تێکڕا لە لێکۆڵینەوەی ژمارەدا سەرکەوتووە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ ناتەواوی و هەڵە لە باسەکەیدا دەبینرێ .

بۆ نموونە :

١ ـ نووسەر لەوەدا ڕاستە ، ، ئەگەر لە پێش ژمارەوە ئاوەڵکرداری «نزیك»بێت ، ئەوە ژمارەکە واتای تەقریبی وەردەگرێ (ل ٦٦) ، بەڵام وەك ئاشکرایە قالبی (نزیکی) ، (نزیکەی)یش هەیە و د. زاری یادداشتی نەکردوون . کەچی لەسەرێکی دییەوە «نزیکە» و «هەتا»ی لەتەك «نزیك»دا داناوە... وەك هەموو دەزانین، شێوەی «نزیکە» بەکارنایەت و وشەی «هەتا»ش ئەو دەورە نابینێ ... بەڵام ئەوەتە وشەی «دەوروبەری» هەیە ، کە ئەو ئەرکە بەجێدێنێ و نووسەر بەلایدا نەچووە.

٢ ـ بەڵێ باش بۆ ئەوە چووە ، کاتێ ژمارەی (یەك) دەوری ناو

---

(٢٣) زاری یووسف ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٨٥ ، ل ٦٥ ـ ٦٨ .

دەبینێ نیشانەی (ـ یك)ی نەناسیاوی پێوە دەلکێ ، بەلام دەبوو نیشانەی (ـ ێ)یش لەبیر نەکات .

٣ ـ دە زارێ هەموو ژمارە دەیی یەکانی (دە ، بیست .. حەفتا .. نەوەد) ی بە سادە داناوە (ل ٦٥) . وەك پێشتر ڕوونمان کردەوە ، ژمارە دەیی یەکان جگە لە سادە ، دارێژراو و لێکدراویشیان تێدایە .

٤ ـ نووسەر لە باسی ژمارەی پلەیی دا بە هیچ چەشنێك لەو دوخە نەدواوە ، کە ژمارەی بنجی کۆتایی بەبزوێنی (ا ، ێ ، ی ، ۆ ، ە) دێت و نیمچە بزوێنی (ی ـ) پەیدادەبێ ، یاخود کە بە بزوێنی (وو)ش تەواو y دەبێت نیمچەبزوێنی (و ـ w) دەبێتە یاریدەدەر .

... و هەندێکی تر .

ئەگەر بۆ باسی ژمارە ئاوڕێك لەو کارانەش بدەینەوە ، کە بە زمانە ڕۆژئاواییەکان لەبارەی زمانی کوردییەوە نووسراون ، بەداخەوە شێکی ئەوتۆمان دەستگیر نابێ بۆ ئەم لێکۆڵینەوەیەمان کەلکی لێ وەربگرین و بیخەینە سەر خەرمانی لێدوانەکەمان ... چونکە لە بەشێکیاندا ئەو باسە نابینرێ و لە بەشەکەی دیشدا (جگە لە کتێبی -Manuel De Kurde - Dialecte Sorani)ی دە جۆیس بلو[٢٤] لێدوانێکی کورتی سەرپێیی کراوە . بۆ نموونە :

دە ئەرنست مەکارۆس لە کتێبی «ڕێزمانی کوردی»دا[٢٥] بە هیچ چەشنێك دەربارەی ژمارە نەدواوە ... دە مەکەنزی لە لاپەڕە (٧١ ـ ٧٢) و (١٦٩ ـ ١٧٠)ی ئەو کتێبەی سالی ١٩٦١ لەبارەی ڕێزمانی کوردییەوە بلاوی کردووەتەوە[٢٦] ، بە کورتی لە (ژمارەی بنجی) و

24- Joyce Blau ,Manuel De Kurde, Paris, 1980, PP. 79-85.
25- Ernest N. Maccarus, A Kurdish Grammar, New-York, 1958. PP. 71-72, 169-170.
26- D.N. Machenzie, Kurdish Dialects Studies, London, 1961,

(ژمارەی پلەیی) دواوە و هەموو باسەکەشی تەنیا بریتییە لە ناوی هەندێ ژمارەی بنجی لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و بنگرد و پژدەر و موکری•• سورچی و ئاکری و ئامێدی و زاخو ••• دا و پێکهاتنی ژمارەی پلەیی بە یاریدەی نیشانەی (ـ ەم ، ـ ەمین) و (ـ ێ) •

د• جۆیس بلۆ لە لاپەڕە (٧٩ ـ ٨٥)ی کتێبی ناوبراودا تا ڕادەیەك باش لە (ژمارەی بنجی)و (ژمارەی پلەیی)و (ژمارەی کەرتی) دواوە و نموونە و بەڵگەی لەباری هێناوەتەوە و هەندێ تایبەتێتییانی باس کردووە •••

* * *

بەم شێوەیە ـ واتە دوای کەمێ نیشاندانی ئەوەی چی لەبارەی ژمارەوە لە زمانی کوردیدا نووسراوە ـ دەتوانین ئەم ئەنجام و تێبینییانە بخەینە پێش چاو :

١ ـ بەشێك لە نووسەران (ژمارە) یان لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا باس کردووە و بە جۆرێك لە جۆرەکانی ناویان لەقەڵەمداوە ، وەك : سەعید صدقی کابان ، جگەرخوێن •••

هەندێکیش بە جۆرێك لە ئاوەڵناویان داناوە ، وەك : تۆفیق وەهبێ ، نووری عەلی ئەمین •••

بڕێکیش مامەڵەی بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆیان لەگەڵ کردووە ، وەك : محەمەد ئەمین هەورامانی ، صالح حسەین حەسەن ، د• قەناتی کوردۆ ••••••

چۆن بە هیچ جۆرێك ناتوانین ڕای ئەو نووسەرانە وەربگرین ، کە لەبەر ڕووناکیی ڕێزمانی عەرەبی ژمارەیان بەناو لەقەڵەمداوە،هەر بەو چەشنە ڕای ئەوانەش کە لەسەر شێوازی چاولێکەریی زمانی ئینگلیزی ژمارەیان

به ئاوەڵناو داناوه ، به لامانەوه پەسەند نی‌یه . چونکه ئاشکرایه ، ژمارد وەك بەشه ئاخاوتنێك خاوەنی خاسیەتی واتای ژمارەیه بەگشتی ، کـه وەك دیاردەیێکی تایبەتی ـ واته وەك ژماره بـه تـەنیا یان ژمـارەی شتێك ... واتای گشتی‌ی ئەم بەشه ئاخاوتنه له خاسیەتی ڕێزمانی‌دا ڕەنگ دەداتەوه. وێڕای ئەوه ، ژماره له ڕووی پێکهاتنەوه خاوەنی تـایبەتێتی‌یێکی دیـاری کراوی وەهایه ، که له بەشــه ئاخاوتنەکـانی دی جیـادەکاتـەوه ... بـۆ گەیاندنی واتای ژماره له سیستەمی بەشه ئاخاوتنی ژمارەدا ڕێگەی ئەوتۆ بەکاردێنرێ ، که له سیستەمی بەشه ئاخاوتنی ناودا بەکارنـاهێنرێ . ئـەم تایبەتێتی‌یانەش خاسیەتی ژماره دیاری‌دەکەن و وەك بـەشه ئـاخـاوتنێکی سەربەخۆ جیای‌دەکەنەوه و لیشانی ئەوه دەدەن ، که ڕاست نی‌یـه بخرێتـه بەشه ئاخاوتنی ناوەوه ... ئەگەر له زمانی ئینگلیزیدا بتوانین ئەو چەنـد وێکچوونه ڕێزمانی‌یه کەمەی نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناو به بەڵگـەی دانانی ژمـارەی پلـەیی بـه ئاوەڵناو وەربگرین ، ئەوه به هیچ چـەشنێك ناتوانین ئەو ڕایەی هەندێ نووسـەران پـەسەند بکـەین ، کـه ژمـارەی بنجی‌یش به ئاوەڵناو له قەڵەم دەدەن . ئەگەر له زمانی ئینگلیزیدا له نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناودا کەمێ وێکچوونی ڕێزمانی هەبێ ، ئەوه له زمانی کوردیدا ئەو وێکچوونه زۆر کەمتره ...

٢ ـ نووسەرانی ڕێزمانی کوردی کاتێ له ڕووی تـایبـەتێتی واتـا و چۆنێتی بەکارهێنانەوه ژماره دابەش‌دەکـەن بـەسەر جـۆری جیـاوازدا ، جیاوازی‌یەکی زۆر له نێوان دابەش‌کردنەکانیاندا بەدی‌دەکرێ . بـەوێنـه مامۆستا تۆفیق وەهبی جارێك دووجۆر ژماره : (١ ـ بنجی، ٢ ـ پلەیی)و جـارێکـی دی سێ جـۆر : (١ ـ بنجـی ، ٢ ـ پـلەیی ، ٣ ـ کـەرتی)ی دیاری‌کردووه . مامۆستایان : سەعید صدقی کابان ، نووری عەلی ئەمین ،

جگەرخوێن ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، دە چەرکەزی بەکۆ ... چوار جۆر : (١ - بنجی ، ٢ - پلەیی ، ٣ - دابەش ، ٤ - کەرتی)یان یادداشت کردووە . دە قەناتی کوردۆ شەش جۆر : (١ - بنجی، ٢ - پلەیی، ٣ - کەرتی ، ٤ - لێکدەر ، ٥ - ئاوەڵکرداری ، ٦ - دابەش)ی دەستنیشان کردووە ...

ئەم جیاوازی‌یەش ئەوە نیشاندەدا ، کە هەندێ نووسەر ژمارەی کەرتی بە جۆرێك لە ژمارە دانانێن ، برێك ژمارەی پلەیی ناخەنە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە ... بەپێچەوانەشەوە ، نووسەری وا هەیە ئەنانەت ئاوەڵکرداری (یەکیەك ، دوودوو ، سێ‌سێ ...)و وشەی چەندێتی ئادیاری وەك (زۆر ، کەم ...)یش بە چەشنەکانی ژمارە لەقەلەم دەدەن .

لە رێگای هەڵسەنگاندنی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ژمارە)دا کراون و بەپێی بۆچوون و لێکدانەوە و تۆژینەوەی تایبەتی خۆمان و بە هۆی کەڵك وەرگرتن لە تیۆریی زمانناسی‌یەوە گەیشتووینەتە ئەو ئەنجامەی لە زمانی کوردیدا سێ جۆر ژمارە : (١ - بنجی ، ٢ - پلەیی ، ٣ - کەرتی) دیاری‌بکەین .

٣ - برێ نووسەر ناوی ژمارەکانی نێوان (١١ - ١٩)یان بە شێوەی ئاخاوتنی سلێمانی و هەندێ شێوە ئاخاوتنی دی تۆمارکردووە : (یانزە - یانگزە ... پانزە - پانگزە ... حەڤدە ...) .

ئەسڵی ئەو وشانە کە (یازدە... پازدە... حەڤدە...)ن ، بێ‌گومان چ بۆ نووسین و چ بۆ زمانی ئەدەبی ، راست وایە پەیڕەوی ئەسڵەکەیان بکرێ ...سوان و تێچوونی (د) ڕوونکردنەوە و لێکۆڵینەوەی تەواوی دەوێ.

چونکه له زۆر شوێنی وشەدا دەقرتێ ، بۆیە ئەمڕۆ لە زۆر شوێنی کوردستاندا ، بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانیدا دەنگی (د)ی ژمارەکانی (پازده••• پازده••• حەقدە) سواوە و دەوترێ (پانزە - پانگزە - پانگزە - پنگزە•••حەڤقە)• لەبەرئەوەی قووتدانی ئەم (د)ە بووە بەهۆی قورسیی دەربڕینی ئەو وشانە ، بۆیە ئاخێوەر بۆ سووککردنی ئەو نالەباریییە ناچار بووە دەنگی (ن) یان (نگ) بێنێتە ناو (پازە ••• پازە •••)ەوە و (ق)ی (حەقە)ش دووبارە بکاتەوە •

٤ - بەشی هەرە زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ژمارە نەدواون و ئەو بەشە کەمەش کە باسیان کردووە . ژمارەی دەیانی (بیست . سی . چل ، پەنجا ، شەست ، حەفتا ، هەشتا . نەوەد)یان بە سادە داناوە ••• بەڵام بەڵگەی مێژوویی وا ڕادەگەیەنێ (حەفتا ، هەشتا» و «پەنجا ، شەست ؟ » بە یاریدەی (ـات)ی ئێرانی سازبوون و لە کوردیدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە ••• وشەی «نەوەد / نەوەت» یش یان بە هاریکاری پاشگری (ـتی) ئاوێستا یان (ـ ات)ی ئێرانی پێکهاتووە و هەندێ گۆڕانی بە سەردا هاتووە ••• هەرچی (بیست ، سی ، چل)ە ڕواڵەتیان سادەیە •

٥ - زوربەی توێژەران وایان نیشانداوە ، کە جگە لە(ـەم،ـەمین) و (ـیەم ، ـ یەمین) و (ـ هەم ، ـ هەمین) یش نیشانەی سازکردنی ژمارەی پلەیین •••

وەك ئاشکرایە ، ئەو (ی)یە ، یان ئەو (ه)ە لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکاندا نین• (ی ـ y)ی نیمچەبزوێن و (ه)ی نەبزوێن بۆ نەهێشتنی گرفت و

ئاسانکردنی دەربڕین دێنە ناوانەوە . وێڕای ئەوە ، پەنجە بۆ دوور ڕاستییش ڕادەکێشین :

أ) ئەگەر ژمارە بنجییەکە کۆتایی بە بزوێنی (وو) بێت . ئەوە وەک بزوێنەکانی دی نیمچەبزوێنی (ی – y) یاریدە نادا ، بەڵکو نیمچەبزوێنی (و – w) ئەو ئەرکە دەگرێتە ئەستۆ .

ب) نەبزوێنی (ه) لە زوودا نەبووە و تازە هاتۆتە ناوانەوە و لە لاوە هێنراوە . ئەمڕۆش کە بەکاردێنرێ ، تەنیا بۆئەو ژمارانە نییە کەکۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ ، بەڵکو بۆ تێکڕای ژمارەکانە – واتە بۆ ئەو ژمارانەشە ، کە پە لەبزوێن کۆتاییان دێت . بەوێنە چۆن دەوترێ (سێهەم) ، بە هەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم) ...

٦ – دەربارەی تایبەتێتییەکانی ژمارەی بنجی و ژمارەی پلەیی و ژمارەی کەرتی ، هەندێ نووسەر هیچیان نەوتووە . ئەو نووسەرانەش کە باسیان‌کردووە ، بە لای گەلێ ڕووی گرنگ و ئاشکرادا نەچوون . لەگەڵ ئەوەدا کە تایبەتێتی هەر یەکێك لەو سێ جۆر ژمارەیە : (١ – بنجی . ٢ – پلەیی ، ٣ – کەرتی)ی کوردی لە زۆر ڕووەوە سەرنجی توێژەر ڕادەکێشێ و بواری باس‌کردنی یەکجار فراوانە .

٧ – هیچ یەکێك لە نووسەران (جگە لە د. ڕ. ل. تسابۆلۆف) لە رووی بەراوردیی مێژوویییەوە لە ژمارەکانی زمانی کوردی نەدواون – واتە لەگەڵ زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆن و زمانی فارسیی کۆن و ناوەڕاست و نوێ‌و زمانی پشتۆ و زمانی بلووجی ... دا بەراوردیان نەکردوون – کە بەڕاستی ئەم ڕێگەیە گەلێ شتی نائاشکرامان بۆ ڕوون دەکاتەوە ... هەرچی بەراوردەکەی د. ڕ. ل. تسابۆلۆفیشە ، بەداخەوە ، تەنیا لە مەیدانی دە ژمارەی سەرەتادایە .

ـ ٢ ـ

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبارەی « ژمارە »وە

بەشە ئاخاوتنی ژمارە ئەو کۆمەڵە وشەیەیە کە وا ئەرکی تەجریدی ئاوی ژمارە (دوو + سێ = پێنج) دەگەیەنێ ، یان چەندێتی بەسەریەکەوە (هەشت کراس) . یاخود کەرتێکی شتی دیاریکراوی هاوڕەگەز (سێ یەکی گەنمەکە) نیشان دەدات . پلەی شتێك لە ڕیزدا (هۆمی سێیەم) دیاری دەکا .

ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێك خاوەنی خاسیەتی واتای ژمارەیە بەگشتی ، کە وەك دیاردەیێکی تایبەتی ـ واتە وەك ژمارە بەتەنیا یان ژمارەی شتێك... واتای گشتی ئەم بەشە ئاخاوتنە لە خاسیەتی ڕێزمانیدا ڕەنگدەداتەوە . وێڕای ئەوە ژمارە لە ڕووی پێکهاتنەوە خاوەنی تایبەتێتییێکی دیاریکراوی وەهایە ، کە لە بەشە ئاخاوتنەکانی دی جیادەکاتەوە .

لە باسی ژمارەدا پێویست دەکا جارێکی دیش بەتایبەتی ئەوە دووپات بکرێتەوە ، کە ئەوەی لە دیاریکردنی گرووپی وشەدا گرنگە و لەسەر بنەمای دابەشدەکرێن بەسەر بەشە ئاخاوتنی جیاوازدا ، ئەوەیە کە پێویستە پێوەندی هاوخاسیەتی ڕێزمانی لە نێوان وشەکانی هەر گرووپێکدا هەبێ . وا پێویست دەکا گرنگییێکی تەواو بەم لایەنە بدرێ . لێرەدا پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشین ، کە هەندێ جار ئەم لایەنە لەبەرچاو ناگرن و تەنیا لە ڕووی خاسیەتی واتاوە بەشە ئاخاوتنی ژمارە جیادەکەنەوە و وەك وشەیێك کە واتای ژمارە بدات یان پلەی ژمارە ڕابگەیەنێ ، دیاریدەکەن . بەوپێیە هەندێ وشە کە واتای ژمارەیان تێدایە ، دەکەونە ئەم بەشە ئاخاوتنەوە . بەڵام لە ڕاستیدا ئەو جۆرە وشانە تەنیا واتای ژمارەیان تێدایە ، دەنا ژمارە

ببین . بەوێنە ئەگەر تەماشای وشەکانی «حەفتە» ، «سەدە» ... و «حەفت» ، «سەد» ... بکەین ، دەبینین هەرچەندە لە هەردوو دەستەدا وەك یەك مانای ژمارە هەیە ، بەڵام لە ڕووی خاسیەتی ڕێزمانییەوە جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە و سەر بە بەشە ئاخاوتنی جیاوازن .

لە ڕاستیدا لە باری خاسیەتی ڕێزمانییەوە وشەی «حەفتە»و هەروەها «سەدە»ش جیاوازییان لەگەڵ هیچ ناوێکی ئاسایی‌دا نییە . چۆن دەوترێ «چوار پیاو» هەر بەو چەشنەش دەشێ بوترێ «چوار حەفتە» ، «چوار سەدە» ... چۆن دەوترێ «پیاوێك ، پیاوەکان ...» بەهەمان جۆر دەشوترێ «حەفتەیەك ، حەفتەکان .. سەدەیێك ، سەدەکان .. »..هتد .

ئەگەرچی لەباری چەندێتییەوە «حەفتە» لەگەڵ «حەفت» و «سەدە» لەگەڵ «سەد» وەك یەکن ، بەڵام «حەفت»و «سەد» ژمارەن و «حەفتە»و «سەدە»ش ناون و لە ژمارەوە بوونەتە ناو .

بۆ پتر ڕوونکردنەوە ، ئەوەش دەڵێین ، کە ژمارە لەباری واتاوە ڕێتی‌یە لە تەجریدی ناوی ژمارە بێ ئاڵۆزبوونی واتا . بەوێنە وشەی «چل» و «چلە» چەندێتی ڕادەگەیەنن ، بەڵام تەنیا وشەی «چل» دەکەوێتە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە . هەرچی «چلە»یە سەر بە بەشە ئاخاوتنی ناوە . وشەی «چل» ژمارەیە ، چونکە واتای تەجریدی ژمارەی تێدایە . ئەم وشەیە یەك مانای هەیە و ماناکەی لە چوارچێوەی نیشاندانی ژمارەیێك لە ژماردنی دانەی دیاریکراودایە . وشەی «چلە» ، ئەگەرچی دیسان واتای چەندێتی هەڵگرتووە ، بەڵام مانای لە سنوورێکی بەرین و فراواندا پێوەندی بە زۆر شتەوە هەیە : ۱) بە ژماردنی «چل»ەوە . ۲) تێپەڕبوونی چل ڕۆژ بەسەر لەدایك‌بوونی منداڵێکدا یان مردنی یەکێکدا یان هێنانی بووکێکدا ، ۳) چل ڕۆژ لە ناوەڕاستی هاوین و زستاندا ... هتد . ڕاگەیاندنی واتای چەندێتی لە وشەی «چلە»دا بێ‌بەشە

ەو خاسیەتی تەجریدەی لە ژمارەدا هەیە •

ژمارە کاتێ لەگەڵ ئەو جۆرە ناوانەدا دێ ، کە لە ژمارەوە وەرگیراوە دەبێتە دیارخەری • وەك : چوار حەفتە ـ حەفتەی چوارەم ، حەوت سەدە سەدەی حەوتەم •••

لە زۆر زماندا کاتێ تەماشای ئەو وشانە دەکرێ کە سەر بە ژمارەن ، پتر وا باوە بەسەر بنجی (چوار ، شەش ، بیست •••)و ژمارەی پلەیی (چوارەم ، شەشەم ، بیستەم ••) دا دابەشی‌دەکەن ، کە خاوەنی هەندێ خاسیەتی جیاوازن •

لە زمانی ئینگلیزی‌دا ئەوەی پێوەندی بە ژمارەی پلەیی‌یەوە هەیە ، ئەوەیە بە ئاسانی هەست دەکرێ خاوەنی هەمان خاسیەتی ڕێزمانی‌یانەیە ، لە ئاوەڵناو هەیەتی‌و هیچ تایبەتێتی‌یێکی ئەوتۆ نی‌یە لە ئاوەڵناوی جیابکاتەوە و ببێتە هۆی ئەوەی بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ دابنرێ ، ڕێڕای ئەوە ، بنەمای وا نی‌یە ببێتە بەڵگەی دانانی لە بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا[1] •••«ژمارەی پلەیی جیاوازی لەگەڵ ئاوەڵناوی ئاساییدا تەنیا لە ڕووی واتاوەیە ، ئەویش ئەوەیە کە ژمارەی پلەیی تەرتیبی شت لە ڕیزدا دیاری‌دەکا • ژمارەی پلەیی تایبەتێتی‌یێکی ڕێزمانیشی نی‌یە ، کە ئەو مانایەی پێ‌دەربڕێ • وەك هەموو ئاوەڵناوێکیش حاڵەتی کۆ ودۆخیان نی‌یە ••• ڕاستە لەو تایبەتێتی‌یە ئاشکرایەی ئاوەڵناو ، واتە ـ پلەی بەراورد و پلەی باڵا ـ بێبەرە ، بەڵام ئەمە پێوەندی بە تایبەتێتی واتای ئەو وشانەوە هەیە و ئەمە ڕێگە لەوە ناگرێ کە لە ڕیزی ئاوەڵناو دابنرێ و وەك ئاشکراشە، وەنەبێ هەموو ئاوەڵناوێك پلەی بەراورد و پلەی باڵای هەبێ •

---

(1) ئا• ئی• سامیرنیتسکی ، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٩ ، ل ١٦٣ •

حاسیەتی واتای لێکسیکی ژمارەی پلەیی ، لەوەشدایە کە دەبێتە بەشە ناخاوتنی دی»[٢] .

ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا بتوانین ئەو چەند وێکچوونە ڕێزمانییە لەمەی نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناو بە بەڵگەی دانانی ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو وەربگرین ، ئەوە بە هیچ چەشنێك ناتوانین ئەو ڕایەی هەندێ نووسەرانی دی پەسەندبکەین ، کە ژمارەی بنجیش بە ئاوەڵناو لەقەڵەم دەدەن ... ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا لە نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناودا کەمێ وێکچوونی ڕێزمانی هەبێ ، ئەوە لە زمانی کوردیدا ئەو وێکچوونە زۆر کەمترە ، کەچی هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەسەر پەیڕەوی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی چاولێکەریی ئینگلیزی گشت جۆرەکانی ژمارەیان لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناو داناوە[٣] ...وێڕای ئەوە بڕێکیش لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەبەر ڕووناکیی ڕێزمانی عەرەبی ژمارەیان بە ناو لەقەڵەم داوە[٤]... وا دەردەکەوێ هیچ یەکێك لەو دوو دەستەیە خاوەنی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆی خۆیان نین و تایبەتێتی زمانی کوردییان نەخوێندووەتەوە .

---

(٢) هەمان سەرچاوە ، ل ١٦٣ ـ ١٦٤ .

(٣) بۆ نموونە :

أ ـ تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٤ ـ ٧٥ .

ب ـ نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٣٤ ـ ١٣٥ .

...و هەندێکی دی

(٤) بەوێنە :

أ ـ سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ، ل ١٢ .

ب ـ ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١١٠ .

...و هەندێکی تر .

لە زمانی کوردیدا گرنگیی ژمارە لە تایبەتیتی پێکهاتنیدایە • بەوێنە بۆ گەیاندنی واتای ژمارەی شتێك ـ واتە کاتێك ژمارە لەگەڵ ناودا **دێت :** (پێنج سێو •••) وا باوە کە هەر یەك ڕێگە دەگیرێ • ئەویش ڕێگەی **پێکدانە • لە حاڵەتی (پێنج سێو •••)دا ، مەرج وایە** ضەربی پێنج بکرێ : **سێو × ٥**

بۆ دەربڕینی ژمارەکانی زمانی کوردی ڕێگای هەمەجۆر هەیە • ڕێگەی هەرە باو (کۆکردنەوە)و (لێکدان)ە •

★ **ڕێبازی کۆکردنەوە :**

لە ژمارە (١١)ەوە تا (١٩) ، بەوێنە ژمارەی (چواردە) بەپێی پێکهاتنی واتایی **بریتییە لە (چوار + دە) • ئەم ڕێگەیە هەروەها** بۆ گەلێك لەو ژمارانەش بەکاردێنرێ • کە لە سەروو (بیست)ەوەن : (بیست و دوو) واتە (٢٠ + ٢) ؛ (چل و شەش) ـ واتە (٤٠ + ٦) •••

لەگەڵ ئەوەشدا ، پێویستە سەرنج بۆ ئەوەش ڕابکێشین ، ڕێگەی **کۆکردنەوەی ژمارەکانی وەك (بیست و دوو)** ؛ (چل و شەش) ••• هەندێ جیاوازی **لەگەڵ ڕێگەی کۆکردنەوەی ژمارەکانی وەك** (چواردە)دا هەیە • ژمارەی **وەك (بیست و دوو) ؛ (چل و شەش)** •• بەیاریدەی (و)ەوە پێکەوە **بەستراون • چۆن دەشێ وا بیربکرێتەوە** کە وشەی لێکدراون و لە دوو **ژمارە پێکهاتوون و بە یاریدەی ناوبەندی (و)** پێکەوە بەستراون . هەروەها دەلوێ وا لێكبدرێتەوە ، کە وشەی لێکدراو نەبن و دوو وشە بن و (و)ی پێوەندی لە نێوانیاندا هەبێ • هەرچی بۆ ژمارەکانی جۆری (چواردە)یە . چۆن دەشێ وا بیربکرێتەوە کە وشەیێکی لێکدراوە **و لە دوو ژمارە بێ یاریدە پێکهاتبێ ، هەروەها** دەلوێ بوترێ کە بەشی دووەمی ئەو وشە ناسادەیە شتێکە لە نێوان وشە و پاشگردا •

بەڵام خاسیەتی ژمارەی وەك (بیست و دوو) وەك وشەی کۆکراوە لە ڕووی پێکهاتنی واتاوە جیاوازی لەگەڵ ناوی کۆکراوەدا زۆرە • ئەو جیاوزییەش لەوەدایە ، کە وا ژمارەی وەك (بیست و دوو) لەسەر

بناغەی کۆکردنەوە پێكدێ ، بەڵام پێکهاتنی ناوی کۆکراوە لەسەر بناغەی کۆکردنەوە بە ئەنجام ناگەیەنرێ • بەوێنە (کۆبوونەوەی خێزان) لەبەری واتاوە ، ئەوە ناگەیەنێ کە لە (کۆبوونەوە + خێزان) سازبووبێ •

★ڕێبازی لێکدان :

هەرچی ژمارەی وەك (دووسەد) ؛ (چوارهەزار) •••• لە ڕێگای لێکدانەوە سازبووە - واتە : (۲ × ۱۰۰) ؛ (٤ × ۱۰۰۰) •• لێرەشدا ئەگەر لەگەڵ لێکدانی ناودا بەراوردی بکەین ، هەندێ جیاوازی بەدی دەکەین •••

بەو چەشنە بۆ گەیاندنی واتای ژمارە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا ڕێگەی ئەوتۆ بەکاردێنرێ ، کە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ناودا بەکارناهێنرێ • ئەم تایبەتێتی‌یانەش خاسیەتی ژمارە دیاری‌دەکەن و وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیای‌دەکەنەوە و نیشانی ئەوە دەدەن . کە ڕاست نی‌یە بخرێنە بەشە ئاخاوتنی ناوەوە •

وەك پێشتر وتمان هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی • بەپێی پەیرەوی‌کردنی نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ژمارەیان بە ئاوەڵناو داناوە• ڕاستە لە زمانی ئینگلیزیدا لە یەکەم سەرنجدا ڕەنگە وا بێتە پێش‌چاو . کە هاتنی ژمارە لەگەڵ ناودا ، وەك « two boys - دوو کوڕ» جیاوازی لەگەڵ هاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا - « little boys- کوڕی بچووك» نەبێ ••• بەڵام ئەگەر قوول لەو مەسەلەی‌یە وردبینەوە، بە ئاسانی هەست بەوەدەکەین ، کە لە نێوان ژمارەو ئاوەڵناودا جیاوازی زۆرە • ئەو جیاوازییەش بە ڕوونی لە پێوەندیی واتای پارچەکانی ژمارەی پێکەوەبەستراو و پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراو بەدەردەکەوێ(٥) • وەك پێشتر وتمان بۆ پێکهێنانی ئەو جۆرە ژمارانە .

(٥) سەرچاوەی ناوبراو ، ئی• ئا• سامیرنیتسکی ، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی ، ل ١٦٧ •

دوو ڕێگەی **(کۆکردنەوە)** و **(لێکدان)** باون • بەڵام هەرچی پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراوە . لەسەر بناغەی ئەو دوو ڕێگەیە سازناکرێت • بەوێنە ، کە دەوترێ (شینی کاڵ) هیچ ئەوە ناگەیەنێ کە لە (شین + کاڵ) یاخود (شین × کاڵ) پێکهاتبێ •

هەروەها جیاوازی لە بوونی ژمارە بە ناو و بوونی ئاوەڵناو بەناویشە زۆرە • ئەمانە و هەندێ لایەنی دی هەن . کە بڵێین • بڕێ لە نووسەرانی **ڕێزمانی ئینگلیزی ڕاست** نین • **کە ژمارەیان** خستووەتە نێو بەشە ئاخاوتنی **ئاوەڵناوەوە • هەرچی** هەندێ نووسەری ڕێزمانی کوردیشە ، **کە لاسایی زمانی ئینگلیزی** کردووەتەوە . ئەگەر گوێ نەدەینە دەرکنەکردنی بەو جیاوازییانەی لە زمانی ئینگلیزی و زۆر زمانی دیدا **لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا هەیە و کە بەشێکیمان** لەسەرەوە باس‌کرد ، **خۆ دەبوو هەست بەوە بکا کە لە** ڕستەی کوردیدا **ئاوەڵناو** بەدوا ناودا دێت : **(ژنی جوان) ••• ؛ بەڵام هەرچی** ژمارەیە دەکەوێتە پێش ناو : **(چوار ژن) •••**

لە ڕووی ڕستەسازیشەوە ژمارە بە شێوەیێکی سەربەخۆ خۆی دەنوێنێ ••• ڕاستە وەك ئاوەڵناو بە زۆری لەگەڵ ناودا دێت و ئەم پێکەوە هاتنەش ، **پێکەوە هاتنی** ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا دێنێتەوە یاد (پێنج گوڵ) ؛ (گوڵی سوور) ••• ، **بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا** . لەو جۆرە بەکارهێنانەدا ناشێ ژمارە ناوبنرێ دیارخەر ، بەڵام هەرچی ئاوەڵناوەکەیە ، **لەبەر ئەوەی خاسیەتی شتێك دەردەخا دەبێ به دیارخەر •** لە **دەستەواژەی (پێنج گوڵ) ، ژمارە دەورێکی تایبەتی** دەبینێ و خاسیەتی شتێك **ئاشکرا ناکا ، بەڵکو تەنیا ئیشارەت بۆ چەندێتی شتێك** دەکا •

ژمارە لە ڕووی وشەسازییەوە خاوەنی ئەم خاسیەتانەیە :

١ ـ تەنیا لەگەڵ ناودا دێ و پارچەکانی ئەو جۆرە دەستەواژانەش بەپێی دەستووری ڕستەسازی دابەش ناکرێن و سەرپاکیان بەسەریەکەوە دەبنە ئەندامێکی ڕستە ، وەك : «دوو ڕۆژ ؛ چوار کچ ، شەش مەڕ...».

٢ ـ ناتوانێ ناوەڵناو دیاری بکا[٦] .

مەفهوومی ژمارە لە ئەنجامی مێژوویێکی درێژی پێشکەوتنی ئادەمیزادەوە پەیدابووە . ف. ئێنگیلس دەڵێ : «مەفهوومی ژمارە و ...ەکان لە شوێنێکی نادیارەوە وەرنەگیراوە ، بەڵکو لە واقیعی دەوروبەرەوە هاتووە» ... «دە پەنجە ، کە مرۆڤ لەسەری فێری ژماردن دەبوو ـ واتە یەکەم عەمەلیەی حیسابی دەکرد»[٧] لە کاتی ژماردندا توانستی لادان لە شتی دیاریکراو «بریتیە لە ئەنجامی پشتبەستنی دوورو درێژ بە تەجروبەی پێشکەوتنی مێژوویدا» . بۆ نموونە ، وشەی «پێنج ، دە ، سەد ...» دەشێ بۆ هەر شتێك بەکاربهێنرێ کە بژمێررێن . بەوێنە : پێنج پیاو ، پێنج مریشك ، پێنج بەرد ، پێنج شەقام ، پێنج باوەڕ ... هتد . ئەمەش ئەنجامی گشتیبوون و تەجرید بوونە[٨].

* * *

نووسەرانی ڕێزمانی کوردی و زمانانی دی ، کاتێ لە ڕووی تایبەتێتی واتا و چۆنێتی بەکارهێنانەوە ژمارە دابەش دەکەن بەسەر جۆری جیاوازدا ، جیاوازیەکی زۆر لە نێوان دابەشکردنەکانیاندا بەدی دەکرێ . بەوێنە

(٦) ن. س. ڤالگینا ، د. ن. ڕۆزێنتال ، م. ئی. فۆمینا ، ف. ڤ. تساپکیڤیچ ، زمانی ڕووسی ئەمڕۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧١ ، ل ٢١٥ ـ ٢١٦ .

(٧) ئا. ئی. گولانوڤ ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ ، ل ١٢٥ .

(٨) هەمان سەرچاوە ، ل ١٢٦ ـ ١٢٧ .

هەندێ نووسەر ژمارەی کەرتی (کەسری) بە جۆرێك لە ژمارە دادانێن :
برێك ژمارەی پلەیی (تەرتیبی ، ڕوتەبی) فاخەنە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە ••• بەپێچەوانەشەوە نووسەری وا هەیە تەنانەت ئاوەڵکرداری (یەك یەك ، دوودوو ، سێ‌سێ •••)و وشەی چەندێتی نادیاری وەك (زۆر . کەم •••)یش بە چەشنەکانی ژمارە لە قەڵەم دەدەن •
لە ڕێگەی هەڵسەنگاندنی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ژمارە)دا کراون و بە پێی بۆچوون و لێکدانەوە و توێژینەوەی تایبەتیی خۆمان و بەهۆی کەڵك وەرگرتن لە تیۆریی زمانناسییەوە ، گەیشتووینەتە ئەو ئەنجامەی لە زمانی کوردیدا سێ جۆر ژمارە دیاری‌بکەین :
١ ـ ژمارەی بنجی •
٢ ـ ژمارەی پلەیی •
٣ ـ ژمارەی کەرتی •
١ ـ ژمارەی بنجی :
ژمارەی بنجی کە دەشێ ژمارەی چەندی‌یشی پێ بوترێ • ئەو ژمارانە دەگرێتە خۆ ؛ کە وا بەگشتی لە تەواوی دانەکاندا تەجریدی ژمارە ڕادەگەیەنێ (دوو کەرەت دوو چوار) ، یان ژمارەی دیاری‌کراوی شتی هاوڕەگەز نیشان دەدا (شەش کتێب)•••
تایبەتێتی وشەسازیی ژمارەی بنجی پێوەندە بە واتا لێکسیکی‌یەکەوەی • ژمارەی بنجی خاوەنی حاڵەتی تاك و کۆ[9] و ناسیاوی ••• نی‌یە ، چونکە لە مانایدا ئەو دیاردەیە هەیە • ژمارەی بنجی هەروەها دۆخی‌یشی نی‌یە ، چونکە واتای شت ناگەیەنێ • نەبوونی حاڵەتی تاك و کۆ و ناسیاوی و دۆخ بەشە ئاخاوتنی ژمارە لە بەشە ئاخاوتنی

(٩) ڕاستە هەندێ ژمارە،وەك (دە ، سەد ، هەزار ...) نیشانەی (ـان) یان (ـەها)ی کۆ وەردەگرن و دەوترێ : (دەیان ، سەدان ، هەزاران ...) یان (دەها ، سەدەها ، هەزارەها ...) ، بەڵام بۆ ئەمە دوو تێبینی دەخەینە پێش‌چاو :
١ ـ وەرگرتنی نیشانەی کۆ لە لایەن ژمارەوە دەستوورێکی گشتی نی‌یە و ئەو ژمارانەی نیشانەی کۆ وەردەگرن زۆر کەمن • =

ناو جیادەکەنەوە • بەپێی پێوەندیی وشەڕۆنان لە نێو ژمارەی بنجیدا ،
وشەکانی : یەك ، دوو ، سەد ، هەزار ••• پتر دیار و چالاکن •

ژمارەی بنجی ئەگەر بەبێ ناو بەکاربهێنرێ ، ئەوە تەنیا ناوی
ژمارەییێك ڕادەگەیەنێ ، بەڵام کە لەگەڵ ناوێکدا دێت ، ئەوە دەتوانی
ببێتە دیارخەری چەندێتی ناوەکە و ناوەکەش دەبێتە دیارخەری
ژمارەکە: (یەكدار ، هەزار منداڵ)• ژمارە لەم بارەدا نە دەبێ بە ئاوەڵناوو
نە دەشتوانێ ببێ بە دیارخەری ئاوەڵناو • ئاوەڵناویش نابێ بە
دیارخەری شتی ژمارەکە •

تایبەتێتی ژمارەی بنجی لەنووسیندا ئەوەیە ، کە دەشێ بە ڕەقەمیش
دەرببڕرێ ، وەك (چل – ٤٠) ، (سەد – ١٠٠) ، بەڵام هەرچی ئەو ناوانەیە،
کە واتای چەندێتییان تێدایە ، وەك : (چلە) ، (حەفتە) ،
(سەدە) ••• ناشێ بە ڕەقەم نیشان بدرێن • ئاوەڵناو
دەتوانێ ببێتە دیارخەری ناوی چەندێتی ، بەڵام ناتوانێ ببێ بە
دیارخەری ژمارەی بنجی •

وشەی «یەك» ، جگە لە واتای چەندێتی ژمارە : (یەك ساڵ ، یەك
نان •••) ، دەتوانێ واتای دیش بگەیەنێ • بۆ نموونە :

---

٢ – ژمارەکانی (دە ، سەد ، هەزار ...) ، کاتێ نیشانەی کۆ
وەردەگرن ، دوو گۆڕانی بنەڕەتییان بەسەردا دێت :
أ – واتای چەسپیویان نامێنێ – واتە لە چەندێتی دیارەوە دەبنە
چەندێتی نادیار . بۆ نموونە نە دەوترێ (سەد پیاو) ، ئەوە مەبەست
(سەد پیاو)ە بێ کەم و زیاد ، واتە نە (٩٩)ن و نە (١٠١)ن ، بەڵام کە
دەوترێ (سەدان پیاو) ، ئەوە چۆن دەشێ (چوارسەد) بن ، دەشێ
(هەشت سەد)یش بن . . .
ب – لە بەشە ئاخاوتنی ناو نزیك دەبنەوە . . .
هەچی ژمارەی (دوو ، سێ)یشە ، تەنیا دەمێ دەتوانن (ان)
وەربگرن ، کە ناوەکە لابرێ و جێی بگرنەوە . وەك :

دوو پیاو هاتن	دوان هاتن
سێ پیاو هاتن	سیان هاتن

١) به واتای ناو ، وەك «یەك لە ئێمە دەرناچێ» ؛ ٢) بە واتای جێناو ـ ئاوەڵناو ، وەك «ئێمە پێکـەوە یەك قوتـابخانـەمـان تەواوکـردووە» ؛ ٣) بە واتای جێناوی نادیار ، وەك «منو ئازاد لە یەك ڕێگاوە هاتووین»..

وشەی «هەردوو ، هەرسێ ..» لـە ژمارەی بنجی «دوو ، سێ..»وە نزیکنو هەرهەمان ئەندازە ڕادەگەیەنن، بەڵام واتای بنەرەتیی «هەردوو. هەرسێ ...» ڕاگەیاندنی چەندێتی نیيە ، بەڵکو تەنیا پەنجە بۆ نیشاندانی چەندێتی ڕادەکێشێ . وشەی «هەردوو ، هەرسێ...» ناکەونە نێو بەشە ناخاوتنی ژمارەوە ، بەڵکو سەر بە جێناون . ئەم جێناوانەش کە لە ژمارەی بنجی و جێناوی «هەر» پێکهاتوون ، واتای کۆکردنەوە دەگەیەنن ، وەك :

هەردوو ژنەکە ڕۆیشتن .

هەرسێ کتێبەکەم خوێندەوە .

لە زمانی کوردیدا ژمارەی بنجی کاتێ چـەندێتی نـاوێك (سـادە بێ یێ ناسادە) ڕادەگەیەنێ ، لەپێش ناوەکەوە دێت . هەرچی نـاوەکەشە لـە شێوەی تاکدا بەدەردەکەوێ (کەمێ جاریش لە شێوەی کۆدا ، ئەویش جگە لە ژمارەی «یەك»)[١٠]. وەك :

---

(١٠) شایانی باسە ، د. زارێ یووسف باسی ئەو تایبەتێتی‌یەی ژمارەی بنجی کردووە (بڕوانە : دیانێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٨٥ ، ل ٦٥) . مامۆستا تۆفیق وەهبی‌یش لەو تایبەتێتی‌یـە دواوە ، بـەڵام جیـاوازی لەوەدایە ، ئـەم وا دادەنێ ، کە « ناوەکـە هەمیشـە تـاك ئەمێنێتەوە » (دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکـەم ، بەغـدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٤) .

لە زمانی فـارسیی نـاوەڕاستیدا نـاو کـە لەگەڵ ژمـارە دێت ، بـە زۆری لە شێوەی تاکدا بەدەردەکەوێ . وەك :

دۆ ژەن – دوو ژن

هەفت کیشڤەر ـ حەوت وڵات

ناوەناوەیەکیش ناوەکە لە فۆرمی کۆدا بەدەردەکەوێ . وەك :

دوڤازدەه ئەختەران ـ دوازدە ئەستێرە

(بڕوانە : ڤ. س. ڕاستۆرگویڤـا ، زمانـی فارسیـی ناوەڕاسـت ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ ، ل ٧٥ – ٧٦) .

لای چەپی ژوورەکەیش دوو پەنجەرەی گەورە هەبوو.
(نەخەوما ، ل ٤٤)

ئازاد تەمەنی چوار ساڵە / ئازاد تەمەنی چوار ساڵانە[11]

ئەگەر ناوەکە بە ناو تەواو کرابێ ، ژمارەی هەر کامێکیان مەبەست بێ . ئەوە ژمارەی بنجی دەخرێتە پێش ئەو ناوەوە[12] . وەك :

چوار دەرگای ماڵ

دەرگای چوار ماڵ

پێنج چرای کۆڵان

چرای پێنج کۆڵان

ژمارەی (یەك) زۆر جار لەگەڵ ناودا لە شێوەی نیشانەی (ـ یێك / ـ ەك)دا دێت ، وەك :

بزنێك　　بزنەك

شوانێك　　شوانەك

ساڵێك　　ساڵەك

ژمارەی بنجی کە ژمارەی ناوێك ڕادەگەیەنێ ، دەشێ ناوەکە بێ هیچ نیشانەیێك بێ و دەشلوێ نیشانەی لەگەڵ بێ . بۆ نموونە :

١ ـ بێ نیشانە :

سێ پیاو

چوار ژن

---

(11) لە ڕاستیدا ئەو ناوانەی ئەندازەی کاتیان تێدایە ، وەك (سەعات ، ڕۆژ ، شەو ، مانگ ، ساڵ ...) ، کاتێ لەگەڵ ژمارەی بنجیدا بەکاردێنرێن ، دەتوانن قاڵبی کۆ وەربگرن . وەك : دوو شەوان (دوو شەو) ، حەوت ساڵان (حەوت ساڵ) ... (بڕوانە : ك. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٥٤) .

(١٢) مامۆستا تۆفیق وەهبی ئەو تایبەتێتییەی یادداشت کردووە (بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٤ ـ ٧٥) .

پێنج قوتابی

٢ ـ لەگەڵ نیشانە:

أ ـ (ەکە)ی ناسیاوی :

سێ پیاوەکە ڕۆیشتن .

چوار ژنەکە هاتن .

ب ـ (ە)ی ناسیاوی :

سێ پیاوە کەوتنە ڕێ .

چوار ژنە لە کاتی گەڕانەوە .

ج ـ (ان)ی کۆ :

چوار ڕۆژان بەپێ ڕۆیشتن

د ـ (ێك)ی نەناسیاوی :

سێ ڕۆژێك لەمەوبەر .

تێبینی :

١ ـ ئەگەر ژمارە بنچینەکە (یەك)بێ ، ئەوە ناوەکە ناتوانێ هیچ یەکێك لەو نیشانانە وەربگرێ .

٢ ـ کاتێ ناوی دوای ژمارەکە نیشانەی (ێك)ی نەناسیاوی دەچێتە سەر ، ئەوە ژمارەکە واتای نزیکی (تەقریبی) لە خۆیەوە وەردەگرێ . بۆ نموونە ، کە دەوترێ «سێ ڕۆژ» ، ئەوە گومان لە ژمارەی «ڕۆژ»ەکاندا نییە و ئاشکرایە و دیاریکراوە ، کە بێ زیاد و کەم «سێ»ن . بەڵام کە دەوترێ «سێ ڕۆژێك» ، مانای وایە نزیکەی «سێ ڕۆژ» . جا دەشێ لە سێ زیاتر بن یان کەمتر . لەم بارەدا ژمارەی «سێ» واتای چەسپاوی نامێنێ .

ئەم واتای نزیکییەی ژمارە لەو بارەشدا بەدەردەکەوێ ، کە لە پێش ژمارەکەوە وشەی (نزیك ـ نزیکەی ـ نزیکی ... دەوروبەری...)بێت .

ـەم حالـەتـەشـدا دەشێ نـاوەکـە نیشانـەی (ێـك)ی پێـوە بـێ یـان
پێوە نەبێ وەك :
نزیکەی سێ ڕۆژ لەمەوبەر
نزیکەی سێ ڕۆژێك لەمەوبەر
دەورویەری سێ ڕۆژ لەمەوبەر
دەوروبەری سێ ڕۆژێك لەمەوبەر
٣ ـ ێتو ناوەکە لابرێ ، ئەوە ژمارەکە نیشانەی (ـ ەکە) و (ـ ە) و
(ـ ان) وەردەگرێ و دەوری ناو دەبینێ ، وەك :
چوارەکە هاتن
چوارە کـەوتنـەڕێ
سیانێ ڕۆیشتن
٤ ـ ژمارەی «یەك» کە دەوری ناو دەبینێ ـ واتـە کـاتێ نـاوەکـە
لادەبرێ ـ نیشانەی (ـ ێ ، ـ ێك)ی ئەناسیـاوی پێـوە دەلکێ . وەك :
یەکێ (یەکێك) لەو وێنانە هەڵدەبژێرم .
یەکێ (یەکێك) هاتە ژوورەوە[١٣].

* * *

لە زمانی کوردیدا لە (یەك)ەوە تا (دە) ـ «یەکان» ؛ لـە (دە)ەوە تـا
(سەد) ـ «دەیان» ؛ لە (سەد)ەوە تا (هەزار) ـ «سەدان» ، لە (هەزار)ەوە
تا ملیۆن ـ «هەزاران»یان پێ دەوترێ[١٤] .
ناوی یەکەم دە ژمارەی زمانی کوردی بەم چەشنەی خوارەوەیە

---

(١٣) د. زارێ یووسف لە کتێبی «دیالێکتی سلێمانی زمانـی کـوردی » ، مۆسکۆ ، ١٩٨٥دا لە بەشی زۆری ئەو تایبەتێتی‌یانەی ژمارەی بنجـی دواوە (ل ٦٥ ـ ٦٦) .

(١٤) شایانی باسە ، مامۆستا سەعید صدقی کابان ئەوەی یادداشت کردووە (مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ، ل ١٣) .

دیالێکتی خواروو		دیالێکتی ژووروو	
زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی	زمانی ئەدەبی	... جیاوازەکانی ،
١ ـ یەك		یەك ، یێك	[illegible]
٢ ـ دوو		[illegible]	دوو ، دۆ ، دوێ ،
			سە ، ستێ ...
٣ ـ سێ		سێ	دوێ دوێ ...
٤ ـ چوار	چوار [illegible]	چار	[illegible]
٥ ـ پێنج		پێنج	[illegible]
٦ ـ شەش		شەش	شێش
٧ ـ حەوت	حەفت	حەفت	هەفت
٨ ـ هەشت		هەیشت	هەشت
٩ ـ نۆ		نە (هـ)	نەه
١٠ ـ دە		دە (هـ)	[illegible]

وشەی «یەك»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «ئەیڤە»[١٥] ، لە ئێرانیی کۆندا «ئەیڤەکە ، ئیڤەك»ە ، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «یڤەك»ە ، لە زمانی فارسیی نوێدا «یك»ە ، لە زمانی بلوچیدا «یەك ، یە»یە ، لە زمانی هیندیی نوێدا «أیك»ە ، لە زمانی لاتینیدا « unus » لە زمانی فەرەنسیدا «ئان»ە ، لە زمانی ڕووسیدا «ئەدین»ە ...

هاوواتای وشەی «دوو»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «دڤە»یە ، لە زمانی هیندیی کۆندا «دڤا»یە ، لە زمانی فارسیی کۆندا «دوڤیتیە»یە ، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «دۆ»یە ، لە زمانی فارسیی نوێدا «دو»ە ،

(١٥) مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی دەڵێ : « لە ناوچەی هەورامانی عێراقدا وشەی (یووە) ، بە واتای (یەك) بەکاردێ ، بەڵام لە هەورامانی ئێراندا ، ئەمە دەبێ بە (یوڤە = یڤە) » (بڕوانە : محەمەد ئەمین هەورامانی ، فەرهەنگی ئێریەن ڤاچ ، بەغدا ، ١٩٨٧ ، ل ٧١) .

... لە زمانی بلوچیدا «دۆ ، دو»ە ، لە زمانی هیندی نوێدا «دو»ە :
لە زمانی ئینگلیزیدا «تو»ە ؛ لە زمانی لاتینیدا «onp»ە ؛ لە زمانی
فەرەنسیدا «دوێ»ە ؛ لە زمانی ڕووسیدا «دڤا»یە ...

ژمارەی «سێ»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا لە شێوەی «ثری ،
رەی» دایە و لە هیندی کۆندا «ترِی ، ترَیس»ە ؛ لە زمانی فارسیی
ناوەڕاستدا «سێ ، Si»یە ، لە زمانی فارسیی نوێدا «سە»یە ؛ لە زمانی
کوردیدا «سێ»یە ؛ لە زمانی بلوچیدا «سەی»ە ؛ لە زمانی هیندی نوێدا
«تین»ە ؛ لە زمانی ئینگلیزیدا «ثری»یە ؛ لە زمانی لاتینیدا «tres»یە ،
لە زمانی فەرەنسیدا «تروا»یە ؛ لە زمانی ڕووسیدا «تری»یە و لە
بولگاریشدا هەر «تری»یە ...

بەرانبەر وشەی «چوار»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «چەتور ،
چەتقار» دەبینین ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «چەتقار» ؛ لە زمانی فارسیی
ناوەڕاستدا «چەهار» ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «چهار» ؛ لە زمانی
بلوچیدا «چار» ؛ لە زمانی ڕووسیدا «چیتری» ؛ لە زمانی هیندی نوێدا
«چار» ؛ لە زمانی لاتینیدا «quattuor» ، لە زمانی فەرەنسیدا «کاتر» ...

بۆ وشەی «پێنج»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «پەنجە» دەبینین ؛
زمانی هیندی کۆندا «پەنجە» ؛ لە زمانی هیندی نوێدا «پانچ» :
لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «پەنج» ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «پنج» ؛
لە زمانی بلوچیدا «پەنج ، پنچ» ؛ لە زمانی ڕووسیدا «پیات» ....

وشەی «شەش»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «خشفەش»ە :
لە زمانی هیند و ئێرانیدا «سیقەکس» ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «شاش» .
لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «شەش» ، لە زمانی فارسیی نوێدا «شش» ؛
لە زمانی بلوچیدا «شەش» ؛ لە زمانی ڕووسیدا «شێست» ؛ لە زمانی
بولگاریدا «شێست» ...

هاووتای «حەوت»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «هەپتە»یە ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «سەپتە»یە ؛ لەزمانی هیند و ئەوروپاییدا «سەپتم»ە؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «هەفت» ە ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «هفت»ە ؛ لە زمانی بلووجیدا « هەپت»ە ؛ لە زمانی لاتینیدا « Septem »ە ؛ لە زمانی فەرەنسیدا « سیت»ە ؛ لە زمانی ڕووسیدا «سێم»ە ....

ژمارەی «هەشت»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا لە شێوەی «ئەشتا» دایە ؛ لە زمانی هیندو ئەوروپاییدا «ئوکتۆ»یە ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «ئەشتە»یە ؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «هەشت ، ئەشت»ە ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «هشت»ە ؛ لە زمانی بلووجیدا «هەشت ، هەژدە»ە ؛ لە هیندی نوێدا «ئەت»ە ، لە زمانی ئینگلیزیدا «ئەیت»ە....

بەرانبەر وشەی «نۆ»ی کوردی ئەمانە دەبینین : لە زمانی ئاوێستادا «نەڤە» ؛ لە زمانی هیندو ئەوروپاییدا «نیوم» ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «نەڤە» ؛ لەزمانی فارسیی ناوەڕاستدا «نەه،نوه»؛ لەزمانی فارسیی نوێدا «نه» ؛ لە زمانی بلووجیدا «نوه» ؛ لە زمانی هیندی نوێدا «نو» ، لە زمانی لاتینیدا « Novem » ؛ لە زمانی فەرەنسیدا «نۆف» ؛ لە زمانی ئەڵەمانیدا «نوێن» ؛ لە زمانی ئینگلیزیدا «ناین» ؛ لە زمانی ئیتالیدا «نۆڤی» ...

هەرچی وشەی «دە»شە وێنەی لەم شێوانەدا بەدی دەکرێ : لە زمانی ئاوێستادا «دەسە» ؛ لە هیند و ئەوروپاییدا «دەکم» ؛ لە زمانی هیندی کۆن «داسە» ؛ لە زمانی هیندی نوێدا «دس» ؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «دەه» ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «دەه» ؛ لە زمانی بلووجیدا «دەه» ؛ لە زمانی لاتینیدا « Decem » ؛ لە زمانی فەرەنسیدا «دیز» ، لە زمانی ئیتالیدا «دیتشی» ؛ لە زمانی ڕووسیدا «دێست» ؛ لە زمانی بولگاریدا «دێسەت» ...

له بەراوردکردنی فۆرم و ناوی ژمارەی یەك تا دەی کوردی لەگەڵ فۆرم و ناوی ئەو ژمارانەدا لە زمانی ئاوێستا و هیند و ئەورووپی کۆن و نوێ و ئێرانیی کۆن و ناوەڕاست و نوێدا نێزیکییەکی زۆر لە نێوانیاندا دەبینرێ . ئەم جۆرە نێزیکییە تەنانەت دەشێ ناوبنرێ یەکێتی و وێکچوون . «هەرچەندە لە نێوان ئەو زمانانەدا خزمایەتیی تەواو هەیە ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا له مەسەلەی پێشکەوتنی دەنگسازیدا هەر یەکەیان خاوەنی یاسای تایبەتی خۆیانن»[16]. بۆ نموونە وشەی «دڤە»ی ئاوێستا لەگەڵ «دڤا»ی زمانی هیندی کۆن و زمانی ڕووسیی ئەمڕۆدا جیاوازییان تەنیا لە دەنگی (ە) و (ا)ی کۆتاییاندایە . هەر ئەو (ە)یەی کۆتایی «دڤە»ی ئاوێستا لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بووە بە (ۆ) و لە زمانی کوردیدا بە (وو) و لە زمانی فارسیی نوێدا بە (و) ... یاخود وشەی «دەسە»ی ئاوێستا لە زمانی هیندی نوێدا تەنیا دەنگی (ە)ی کۆتایی سواوە و بووە بە (دس) ، بەلام لە زمانی کوردیدا تەنیا بڕگەی یەکەمی – (دە) ماوەتەوە و بڕگەی دووەمی – (سە) تێداچووە[17] ...

---

(١٦) ڕ. ل. تسابۆلۆف ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣٤ .

(١٧) مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی ئەوەی یادداشت کردووە ، کە « تا ئێستاش لە ناوچەی هەوراماندا ، (دەسە) بە واتای (دە) بۆ ژمارە لە هەر ماوە و باویشە ، بەتایبەتی بۆ ژماردنی (گوێز) .
بۆ وێنە دەوترێ :
(دە دەسە گوێز) ، واتا : (سەد گوێز)
(سەد دەسە گوێز) ، واتا : (هەزارێ گوێز) » .
(بڕوانە : محەمەد ئەمین هەورامانی ، فەرهەنگی ئێریەن ڤاچ ، بەغدا ، ١٩٨٧ ، ل ١١٠) .

زمانی ئەدەبی (کرمانجیی خواروو)	شێوە جیاوازەکانی (کرمانجیی خواروو)	زمانی ئەدەبی (کرمانجیی ژووروو)	شێوە جیاوازەکانی (کرمانجیی ژووروو)
١١ ـ یازدە	یازە ، یانگزە ، یانزدە	یانزدە (ھ)	دەھیەك
١٢ ـ دوازدە	دوازە، دوانگزە، دوانزدە	دوانزدە (ھ)	دەھدو
١٣ ـ سیازدە	سیازە ، سیانگزە سیانزدە ، سێزدە	سێزدە (ھ)	دەھسێ
١٤ ـ چواردە	چاردە	چاردە (ھ)	دەھچار
١٥ ـ پازدە	پازە ، پانگزە ، پانزدە	پازدە (ھ) ، پەنجزدە (ھ)	دەھپێنج
١٦ ـ شازدە	شازە ، شانگزە ، شازدە	شانزدە (ھ)	دەھشەش
١٧ ـ حەڤدە	حەڤدە	حەڤدە (ھ)	دەھفتاە (ھ) ، دەھحەفت
١٨ ـ هەژدە		هەژدە	دەھەشت
١٩ ـ نۆزدە		نۆزدە (ھ)	دەھنە (ھ) ، (١٨) ، (١٩)

(١٨) ق. ب. کوردۆ (کوردۆییف) ، دەستووری زمانی کوردی بە کرمانجی

له ژماره (۲۱) ه‌وه تا (۲۹) به لێکدانی ژماره‌ی یه‌کان (به هه‌ندێ گۆڕانه‌وه) له‌گه‌ڵ ژماره‌ی ده (ده‌م) ساز ده‌بن ، وه‌ك :

دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۸ ، ل ۸۷ .

(۱۹) ماموستا چەرکەسەزی بەکۆ وا ڕادەگەیەنێ ، کە لە نێو کوردەکانی ئازربایجاندا بەتایبەتی لە نێوان بەساڵاچووەکاندا ، ژمارەی (۱۱) تا (۱۹) بەم شێوەیەش دەبینرێ :

۱۱ ــ ده و یه‌ك

۱۲ ــ ده و دوی

. . . . . .

۱۹ ــ ده و نه‌هـ

به زۆریش (د)ی سه‌ره‌تای (ده) ده‌که‌نه (ت) و ده‌ڵێن : ته و یه‌ك ، ته و دوی . . . ته و نه‌هـ (بڕوانه : چ . خ . باکاییف ، زمانی کورده‌کانی سۆڤیێت ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۳ ، ل ۱۲۸ .

ماموستا محه‌مه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی‌یش ئه‌وه‌ی بڵاوکردووه‌ته‌وه ، که «له ناو هه‌ندێ ناوچه‌دا ، ناوچه‌ی کورده‌واری ، به‌تایبه‌تی له ناو ئافره‌تاندا ، (ده و یه‌ك ، ده و دوو ، ده و سێ) بۆ مه‌به‌ستی (یانزه) ، (دوانزه) ، (سیانزه) به‌کاردێ » (بڕوانه : محه‌مه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی ، فه‌رهه‌نگی ئێریه‌ن ڤاچ ، به‌غدا ، ۱۹۸۷ ، ل ۷۴)

سوانی (د)ی ئه‌م ژمارانه‌ش ، هه‌روه‌ك سوانی (د)ی هه‌ندێ وشه‌ی ، دی له ساڵانی بیستدا له گه‌ڕدا بوو . به‌ڵگه‌ش ئه‌وه‌یه ، که [illegible]

[illegible]

سـوان و تێچوونی (د) ڕوونکـردنـەوە و لێکۆڵینـەوەی تـەولوی دموێ ، چونکە لە زۆر شوێنی وشەدا دەفرتێ . بەوێنـە ئـەمڕۆ لە هەندێ شوێنی کـوردستـاندا ، بەتایبـەتی لە ناوچـەی سلێمانیـدا دەنگی (د)ی ژمارەکانی (یازدە ، سیازدە ، پازدە ، شازدە . حـەڤدە) سواوە و دەوترێ (یانزە ، دوانزە ، سیانـزە ، پانـزە . شانـزە . حـەڤڤە) . لەبـەر ئـەوەی فووتدانی ئەم (د)ە بووە بەهۆی قورسی دەربڕینی ئەو وشانـە ، بـۆیـە بۆ سووککردنی ئەو ناڵەباری‌یە ناچار بووە دەنگی (ن) بێنێتە ناو (یـازە ، دوازە ، سیازە ، پازە . شازە)وە و (ق)ی (حەڤە)ش دووبارەبکاتەوە[٢٠] .

ئەسڵی ئەو وشانە کە (یـازدە ، دوازدە ، سیـازدە ، پـازدە ، شـازدە حەڤدە)ن ، بێ گـومان چ بۆ نووسین و چ بۆ زمـانی ئەدەبی ڕاست وایـە پەیڕەوی ئەسڵەکەیان بکرێ . شایانی باسە کۆڕی زانیازی کـوردیش لەو ڕایەدا بووە ، کە دەبێ «ئەسڵی ئەو ژمارانە لە نووسیندا بپارێزرێت»[٢١] . چاپەمەنییەکانی ئەو سەردەمەدا شێوەی جیاوازی بەکارهێنانیـان ـ واتـە نـەسـوان ـ دەبینـرێ[٢٢] .

---

(٢٠) شایانی باسە ، مامۆستا مەسعوود محەمەد بە شێوەیێکی زانستـی و بەڵگەی زۆر و ڕاست و لەبار دەربارەی چۆنیەتی نووسینی ژمارەکـان دواوە (بڕوانە : مەسعوود محەمەد ، چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووس و ئەلفوبێی کوردی ، « گۆڤاری کـۆڕی زانیـاری عێـراق ـ دەستەی کورد » ، ب٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٣٤١ ـ ٣٤٤ .

(٢١) کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێنووسی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیـاری کورد» ، ب١ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٧٠ .

(٢٢) بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوە ، بڕوانە : د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی ، بەغدا ، ١٩٨٦ ، ل ١٢٢ـ١٢٣ .

له زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارەکان لە (١١)ەوە تاکو (١٩) بە لێکدانێکی ئاسایی سازدەبێ ، ئەمەش بەڵگەیەتی :

پەنچەدەسە (پازدە)

خشڤەش‌دەسە (شازدە) (٢٣)

واتە ناوی ژمارەی یەکان + دەسە .

له زمانی کوردیدا ئەگەرچی لەم پێکهاتنەدا هەندێ گۆڕان لە ناوی بەشێ لە ژمارەکاندا ڕووی داوە ، بەڵام هەمان بنەما و دەستوور بەکاردێنرێ . بەوێنە :

چوار + دە = چواردە

هەشت + دە = هەژدە

نۆ +ز + دە = نۆزدە

له زمانە ئێرانی‌یەکانی دیشدا ، هەروەك زمانی ئاوێستا و زمانی کوردی ، ناوی ژمارەکانی نێوان (١١) و (١٩) دیسان لە یەکگرتنی ناوی ژمارەی یەکان و ناوی ژمارەی (١٠) سازدەبێ ، لەگەڵ هەندێ گۆڕانی فۆنەتیکیدا . بەوێنە :

---

(٢٣) س. ن. سۆکۆلۆڤا ، زمانی ئاوێستا ، مۆسکو ، ١٩٦٠ ، ل ٧٠ .

فارسیی ناوەڕاست	فارسیی نوێ	بلووجی
١١ ـ یازدەه	یازدە	یازدەه
١٢ ـ دوازدەه	دوازدە	دوازدەه
١٣ ـ سێزدە	سیزدە	سێزدەه ، سێنزدەه
١٤ ـ چەهاردەه	چهاردە	چاردەه
١٥ ـ پانزدەه	پانزدە	پانزدەه
١٦ ـ شازدەه	شانزدە	شانزدەه
١٧ ـ هەفتدەه	هفدە	هەودەه
١٨ ـ هەشتدەه	هجدە	هەژدەه
١٩ ـ نەڤەزدەه(٢٤)	نوزدە(٢٥)	نۆزدەه ، نۆزد(٢٦)

تێبینی :

١ ـ لە زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارەکانی (١١) تا (١٩) لە ڕێگەی یەکگرتنی ناوی ژمارەی یەکان + ناوی ژمارەی دەوە پێکدێ ، بێ ئەوەی هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکی ڕووبدات .

٢ ـ ئەگەرچی زمانە ئێرانییەکانیش لەپێکهێنانی ناوی ئەو ژمارانەدا لەسەر هەمان دەستوور ڕۆیشتوون ، بەڵام هەندێ گۆڕانی فۆنەتیکی ڕووی داوە ... وێڕای ئەو گۆڕانە گشتییە ، دوو دەنگی (ز) و (ن) هاتوونەتە ناو بەشێك لە پێکهاتنەکەوە :

(٢٤) بڕوانە : ڤ. س. ڕاستورگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، مۆسکۆ ١٩٦٦ ، ل ٧٥ .

(٢٥) بڕوانە : ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی ـ تهران ، ١٣٤٣ ، ل ٦٣ .

(٢٦) ڤ. ئا. فورۆلۆڤا ، زمانی بلووجی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٣٨ .

أ ـ دەنگی (ز) •

ئەم دەنگە تازە پەیدا نەبووە ، بەڵگەش ئەوەیە نەک هەر لە زمانە ئێرانییە نوێکاندا هەیە، بەڵکوو لە فارسیی ناوەڕاستیشدا بە هەمان شێوە دەبینرێ و لە بەشێکی زۆری ناوی ژمارەکاندا بەشداری دەکا :

(یازدە ، دوازدە ، سێزدە ، شازدە ، نۆزدە) •

ب ـ دەنگی (ن)

وا پێدەچێ دەنگی (ن) زۆر درەنگ هاتبێتە نێو پێکهاتنی ناوی ئەو جۆرە ژمارانەوە ، چونکە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بە هیچ چەشنێک نابینرێ • لە زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلوّوجیدا تەنیا لە وشەی (شانزدە)دا هەیە (هەرچی «ن»ی وشەی «پانزدە»ە ڕەسەنە و هی ئەسڵی وشەکەیە) ••• لە زمانی کوردیشدا لەگەڵ ئەوەشدا کە لە هەموو شێوەکاندا نییە و پتر تایبەتە بە ناوچەی سلێمانی ، پەیدابوونی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم •

ژمارەی دەیان بەم جۆرە ناودەبرێن :

کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
١٠ ـ دە		دە(ه)	دەه
٢٠ ـ بیست		بیستا	
٣٠ ـ سی		سی	سیه
٤٠ ـ چل		چل	
٥٠ ـ پەنجا		پێنجی	پێنجه
٦٠ ـ شەست	شێس	شێستا	
٧٠ ـ حەفتا	جەوتا	هەفتە	هەفتێ
٨٠ ـ هەشتا		هەیشتە	هەشتێ
٩٠ ـ نەوەد		نۆد	نووت ، نۆت

له زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارە دەیی‌یەکانی لە (بیست)ەوە تاکو (پەنجا) لە (ناوی ژمارەی یەکان) + (سەت) پێك‌دێت ... هەرچی (سەت)یشە لە ئێرانیدا (ات)ە[٢٧] .

بۆ ژمارەی (بیست) فۆرمی جنسی مێ – (ڤیسەتی)یش بەکاردێ [٢٨] .

ناوی ژمارە دەیی‌یەکانی لە (شەست)ەوە تا (نەوەد) لە (ناوی ژمارەی یەکان) + پاشگری (تی) سازدەبێ ، وەك :

خشڤەشتی (شەست)
هەپتاتی (حەفتا)
ئەشتاتی (هەشتا)
نەڤەتی[٢٩] (نەوەد)

له هەندێ لە زمانە ئێرانی‌یەکاندا ناوی ئەو ژمارانە بەم چەشنەیە :

(٢٧) سەرچاوەی ناوبراو ، س. ن. سۆکۆلۆڤا ، زمانی ئاوێستا ، ل ٧٠ .
(٢٨) هەمان سەرچاوە ، ل ٧١ .
(٢٩) هەمان سەرچاوە ، ل ٧١ .

فارسیی ناوەڕاست	فارسیی نوێ	بلووجی
٢٠ – ڤیست	بیست	گیست
٣٠ – سیە	سی	سی
٤٠ – چیهل	چهل	چل
٥٠ – پەنجاە	پنجاه	پەنجاە
٦٠ – شەست	شصت	ئەشتاد
٧٠ – هەفتات	هفتاد	هەفتاد
٨٠ – هەشتات ، ئەشتات	هشتاد	هەشتاد(٣٢)
٩٠ – نەهقەت(٣٠)	نود(٣١)	

تێبینی :

١ – وا دیارە وشەی «ڤیست»ی زمانی فارسیی ناوەڕاست و «بیست»ی کوردی و فارسی دەچنەوە سەر وشەی «ڤیسەتی» ، کە لە ئاوێستادا بۆ فۆرمی جنسی مێیە .

٢ – لەوە دەچێ وشەکانی «سی» و «چل»ی کوردی و زمانە ئێرانییەکانی دی شێوەی پەیدابوونیان لە ئاوێستاوە دووربێ .

٣ – وشەکانی «هەپتاتی ، ئەشتاتی»ی ئاوێستا کە بەیاریدەی پاشگر (تی) سازبوون ، وا پێدەچێ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (ات)ی

(٣٠) سەرچاوەی ناوبراو ، ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، ل ٧٥ .

(٣١) سەرچاوەی ناوبراو ، ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی ، ل ٦٢ .

(٣٢) سەرچاوەی ناوبراو ، ڤ. ئا. فورۆلۆڤا ، زمانی بلووجی ، ل ٣٨ .

ئێرانی وێرانیەکەی «هەفتاب ، نەشتاب ــ هەشتاب» ، لە زمانی فارسیی
نوێ و زمانی بلووجیدا (ت)ەکە بووە بە (د) ــ «هەفتاد ، هەشتاد» ،
لە زمانی کوردیدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە و وشەکان بوون بە
«حەفتا ، هەشتا» .

٤ ــ وادەردەکەوێ «شەست»یش لەسەر هەمان دەستووری «حەفتا ، هەشتا» پێکهاتبێ و جیاوازی لەوەدا بێ کە لەمدا (ا)کەش نەماوە . بەڵگەش ئەوەیە ، کە لە زمانی بلووجیدا دەوترێ «شەستاد» . جێی خۆیەتی ، ئەگەر بۆ پەیدابوونی وشەی «شەست» ، ئەو رایەش بخەینە پێش چاو ، کە دوور نییە لە وشەی «شەش» (بە کەمێ گۆڕانەوە)و «سەت»ی ئاوێستا سازبووبێ .

٥ ــ بۆ وشەی «نەوەد ــ نەوەت» پتر وا دێتە پێش چاو ، کە بەیاریدەی «ات»ی ئێرانی سازبووبێ . بەڵام دووریش نییە (ی)ی پاشگری (تی) ئاوێستا سوابێ و (ت) مابێتەوە . هەرچی بوونی (ت)ە بە (د) ، یان بە پێچەوانەوە بوونی (د) بە (ت) دیاردەیێکی فۆنەتیکی بێدەمەتەقێیە . ئەوەش ، کە ئەم بۆچوونەی دووەم پتەو بکا : ئەوەیە لە زمانی فارسیی کۆندا دەوترێ «نەڤەتی» و ئاشکرا دیارە ، کە پاشگری (تی) چووەتە سەر وشەی «نەڤە» ...(٣٣)

لە زمانی کوردیدا ئەو ژمارانەی لە نێوان (بیست) و (سەد)ان (جگە لە دەییەکان) بەو شێوەیەی خوارەوە سازدەبن :

ژمارەی دەیان + و + ژمارەی یەکان

٢١ = بیست + و + یەك = بیست و یەك

٢٢ = بیست + و + دوو = بیست و دوو

....

(٣٣) لە هەندێ دیالێکتی کوردەکانی ئازربایجاندا ژمارە دەییەکان بەم شێوەیەش ناودەبرێن .

٢٩ - بیست + و + نۆ = بیست و نۆ

٣١ - سی + و + یەك = سی و یەك

---

٢٠ ـ دوی دەھ

٣٠ ـ سێ دەھ

. . . .

٩٠ ـ نەھ دەھ

یاخود :

٤٠ ـ دوی بیست

٦٠ ـ سێ بیست

. . . . .

٨٠ ـ چار بیست

یان :

٥٠ ـ دوی بیست دەھ

٧٠ ـ سێ بیست دەھ

٩٠ ـ چار بیست دەھ

. . . هتد .

(بڕوانە : چ. خ. باکاییڤ ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل ١٢٩ .

مامۆستا قەناتی کوردۆش دەڵێ : « لە زمانی کوردیدا لە پاڵ ژماردنی دەیی‌دا ، ژماردنی بیستی‌یش هەیە ، کە پێی دەوترێ (ژماردنی ژنانە) . لەم جۆرە ژماردنەدا ، نەك دە ، بەڵکو دوو دەیی دەکرێتە بنەما . بەوێنە (دوو بیست) لە بریتی (چل) ؛ (سێ بیست) لەجیاتی (شەست) ...» (دەستووری زمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٨٩) .

ئەم جۆرە بەکارهاتنە لە زمانی بلوچیشدا هەیە :

٢٠ ـ گیست

٤٠ ـ دۆ گیست

٦٠ ـ سەی گیست

٧٠ ـ سەی گیست و دەھ

٩٠ ـ چار گیست و دەھ

١٢٠ ـ هەپت گیست

. . . هتد .

(بڕوانە : ڤ. ئا. فورۆلۆڤا ، زمانی بلوچی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٣٨) .

٣٢ ـ سی + و + دوو = سی و دوو

•••••••

٣٩ ـ سی + و + نۆ = سی و نۆ

٤١ ـ چل + و + یەك = چل و یەك

•••••••

٤٩ ـ چل + و + نۆ = چل و نۆ

•••••••

٩١ ـ نەوەد + و + یەك = نەوەد و یەك

•••••••

٩٩ ـ نەوەد + و + نۆ = نەوەد و نۆ

ئەمە لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورووشدا بەهەمان چەشنە ، بەوێنە :

٢٤ ـ بیست + و + چار = بیستوچار

٢٩ ـ بیست + و + نە(ە) = بیستونە(ە)

ئـەو جـۆرە ژمـارانـە لـە زمـانی ئـاوێستـادا بـەم شێـوەیـەی خوارەوە پێكدێ :

پەنجە ـ چە ڤیسەتی[٣٤] (بیست و پێنج)

لێرەدا دەبینین ، کوردی لە ئاوێستا جیادەبێتەوە ـ واتە هـەرچی لـە ئاوێستادایە لە پێشەوە «پەنجە» (پێنج) دێت و ئەوجا «ڤیسەتی» (بیست)

(٣٤) سەرچاوەی ناوبراو ، س. ن. سۆکۆلۆڤا ، زمانی ئاوێستا ، ل ٧١ .

...م له کوردیدا بەپێچەوانەوەیە ـ واتە لە سەرەتادا «بیست» دێت و ...نج «پێنج»[٣٥].

ئەم دیاردەیە لە زمانی هیندیی نوێ و زمانی عەرەبیـدا وەك زمانی ئاوێستایە .. بە نموونە لە هیندی نوێدا دەوترێ :

چار (چوار) + بیس (بیست) = چوْبیس

چێ° (شەش) + بیس (بیست) = چبیس[٣٦]

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا شێوەی پێکهاتنی ژمارەکانی نێوان (بیست) و (سەد) ، هەروەك زمانی کوردیە :

ژمارەی دەیان + وت + ژمارەی یەکان

٢٢ ـ ڤیست + وت + دۆ = ڤیست وت دۆ[٣٧]

ئەو (وت)ەی لە زمانی فـارسیی نـاوەڕاسـتـدا ژمارەکـان پێکـەوە دەبەستێ ، لە ...مانە ئێرانییە نوێکاندا لە شێوەی (و) دایە :

زمانی کوردی : بیست و دوو

زمانی فارسیی : بیست ودو

زمانی بلووجی : گیست و دۆ

لە زمانی کوردیدا جیاوازیی وتنی ژمارەکانی (١١) تـا (١٩) لەگـەڵ ژمارەکانی (٢١) تا (٩٩) لەوەدایە ، کە کۆمەڵی یەکەم لە پێشدا یەکـانیان دەوترێ و بە دوایاندا دەیان ، بەڵام کـۆمەڵی دووەم بەپێچـەوانـەوە لـە

(٣٥) شایانی باسە ، مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی ئەو جیاوازییـەی زمانی ئاوێستا و زمانی کوردیی ئەمڕۆی یادداشتکردووە (بڕوانـە : سۆکۆلۆڤ زمانی ئاوێستا ـ وەرگێڕان و لێـدوان و بـەراوردکردنـی لەگەڵ زمانی کوردیی ئەمڕۆدا ـ محەمەد ئەمین هەورامانی ، بەغـدا ، ١٩٨٨ ، ل ٢٠٤ ، پەراوێزی ژ ٢) .

(٣٦) سیامەند سەلیم ، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبیت (هیندی ، کوردی ، عەرەبی) ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ ، ل ١١ ـ ١٢ .

(٣٧) سەرچاوەی ناوبـراو ، ڤ. س. ڕاستۆرگویـڤا ، زمانـی فارسیی ناوەڕاست ، ل ٧٦ .

سەرەتادا دەیان دەوترێ و ئەوجا یەکان ، بەوێنە :

چواردە ٤ و ١٠

بیست و چوار ٢٠ و ٤

ژمارەی «سەد»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «سەتەم»ە ؛ لە زمانی هیندیی کۆندا «چەتەم»ە ؛ لە زمانی لاتینیدا «سەتتوم»ە ؛ لە زمانی فەرەنسیدا «سەنت»ە ؛ لە زمانی ڕووسیدا «ستۆ»یە ؛ لە زمانی هیندیی نوێدا «سو»ە ؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «سەتا»یە ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «صەد»ە ؛ لە زمانی بلووجیدا «سەد»ە ...

لە زمانی کوردیدا پێکهاتنی ژمارەی سەدان بەم چەشنەیە :

ژمارەی یەکان + وشەی (سەد)

کرمانجیی خوارووی	کرمانجیی ژووروو
دوو + سەد ــ دووسەد	دو + سەد ــ دوسەد
سێ + سەد ــ سێسەد	سێ + سەد ــ سێسەد
نۆ + سەد ــ نۆسەد	نە(ه) + سەد ــ نەسەد/نەهسەد

لە زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارەی سەدان یان بە شێوەی پێکەوەبەستنی سادە – (دوثەی سەتەی) ، یان بە شێوەی لێکدانی سادە – (خشفەش سەتە) پێکدێ . شێوەی پێکهاتنی ژمارەی سەدانی کوردی – شێوەی لێکدانی سادەی ئاوێستاییە . هەرچی زمانی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلووجی ...یشە لەسەر هەمان ڕێگە ڕۆیشتوون :

فارسیی ئاوەڕاست : دەڤێ سەت

سێ سەت

فارسیی نوێ : سیصد

بلووجی : دۆسەد

دەربڕینی ژمارەکانی نێوان (١٠٠) و (١٠٠٠)یش بەم چەشنەیە :

سەدان + و + دەیان + و + یەکان

٢٤٥ دووسەد و چل و پێنج

٩٧٦ نۆسەد و حەفتا و شەش

بۆ وشەی «هەزار»ی کوردی لە زمانی ئاویستادا وشەی «هەزەهرەم» دەبینین ؛ لە زمانی هیندیی کۆندا «سەهەسرەم» ؛ لە هیندیی نوێدا «هزار» ؛ لە فارسیی ئاوەڕاستدا «هەزار» ؛ لە فارسیی نوێدا «هزار» ؛ لە بلووجیدا «هەزار ، هەدار» ...

پێکهاتنی ژمارەی هەزارانیش بەم جۆرەیە :

ژمارەی یەکان ، دەیان ، سەدان + وشەی (هەزار)

دوو + هەزار ـــ دووهەزار

هەشت + هەزار ـــ هەشت هەزار

چوارسەد + هەزار ـــ چوارسەد هەزار

ئەمەش لە زۆر زمانی هیند و ئەورووپایی‌و زمانانی دی گرووپی جیاوازدا بەهەمان چەشنە . بەنموونە :

فارسیی ئاوەڕاست : دۆ هەزار

هیندی نوێ : چار هزار ... هتد .

لە زمانی کوردیدا ژمارەکانی نێوان (١٠٠٠) و (١٠٠٠٠٠٠)یش بەم جۆرە دەردەبڕرێن :

هەزاران + و + سەدان + و + دەیان + و + یەکان

١٨٩٤ هەزار و هەشتسەد و نەوەد و چوار

١٢٤٧٣ دوازدەهەزار و چوارسەد و حەفتا و سێ

٥٤٢٢٤٩ پێنجسەد و چل و دوو هەزار و دووسەد و چل و نۆ

٩٩٩٩٩٩ نۆسەد و نەوەد ونۆ هەزار و نۆسەد و نەوەد و نۆ

..هتد.

هەرچی وشەی «ملیۆن»یشە ، لە هەموو ئەو زمانانەدا کە من شتێکیان لێهەڵدەکرێنم ، هەر «ملیۆن»ە بە کەمێ جیاوازیی دەربڕینەوە .

* * *

لە ڕووی ڕۆنانیشەوە دەکرێ ناوی ژمارەکانی زمانی کوردی بەسەر سێ جۆردا دابەشبکرێن :

١ ـ سادە .

ژمارەی سادە ئەو ژمارەیەیە ، کە یەك بنەمای هەبێت . وەك :

یەك ـ دوو ـ سێ .... دە ـ بیست ـ سی ـ چل ـ سەد ـ هەزار ...

٢ ـ ناسادە .

ئەمیش دوو جۆرە :

آ) داڕێژراو .

داڕێژراویش ئەوەیە لەوشەیێکی سادە و پاشگرێك پێکهاتبێ ، وەك :

حەفتا ، هەشتا ...[٣٨]

ب) لێکدراو .

لێکدراو لە دوو بنەما سازدەبێ ، وەك :

یازدە ، دوازدە ... چواردە ... نۆزدە .

دووسەد ، چوارسەد ... نۆسەد .[٣٩]

٣ - پێکەوەبەستراو (٤٠).

لە یەككەوتنی چەند ژمارەیەك پێكدێت ، کە بە یاریدەی (و)ی

---

(٣٨) هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی ژمارەی دەیانی (بیست ، سی ، چل ، پەنجا ، شەست ، حەفتا ، هەشتا ، نەوەد)یان بە سادە داناوە (بڕوانە : د. زاریێ یووسف ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ١٩٨٥ ، ل ٦٥) . وەك پێشتر لێی دواین ، بەڵگەی مێژوویی وا ڕادەگەیەنێ « حەفتا ، هەشتا »و «پەنجا ، شەست ؟ » بە یاریدەی (ـات)ی ئێرانی سازبووبن و لە کوردیدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە ... وشەی «نەوەد / نەوەت»یش یان بە هاریکاری پاشگری (ـتی) ئاوێستا یان (ـات)ی ئێرانی پێکهاتووە و هەندێ گۆڕانی بە سەردا هاتووە ... هەرچی (بیست ، سی ، چل)ە ڕواڵەتیان سادەیە . شایانی باسە ، مامۆستا صالح حسەین پشدەری وشەکانی (پەنجا ، شەست ، حەفتا ، هەشتا ، نەوەد)ی بە داڕێژراو داناوە و (بیست ، سی ، چل)یش بە سادە (بڕوانە : کورتەیەك لە زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٨٥ ، ل ٣٨)

(٣٩) وەك پێشتر لێی دواوین ، ئەو (ا)یە چووەتە سەر وشەی «حەفت ، هەشت ...»و کردوونی بە «حەفتا ، هەشتا ..» کورت کراوەی (ات)ی ئێرانییە .

(٤٠) ژمارە لێکدراوەکانیش دوو جۆرن :

=

پێوەندی پێکەوە دەبەسترێن • وەك :

سەد و چوار ، سەد و بیست و حەوت •••••

زمارەی سادە بنەما و کەرەسنەی ڕۆنانی ژمارەی ناسادە و ژمارەی پێکەوەبەستراوە • ژمارەی ناسادەی (١١) تا (١٩) بە ڕێگای لێکدانی زمارەی سادەی (١) تا (٩) لەگەڵ (١٠) هێنراوەتە ئەنجام • ژمارەی (دووسەد) تا (نۆسەد)یش لە (دوو سەدی ، دوو جار سەد •••)دوە سازکراوە ••• هەرچی ژمارەی پێکەوەبەستراویشە لە ئەنجامی یەکگرتنی ژمارەی سادە و ناسادەدا دروستدەبێ بەپێی پلە ، وەك (هەزار و سێ‌سەد و چل و شەش) ••••

* * *

٢ ـ ژمارەی پلەیی :

ژمارەی پلەیی بەو وشانە دەوترێ ، کە لە ژماردندا ڕیزی شتی هاوڕەگەز ڕادەگەیەنن ، وەك (پرسیاری یەکەم ، کتێبی دووەم ، شەوی سێیەم ، کوری چوارەم •••)

=

١ ـ **بەشێکیان گۆڕانی فۆنەتیکی‌یان بەسەردا هاتووە . وەك :**
یازدە ، پازدە ، شازدە ، حەڤدە •••

٢ ـ **بەشەکەی دی‌یان هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکی‌یان بەسەردا نەهاتووە ، وەك :**
دووسەد ، چوارسەد ، نۆسەد

لە زمانی ئاوێستادا بۆ ژمارەی پلەیی «یەکەم» ، ئـاوەڵناوی «فـرە ـ تەرە» بەکاردێ ، کە واتای «پێشین ـ (یەکەمی دوان)» دەگەیەنێ .

«فرە ـ تەمە»ش واتای (یەکەمی فرە ، یەکەمی کۆمەڵێکی زۆر)دەدات . ئەمە بە زمانی هیندیی کۆن دەبێتە «پرە ئەمەس»(٤١) .

لە زمانی ئاوێستادا دە ژمارەی سەرەتای پلەیی بە یاریدەی پاشگری جیاواز سازدەبن . بەوێنە :

دفیتـیـە ـ دووەم

تـریتیـە ـ سێیـەم

ك(تووریە) ـ چوارەم

پنـکثـە ـ ـ پێنجـەم

خشتڤـە ـ شـەشـەم

هەپتەثە ـ حـەوتـەم

ئەشتەمە ـ هـەشتەم

نەڤـەمـە ـ نـۆیـەم

دەسـەمـە ـ دەیـەم

بۆ ناوی ژمارەی پلەیی (یازدەیەم) تاکو (نۆزدەیەم) ، نـاوی ژمـارە بنجی‌یەکە بەکاردێنرێ و وەك جۆری قەدی (ا)دار گەردان دەکرێ. وەك :

یازدە ـ پەنچەدەسە

یازدەیەم ـ پەنچەدەسە(٤٢)

لە زمانی هیندیی کۆندا ژمارە پلەیی‌یەکان ئەم شێوانەیان هەیە :

دڤیتـیـە ـ دووەم

تـریتیـە ـ سێیـەم

---

(٤١) سەرچاوەی ناوبراو ، س. ن. سۆکۆلۆڤا ، زمانی ئاوێستا ، ل ٧١ .
(٤٢) هەمان سەرچاوە ، ل ٧٢

سوریە ـ چوارەم

پەنچەمە ـ پێنجەم

شەشتە ـ شەشەم

سەپتەتە ـ حەوتەم

ئەشتەمە ـ هەشتەم

نەڤەمە ـ نۆیەم

دەچەمە ـ دەیەم(٤٣)

ئەگەرچی لە زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆندا هەندێ ژمارەی پلەیی بە جۆری جیاواز سازدەبن . بەڵام لە نموونەکاندا ئەوەش بەدی دەکەین ، کە بەشێکی زۆریان بە یارمەتیی نیشانەی (ـ دمە)ەوە پێکهاتوون ... هەرچی ئەو نیشانەیەی (ـ ەمە)یشە تا دێ پتر پەرە دەستێنێ و زیاتر بەکاردێنرێ . بەوێنە ئەگەر لە زمانی ئاوێستاو زمانی هیندیی کۆندا لە پێکهاتنی ژمارەی (هەشتەم ، نۆیەم ، دەیەم ...)دا بەشداریی کردبێ ، ئەوەتە لە زمانی فارسیی کۆندا بە ئاشکرایی چووەتە سەر ژمارەی (حەوت)یش...«حەوتەم» لەزمانی ئاوێستادا «هەپتەڤە»یە و لە زمانی هیندیی کۆندا «سەپتەتە»ن ، بەڵام لە زمانی فارسیی کۆندا «هەپتەمە»یە .

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا ژمارەی پلەیی بە یاریدەی نیشانەی (ـ وم) سازدەبێ ، وەك :

چەهاروم ـ چوارەم

پەنجوم ـ پێنجەم

شەشوم ـ شەشەم

---

(٤٣) هەمان سەرچاوە ، ل ٧٢

لەگەڵ ئەمەشدا بۆ ژمارەی (یەکەم) و (دووەم) و (سێیەم) ، ئەمە
وشانەش دەوترێن :

فرەتوم ــ یەکەم

دیت ، دیتیکەر ــ دووەم

سیتیکەر ــ سێیەم[٤٤] ،

لە زمانی پشتۆدا ژمارەی پلەیی بە یاریدەی نیشانەی (ــ ەم) بۆ نێر و (ــ ەمە) بۆ مێ پێکدێ ، بەوێنە :

پێنجەم ــ پێنجەمێکی نێر

پێنجەمە ــ پێنجەمێکی مێ[٤٥]

لە زمانی بلووجیدا بۆسازکردنی ژمارەی پلەیی نیشانەی (ــ ومی ، ــ ەمی) دەخرێتەسەر ژمارەی بنجی ، بەوێنە :

چارومی ــ چوارەم

هەژدەمی ــ هەژدەیەم

گیستوومی ــ بیستەم[٤٦]

وێرای ئەوە لە هەندێ حاڵەتی سازکردنی ژمارەی پلەییدا ڕێگەی لە دەستوور لادانیش دەبینرێ ، وەك :

پێشی ــ یەکەم

دوهمی ، گودی ــ دووەم

سەمی ، سۆهی ــ سێیەم

دەهمی ــ دەیەم[٤٧]

---

(٤٤) سەرچاوەی ناوبراو ، ف. س. ڕاستۆرگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، ل ٧٧ .
(٤٥) ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ ، زمانی پشتۆ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٤٤ .
(٤٦) سەرچاوەی ناوبراو ، ف. ئا فورۆلۆڤا ، زمانی بلووجی ، ل ٣٩ .
(٤٧) هەمان سەرچاوە ، ل ٣٩ .

لە زمانی کوردیدا ژمارەی پلەیی بەم ڕێگایانەی خوارەوەدا پەیدادەبێ :

یەك ـ بە یاریدەی نیشانەی (ـ ەم) ، کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی ، وەك :

یەك + ەم = یەکەم

دوو + ەم = دووەم

. . . . . .

دە + ەم = دەیەم

تێبینی :

١ ـ نیشانەی (ـەم)ی زمانی کوردی هەر (ـ ەمە)ی ئاوێستایەو (د)ی کۆتایی سواوە .

٢ ـ شێوەی (ـ ەم) لەنێو زمانە ئێرانییە نوێکاندا لە زمانی پشتۆدا دەبینرێ ، کە ئەویش بۆ حاڵەتی نێرە .

٣ ـ ئەم نیشانەیە لە زوربەی زۆری دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا بەکاردێ .

٤ ـ کاتێ (ـ ەم) دەچێتە سەر ژمارەی بنجی ، بەو شێوەیەی خوارەوە خۆی دەنوێنێ :

أ) ئەگەر ژمارە بنجییەکە کۆتایی بە دەنگی نەبزوێن بێت ، ئەوە (ـ ەم)ی بە ڕەوانی پێوە دەلکێنرێ ، بێ ئەوەی هیچ زیادی و کەمییەك بێتە گۆڕێ ، وەك :

یەك + ەم = یەکەم

چوار + ەم = چوارەم

بیست + ەم = بیستەم

ب) ئەگەر ژمارە بنجی‌یەکە کۆتایی بە بزوێنی (ا ، یَ ، ۆ ، ە ، ی)بێت ئەوە لە نێوان ژمارە و نیشانەکەدا (ی - y)ی نیمچەبزوێن پەیدادەبێ ، وەك :

سێ + ی + ەم = سێیەم

نۆ + ی + ەم = نۆیەم[٤٨]

دە + ی + ەم = دەیەم

سی + ی +ەم = سی‌یەکەم

پەنجا + ی + ەم = پەنجایەم

ج) کاتێ ژمارەی بنجی کۆتایی بە بزوێنی (وو)دێت . ئەوە لە نێوان ژمارە و **نیشانەکەدا** نیمچەبزوێنی (و - w) دێتە کایەوە ؛ هەروەها بزوێنی (وو)ی کۆتایی وشەکە کەمێك لە باری ئاسایی کورتتر دەوترێت .

دوو + (و - w) + ەم = دووەم

dû+w+em=dûwem

---

(٤٨) کەریمی ئەیووبی و سمیرنۆڤا دەڵێن : لە ژمارەی (نۆ) ژمارەی پلەیی بە یاریدەی پاشگر (ڕاستتر نیشانە - ئەورەحمان)ی (-یَم) سازدەبێ» (دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل٥٤) .

بەر لە هەرشت ئەوە ڕوون‌دەکەینەوە ، کە وشەی (نۆ) کۆتایی بە بزوێن هاتووە و نیشانەی (-یَم)یش بە بزوێن دەستپێدەکات ...

جا دەزانین کە دوو بزوێن پێکەوە نایەن و ئەیووبی و سمیرنۆڤا خۆشیان لە زۆر شوێنی کتێبەکەیاندا ئەو ڕاستی‌یەیان وتووە ... وێڕای ئەوە ، ئاشکرا دیارە وشەی (نۆ) کە بزوێنی (ۆ) کۆتایی‌یەتی، وەك ئەو وشانەی بە بزوێنی (ا ، یَ ، ی ، ە) کۆتاییان دێ ، مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ و دەوترێ (نۆیەم) ...

دوو ـ بە هاریکاری نیشانەی (ـ ەمین) ، کە ئیزافەی سەر ژمارەی بنجی دەکرێت ، وەك :

یەك + ەمین = یەکەمین

دوو + ەمین = دووەمین

••••••

دە + ەمین = دەیەمین

تێبینی :

١ ـ بە شێوە دیارە ، کە نیشانەی (ـ ەمین) لە یەکگرتنی نیشانەی (ـ ەم) و (ـ ین) پێکهاتووە •

٢ ـ نەمانتوانیوە سەردەمی پەیدابوونی نیشانەی (ـ ەمین) دیاری بکەین ، بەڵام ئەوەی دەیزانین ، ئەوەیە کە ئەو نیشانەیە لە ئاوێستا و لە فارسیی کۆندا و لە فارسیی ناوەڕاستدا نییە ••• هەروەها لە بەشێکی زۆری زمانە ئێرانییە نوێکانیشدا نییە ، بەڵام لە زمانی فارسیی نوێدا (اُمین) هەیە وەك : سومین ، چهارمین ••••[٤٩]

٣ ـ نیشانەی (ـ ەمین)یش ، وەك نیشانەی (ـ ەم) لە زوربەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا هەیە •

٤ ـنیشانەی (ـ ەم) کە دەچێتە سەر ژمارەیێکی بنجی کۆتایی هاتوو بە بزێن یان نەبزوێن چۆن بەدەردەکەوێ ، ژمارەی (ـ ەمین)یش بەهەمان شێوە خۆی دەنوێنێ •

---

(٤٩) سەرچاوەی ناوبراو ، ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی ، تهران ، ١٣٤٣ ، ل ٦٨ •

گەلێ جار ئەوە بەدی دەکرێ ، کە لـە نێوان ژمـارە بنجی‌یـەکـە و نیشانەی (ـ ەم) و (ـ ەمین)دا نەبزوێنی (ە) بەکاردێنرێ ، وەك :

سێ + ه + ەم/ەمین = سێهـەم/سێهـەمین

دە + ه + ەم/ەمین = دەهەم/دەهەمین

ئەگەر بۆ دەست نیشانکردن و ڕوونکردنەوەی دەمی پـەیدابوونی ئەو (ه)ە ، گەشتێك بە دیوانی شاعیرانی زووی کـورددا بکـەین ، ئـەوە ئەو (ه)ە بە هیچ جۆرێك نابینین ... تەنانەت لـە ئـەدەبیـاتی کـوردی سەرەتای ئەم سەدەیەشدا بەرچاو ناکەوێ . بۆ نموونـە لـە ڕۆژنـامـەی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا سەرنجڕاگرتن لە ژمارەکان ، ئەو ڕاستی‌یـەمـان پێدەسەلمێنێ کە ئەو (ه)یەی ئەمڕۆ هەندێ لە نووسەران دەیخەنـە نێوان ژمارە و نیشانەی (ـەم ، ـ ەمین)ی پلەیانەوە ، شتێکە لە لاوە هێنراوەتـە ناوانەوە ، لەگشت شوێنێك و تێکڕای وتارەکانی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا ، تاکە ژمارەیەك چی‌یە (ه)ی لەگەڵ نەنووسراوە ، بەوێنـە بـڕوانە : (ژ۲۱ ، ل۱ ، س۲ ، د٦ – «دومیـن») ؛ (ژ۲۱ ، ل۱ ، س۲ ، د١٥ «سـیمین») ؛ (ژ۲۱ ، ل۱ ، س۲ ، د۲۰ – «چـوارمین) ؛ (ژ۲۸ ، ل۳ ، س۳ ، د۲۰ «دومین») ؛ (ژ۲۸ ، ل۳ ، س۳ ، د۲۸ – «دوم») .

هەروەها نەبینی ئەو (ه)ە لە چاپەمەنی‌یە کـوردی‌یـەکـانی دی ئـەو سەردەمەدا ، ڕای دانانی بـە شتێکی لـە لاوە هێنـراو پتـەو دەکـات . بۆ نمـوونـە بـڕوانە : «ڕۆژی کـوردسـتـان» (ژا ، ل۲ ، س۱ ، د۲۷ – «بیستەمین») .

دەبینین کاتێ نیشانەی (ـ ەم) ، (ـ ەمین) دەچنە سەر هەندێ ژمارە دەربڕینیان کەمێ گرانە ... جـا وا پێدەچێ لە سەرەتـادا ئـەو (ه)ە بـۆ

نیشانکردنی پێکەوەبەستنی ژمارە و نیشانەکە و وتنی ئەو جۆرە ژمارانە

سانیتە ناوانەوە و دواتر پەرەی سەندبێ...(50) پێویستە بەنجە بۆ

ووشەی ڕابکێشین ، کە لە نێو زمانە ئێرانییە نوێکاندا لە زمانی بلووجیدا

ئەو (م)ە دەچێتە سەر چەند ژمارەیەك ، وەك : سۆهمی (سێیەم)

دەهمی (دەیەم) ...(51)

لە زمانی کوردیدا ئەگەر ژمارەکە پێکەوەبەستراو بوو : ئەوە نیشانەی (ـ ەم) و (ـ ەمین) دەچنە سەر دوا ژمارە ـ واتە تەنیا دوا ژمارە نیشانەی پلە وەردەگرێ . بۆ نموونە :

سەد و چل و یەك

سەد و چل و یەکەم / سەد و چل و یەکەمین

بەپێی دەستووری زمانی کوردی ئەگەرچی ژمارەی پلەیی بەدوا

---

(50) کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا دەڵێن : «ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێت (جگە لە نۆ) ، کاتێ نیشانەی (ـەم ، ـ ەمین) یان دەخرێتە سەر ، لە نێوان کۆتایی ژمارەکان و سەرەتای وشەکاندا نەبزوێنی (ه) یان (ی ـ V) یەیدا دەبێ» (دیالێکتی کوردی موکری . لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٥٤) . لەم بارەوە دەڵێین :

١ ـ نەبزوێنی (هـ) لە زوودا نەبووە و تازە هاتۆتە ناوانەوە و لە لاوە هێنراوە . ئەمڕۆش کە بەکاردێنرێ ، تەنیا بۆ ئەو ژمارانە نییە کە کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ ، بەڵکو بۆ تێکڕای ژمارەکانە ـ واتە بۆ ئەو ژمارانەشە کە بە نەبزوێن کۆتاییان دێت . بەوێنە چۆن دەوترێ (سێهەم) ، بە هەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم) ...

٢ ـ هەرچی نیمچەبزوێنی (ی ـ Y) یشە ڕاست نییە بوترێ دەچێتە سەر هەموو ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە بزوێن دێ ، چونکە ئەوەتە ژمارەی (دوو) کۆتایی بەبزوێن دێ و ناشێ (ی ـ Y) ی بخرێتە سەر ـ واتە ناوترێ (دوویەم) ...

(51) سەرچاوەی ناوبراو ، ڤ. ئا. فرۆلۆڤا ، زمانی بلووجی ، ل ٣٩ .

ناودا دێت[٥٢] و وەك ئاوەڵناو دەبێتە دیارخەری ناو . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەشێ پێش ناوەکە بخرێ . بەوێنە :

نامەی دووەم (دووەمین) / دووەم (دووەمین) نامە

سالی چوارەم (چوارەمین) / چوارەم (چوارەمین) سال[٥٣]

ژمارەی پلەیی ئەگەر بەدوا ناودا هات بە یاریدەی (ـ ی) ئیزافە پێکەوە دەبەسترێن ، بەڵام کە بکەوێتە پێش ناوەکەوە ، هیچ نیشانەیەك پەیدا نابێ ـ واتە بێ یاریدەی نیشانەی ئیزافە بەدوا یەکتردا دێن .

لەبەر ئەوەی ژمارەی پلەیی لەگەڵ ئاوەڵناودا هەندێ خاسیەتی وێکچوویان هەیە ، بەشێك لە زانایان بە جۆرێك لە ئاوەڵناوی دەژمێرن . دانانی ئەو جۆرە وشانە لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناودا شتێکی چاولێکەرییە .

تێزیکی ژمارەی پلەیی لەگەڵ ژمارەی بنجیدا بووەتە هۆی ئەوەی ، هەندێ جار ژمارەی بنجی بە واتای ژمارەی پلەیی بەکاربهێنرێ . بۆ نموونە (پۆلی چوار) لە بریتی (پۆلی چوارەم) ...

سێ ـ نیشانە (ـ وم)

لە ئەدەبیاتی کلاسیکی کرمانجیی ژووروو و هەندێ بەشە دیالێکتی ئەمڕۆی زمانی کوردیدا ، دەبینین بە یاریدەی نیشانەی (ـ وم) ، کە دەخرێتە سە ژمارەی بنجی ، ژمارەی پلەیی پێكدێ . وەك :

یەکوم ، دووم .... چاروم ...

---

(٥٢) لە زمانی ڕووسیدا بە پێچەوانەی کوردییەوەیە ـ واتە ژمارەی پلەیی هەمیشە لە پێش ناوەوە دێت .

(٥٣) ئەم پاش و پێشکەوتنە لە زمانی فارسیشدا باوە و لەم بارەیەوە ذو النور دەڵێ : « اصولا تقدیم و تأخیر عددهای ترتیبی (صفت‌های شمارشی ترتیبی) در مقابل معدود جایز است چنانکه : سومین روز ، پنجمین سال ... روز سوم ، سال پنجم ...» (در صرف و نحو و املای فارسی ، ل ٦٨) .

نیشانەی (ـ وم) لە زمانی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێدا نیشانەی سەرەکی پێکهێنانی ژمارەی پلەیی‌یە ٠

وێڕای ئەو نیشانانە ، لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و بەشە دیالێکتەکانی‌دا بۆ سازکردنی ژمارەی پلەیی کەرەستەی دی‌یش بەکاردێنرێ :

١ ـ نیشانەی (ـ انی) ، کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی ، وەك :

یەکانی

دوانی

....

چارانی(٥٤)

٢ ـ نیشانەی (ـ ێ) ، کە ئیزافەی سەر ژمارەی بنجی دەکرێ ٠ لە پێکهاتنی ئەم فۆرمەدا هەمیشە جێناوی (یا) بۆ تاکی مێ و (یێ) بۆ تاکی نێر و (یێد/یێت) بۆ کۆ بەکاردێنرێ ٠ وەك :

یا یێکێ

یێ یێکێ

یا سێیێ

یێ سێیێ

---

(٥٤) بڕوانە :

أ ـ ق. کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٤٠ ـ ١٤١ ٠

ب ـ ڕ. ل. تسابۆلۆف ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣٦ ٠

یێد / یێت سێیێ[٥٥]

٣ ـ ژمارەی پلەیی لە ژمارەی بنجیی (دوو)ەوە و بەرەو ژوور بە یاریدەی نیشانەی کۆی دۆخی تیان (ـان) یاخود (ـ ا) سازدەکرێ • ئەم بارەدا بەپێی ئەرك ، لە پێشی ژمارەکەوە جێناوی (یا) یاخود (ا) ؛ (یێ) یاخود (ێ) بۆ تاك دادەنرێ و بۆ کۆش (یێد/ێد) یاخود (یێن/ێن) • جێناوەکە جنسی ژمارە پلەیی‌یەکە دیاری‌دەکا • وەك :

یا چاران یا دەهان	بۆ تاکی مێ
یێ چاران یێ دەهان	بۆ تاکی نێر
یێد چاران یێن بیستان	کۆ ـ نێر و مێ[٥٦]

٤ ـ ژمارەی بنجی کە دەوری ناوی دیارخەر دەبینێت و نیشانەی (ـ ان) یان (ـا)ی کۆی دەچێتە سەر، وەك ژمارەی پلەیی خۆی دەنوێنێ •

---

(٥٥) بڕوانە : د. مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، کتێبی «ولاتان و میللەتانی ڕۆژهەلاتی نێزیك و ناوەڕاست» ، ب ٧ ، یەریڤان ، ١٩٧٥ ، ل ٣٤٥ •

ق. کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨، ل ٩٠ •

(٥٦) هەمان سەرچاوە ، ل ٩٠ •

بۆ نموونە :

سالا ییمتا (ن)

رۆژا دمها (ن)[٥٧]

٥ ـ لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستاندا نیشانەی (ـ ۆم) : (ـ ۆمی)یش دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکەنە ژمارەی پلەیی[٥٨] .

(ـ ۆم) لە (ـ وم)ی زمانی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێوە نزیکە . هەرچی (ـ ۆمی)یشە لە (ـ ومی) زمانی بلووجی دەچێت .

لە زمانی کوردیدا وێڕای ڕێگەی وشەسازی ـ واتە ئەو ڕێگەیەی کە نیشانە سەرەکییەکان و ئەوانی دی دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکەنە ژمارەی پلەیی ـ هەروەها ڕێگەی ڕستەسازی و وەرگرتنیش هەیە . بەوێنە :

کاتێ ژمارەی بنجی وەك دیارخراو خۆی دەنوێنێ و نیشانەی (ـ ی)ی ئیزافە وەردەگرێ ، وەك ژمارەی پلەیی لێدێ . ئەم شێوە پێکهاتنە بە زۆری لەگەڵ ناوی مانگەکاندا دێت ، وەك :

یەکی گایار

شەشی ئەیلوول

چواردەی گەلاوێژ

---

(٥٧) هەمان سەرچاوە ، ل ٩٠ .

(٥٨) مامۆستا چەرکەزی بەکۆ (ـوۆم) و (ـوۆمـی)و (ـیۆم)یشی لەگەڵ (ـۆم)و (ـۆمی) داناوە (بڕوانە : زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل١٣٤ـ١٣٥) ، بەڵام ئاشکرا دیارە کە (و)ی سەرەتای (ـوۆم)و (ـوۆمی) نیمچەبزوێنە و پێویست هیناویەتی‌یە ناوانەوە و لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکاندا نی‌یە ـ واتە نیشانەکان (ـۆم)و (ـۆمی)ن ، نەك (ـوۆم)و (ـوۆمی) ... هەرچی (ـیۆم)یشە دیسان هەر (ـۆم)ە و (ی)یەکەی سەرەتای نیمچەبزوێنە و لە نێوان دوو بزوێندا پەیدابووە .

نۆزدەی حوزەیران

بیستی مانگ

ئەم حالەتە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا بە هەمان شێوە دەبینرێ • ئەوەندە هەیە (ـ ی)ی ئیزافە لەوێدا دەبێ بە (ـ ێ) • وەك :

یەکێ گولانێ(٥٩)

نموونەی وەرگرتنیش ئەوەیە کە ژمارەی (یەك) جگە لە فۆرمی (یەکەم) و (یەکەمین) ••• هەروەها فۆرمی (ئەوەڵ ، هەوەڵ) و (هەوەڵین) یشی هەیە ، کە لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراوە(٦٠)

* * *

٣ ـ ژمارەی کەرتی :

ژمارەی کەرتی ئەندازەی کەرت ڕادەگەیەنێ ـ واتە چەندێتی ئەم یان ئەو بەشی دانەکە نیشان دەدا و دەردەخا ، وەك (سێیەك ، چواریەك •••)(٦١) • لە پێکهاتنی ژمارەی کەرتیدا ناوی پارچەکانی لە ڕاتای پلە بێبەرن •

---

(٥٩) شایانی باسە ، مامۆستا قەناتی کوردۆ لەم کێشەیە دواوە (بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی ـ بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو ـ ل ٨٩) •

(٦٠) هەندێ لە نووسەران ئەوەیان یادداشتکردووە ، بڕوانە :

أ ـ قەناتی کوردۆ ، هەمان سەرچاوە ، ل ٨٩

ب ـ کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٦٥ •

(٦١) لە زمانی ڕووسیدا پێکهاتنی ئەم جۆرە ژمارانە بەپێچەوانەوەیە ـ واتە (یەك) لەپێش (سێ)و (چوار)ەکەوە دێت •

لە زمانی هیندیی نوێدا هەروەك کوردییە ، واتە (یەك) لە دوای (سێ) و (چوار)ەکەوە دێت • بەوێنە بڕوانە (تینوا حصە ، چوتها حصە •••) (بڕوانە : سیامەند سەلیم ، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبیت ـ هیندی ، کوردی ، عەرەبی ـ بەشی ،یەکەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ ، ل ١٩ •

لەزمانی کوردیدا ژمارەی کەرتی (سێیەك ، چواریەك ٠٠٠) ، کە جۆری هەرە دیار و باون ، وشەی لێکدراون و لە دوو ژمارەی بنجی پێکهاتوون : (سێ + یەك ، چوار + یەك ٠٠٠) ٠ لە دیالێکتی زووروشدا بە هەمان شێوە دەوترێ : (سێیەك ، چاریەك ٠٠٠)[٦٢] ٠ وێنەی ئەم پێکهاتنە لە زمانە ئێرانییەکانی دیشدا بە هەمان جۆر بەرچاو دەکەوێ ٠ بەوێنە لە زمانی فارسیی نوێدا دەوترێ : «چهاریك ، صدیك ٠٠٠»[٦٣] و بە زمانی بلووجیش «سەیەك ٠٠»[٦٤] ٠٠هتد ٠

ئەم جۆرە پێکهاتنەش تەنها لەو ژمارانەدا ڕەنگدەداتەوە ، کە ژمارەی دووەمیان (یەك)بێت ٠٠٠ بەڵام ئەگەر ژمارەی دووەم ژمارەی (یەك) نەبێت ، ئەوە ژمارە کەرتییەکە وەك وشەیێکی لێکدراو بەدیار نایە[٦٥] ، بەڵکو لە شێوەی دەستەواژەیەکدا دەردەکەوێ ، کە دەشێ دەربڕینی وەسفیی پێبوترێ ٠ بۆ سازبوونی ئەمەش لە زمانی کوردیدا چەند حاڵەتێك بەدی دەکرێ :

بە یارمەتیی پێشبەندی (لە) ٠ ئەمیش بە دوو چەشن دەبینرێ

آ) پێشبەندی (لە) لە سەرەتای دەستەواژەکەوە دێت ، بە واتایێکی دی لە پێش ژمارەی یەکەمەوە دەبێ ٠ ژمارە گەورەکە لە پێشدا دێت و بە دوایدا

---

(٦٢) جگرخوین ، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ ، ل ٣٤

(٦٣) ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی تهران ، ١٣٤٣ ، ل ٦٩ ٠

(٦٤) ف. ئا. فورزلۆڤا ، زمانی بلووجی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٣٩ ٠

(٦٥) شایانی باسە ، مامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەو ڕاستییە ڕاکێشاوە (بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٦) ٠

ژماره بچووکەکە ـ واتە ژمارە گەورەکە دەبێتە یەکەم و بچووکـەکـەش دووەم • وەك :

ـە دە پێنـج

ە سـەد دە

لـە هـەزار دوو

•••••هـتـد •

زۆر جار لەم پێکهاتنەدا دوو دیاردە سەرهەڵدەدەن :

یـەك :

ژمارەی یەکەم نیشانەی (ان)ی کۆ وەردەگرێ • وەك :

لـە دەیـان پێنـج

لـــە ســـەدان دە

لـە هـەزاران دوو

دوو ـ

تەواوکردنی پێشبەندی (لە) پاشبەندی (دا) دەچێتە سەر کۆتایی ژمارەی یەکەم و لەشێوەی کورتکراوەدا، واتە وەك (ا) بەدەردەکەوێ•وەك:

لە دەدا (دەیا) پێنج

لە سەددا (سەدا) چل

لە هەزاردا (هەزارا) دوو

ئەم دوو دارشتنە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بەهەمان شێـوە دەبینرێ • تەنیا ئەوەندە هەیە (ژ) لەبریتی (لـە) بەکاردێـنـرێ و ژمـارەی یەکەم هەمیشە نیشانەی کۆی (ان) یان (ا) وەردەگرێ • وەك :

ژ پێنجان سێ

ژ دەھان چار[٦٦]

لەم پێکهاتنەدا گەلێ جار لە دیالێکتی خواروودا وشەی (بەش کەرت ...) و لە دیالێکتی ژووروودا وشەی (پار ، سەلەف ...) بەشداری دەکەن[٦٧] . وەك :

لە شەش بەش سێ بەش

لە دە کەرت چوار کەرت

ژ چار پارا سێ پار

ژ حەفتا سێ پار / ژ حەفت پارا سێ[٦٨]

ژ سەدان نەھ سەلەف

دەھ سەلەف ژ سەدا[٦٩]

...هتد .

---

(٦٦) مامۆستا قەناتی کوردۆ لە کتێبی (دەستووری زمانی کوردی ـ بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو ـ ل ٩٤)دا باسی ئەو تایبەتێتی‌یەی کردووە .

(٦٧) نموونەی ئەو جۆرە وشە بەشداری‌کەرانە لە زمانی پشتۆدا وشەی (بەرخە) (بڕوانە : ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ ، زمانی پشتۆ ، موسکو، ١٩٦٠، ل ٤٤) و لە زمانی بلووجی‌دا وشەی (بەھر ، بەھەر)ن (بڕوانە : ڤ. ئا. فورۆلۆڤا ، زمانی بلووجی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٤٠)

(٦٨) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، چەرکەزی بەکۆ ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، ل ١٣٦ .

(٦٩) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، قەناتی کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٤٣ .

ب) له سەرەتادا ژمارە بچووکەکە و لە ناوەڕاستدا پێشبەندی (نە)و

ە کۆتاییدا ژمارە گەورەکە . وەك :

پێنج لە سەد

سەد لە هەزار

هەندێ جار لەم پێکهاتنەدا ئەو دیاردەیەش سەرهەڵدەدا ، کە دوا

ژمارە ، بەواتاییکی دی ژمارە گەورەکە نیشانەی (ـ ان)ی کۆ وەردەگرێ

یەك لە چلان

٢ ـ بە هاریکاریی وشەی (لەسەر) ، کە دەکەوێتە نێوان هەردوو

ژمارەکەوە . هەرچی ژمارەکانیشە ، بچووکەکەیان لە سەرەتاوە دێت و لە

کۆتاییدا ژمارە گەورەکە . وەك :

دوو لەسەر پێنج

چوار لەسەر هەشت

پێنج لەسەر بیست(٧٠)

تێبینی :

ئەم چەشنە دەربڕینەو دەربڕینی جۆری (ب)ی خاڵی یەکەم پتر لە

بیرکاریدا باوە . بەوێنە :

---

(٧٠) لە بەشە دیالێکتی ئەترووش و بامەڕنیدا ئەم جۆرە دەربڕینە ڕێگەی سەرەکیی پەیدابوونی ژمارەی کەرتی‌یە ، وەك :

سێ لسەر چارا

چار لسەر حەفتا

(بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، ل ٣٣٥) .

کە دەوترێ (پێنج لە سەد) مەبەست (٥٪)ە .

کە دەوترێ (سەد لە هەزار) مەبەست (١٠٠٪)ە

. . . . . .

کە دەوترێ (دوو لەسەر پێنج) مەبەست (٢/٥)ە .

کە دەوترێ (چوار لەسەر هەشت) مەبەست (٤/٨)ە

. . . . . .

٣ ـ بە یاریدەی نیشانەی ئیزافەی (ی) ، کە بە ژمارەی یەکەمەوە دەلکێ[٧١] . لەم بارەدا لە سەرەتادا وشە گەورەکە دێ و ئەوجا بە دوایدا وشە بچووکەکە . وەك :

سەدی هەشت

سەدی چوار

٤ ـ لە هەندێ بەشە دیالێکتی موکری[٧٢] و بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستان[٧٣] و هەندێ ناوچەی دیدا ژمارە گەورەکە بەدوا ژمارەبچووکەکەدا دێو نیشانەی (ـ م)ی پلەش وەردەگرێ . وەك :

لە بەشە دیالێکتی موکریدا :

پێنج هەشتەم ـ واتە (پێنج لە هەشت)

سێ سەدەم ـ واتە (سێ لە سەد)

لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستاندا :

---

(٧١) د. زارێ یووسف ئەو دەستوورەی باسکردووە (بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، ل ٦٧) .

(٧٢) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، کەریمی ئەیووبی و ئی ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، ل ٥٥ .

(٧٣) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، چەرکەزی بەکۆ ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، ل ١٣٦ .

سێ چارۆمی ـ واتە (سێ لە چوار)

چار پێنجۆمی[74] ـ واتە (چوار لە پێنج)

٥ ـ لە بەشی زۆری دیالێکتی ژووروودا (ـ انی) دەچێتە سەر ژمارە گەورەکە و ژمارە گەورەکەش بە دوا ژمارە بچووکەکەدا دێت و ژمارەی کەرتی سازدەبێ ، وەك :

پێنج بیستانی

یەك چارانی[75]

و هەندێ ڕێگەی دی …

وشەی (چارەك) و (نیو)یش ، کە ژمارەی کەرتین ، واتای چەندێتییان تێدایە . (چارەك) ـ (چواریەك)ی شتێکە و تەنانەت پێکهاتنەکەشی دیارە بریتییە لە (چوار ـ چار) + (یەك ـ ەك) … (نیو)یش لە دوو بەش بەشێك ڕادەگەیەنێ . ئەم وشانە لە هەندێ شێوە کوردیدا

---

(74) لە زمانی پشتۆدا هەمان شێوە پێکهاتن دەبینرێ ، بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ن. ئا. دڤۆریانکۆف ، زمانی پشتۆ ، ل ٤٤) .

(75) بڕوانە :

أ ـ سەرچاوەی ناوبراو ، قەناتی کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو) ، ل ٩٤ .

ب ـ سەرچاوەی ناوبراو ، قەناتی کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٤٣ .

ج ـ سەرچاوەی ناوبراو ، چەرکەزی بەکۆ ، زمانی کوردەکانی سۆڤیەت ، ل ١٣٦ .

(چارەگـث) ؛ (نیم ، نیڤـ)ن · (نیـو)و (نیم)یش فـۆرمی (نیـوە)[٧٦] و (نیمە)شیان هەیە[٧٧] ·

* * *

ژمارەی دابـەش ؛

لە هەردوو دیالێکتی سـەرەکیی کـوردیـدا ژمـارەی دابـەش بـە دوو پات کردنەوەی ژمارەی بنجی پێك دێ

کرمانجیی ژووروو	کرمانجیی خواروو
یەك یەك	**یەك یەك**
دودو ، دۆدۆ	**دوودوو**

(٧٦) **ماموستا توفیق وەهبی وشـەی «نیو»ی بە ژمارەی بنجی داناوە و وشـەی** «نیوە»یش بە ژمارەی کەرتی (دەستووری زمانی کـوردی ، ل ٧٧) . وەك ئاشکرایە « نیو »و « نیوە » **هەردووکیان لە دوو بەش بەشێـك** ڕادەگەیەنن · بۆ نموونە چـۆن دەشێ بوترێ «منداڵەکـە نیو سێـوی خوارد » ، بەهەمان چەشن دەلوێ بوترێ «منداڵەکە نیوەی سێوەکەی خوارد». یاخود «قوتابی‌یەکە نیو دەفتەری پڕکردەوە » / «قوتابی‌یەکە نیوەی دەفتەرەکەی پڕ کردەوە»···جا مەسەلە ئەوە نی‌یە «نیو» ژمارەی بنجی بێت و «نیوە»یش کەرتی ، بەڵکو مەسەلە ئەوەیە «نیو» شتـی (مطلق ، تجرید) ڕادەگەیەنی و «نیوە»یش «مجسمە ، محدود»ە . . .

(٧٧) وشـەی (نیو ، نیم) لـە ئێریەن ڤاچدا «نەیمە»یە و لە هیندیی کۆنـدا (نێمە)و لەفارسیی ناوەڕاستدا(نێم، نێمەك)ە···(بڕوانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێریەن ڤاچ ، بەغدا ، ١٩٨٧ ، ل١٨٣)· لەزمانی پشتۆدا (نیم ، نیمە)یە (بڕوانە : ن· ئا· دڤۆریانکۆڤ ، زمانی پشتـۆ · ل ٤٤) ؛ لـە زمانی بلووجیدا (نێم)ە (بڕوانە : ف· ئا· فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی ل ٤٠) ···

سێ‌سێ	سێ‌سێ
چوارچوار	چوارچوار

... هتد .

شێوەی (یەکەیەکە ، دوان‌دوان ، سیان‌سیان)یش بەکاردێ . وێڕای ئەوە ، ئەوەش دەبینرێ ، کە لە دووپات‌کردنەوەی ژمارە بنچی‌یەکەدا پێشبەندی (بە) لە ناوەڕاستدا پەیدادەبێ . وەك :

یەك‌بەیەك

دووبەدوو

سێ‌بەسێ

چواربەچوار

... هتد .

هەرچی ئەو پێشبەندەشە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە شێوەی (بـ bi)دایە ، وەك :

یەك‌بیەك

دوبدو

سێ‌بسێ

چاربچار

ئەو پێشبەندە لە هەندێ بەشە دیالێکتی هەردوو دیالێکتدا لە شێوەی (وە)دا دەبینرێ . وەك :

یەك‌وەیەك	یەك‌وەیەك
دووەدوو	دووەدو
سێ‌وەسێ	سێ‌وەسێ
چوارەچوار	چارەچار

... هتد .

تێکڕای ئەو نووسەرانەی باسی ئەم کێشەیەیان کردووە ، نەك هەر بە چەند دێڕێك کۆتاییان بە لێدوانەکەیان هێناوە و هەڵەی گەورەیان کردووە ، بەڵکو مەبەستیشیان نەپێکاوە :

١ - بەلێ (یەکیەك ، دوودوو ، سێسێ ، چوارچوار ...) لە دووپات کردنەوەی ژمارەی بنجی پێکدێن ، بەلام پێویستە بزانین ، دەشێ ئەو جۆرە وشانە لە بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا دابنێین یان تا ...

(یەك ، دوو ، سێ ، چوار ...) ژمارەن و دەوترێ (یەك پیاو هات ، دوو کوڕ هاتن ...) . لێرەدا ئاشکرا دیارە ، کە (یەك ، دوو ..) ژمارەی (پیاو ، کوڕ...) نیشان دەدەن - واتە چەندێتی ناو دیاری دەکەن ، بەلام کە دەوترێ (پیاوەکان یەیەك هاتن ، کوڕەکان دوودوو هاتن ...) ، ئەوە (یەکیەك ، دوودوو ...) بەدوا یەکتر هاتنی کردارەکە (هاتن) نیشان دەدەن . کەواتە کە وەسفی چۆنێتی (هاتن)ەکە بکەن و وەسفی (پیاو ، کوڕ ...) نەکەن ، ئەوە دەبنە ئاوەلکردار . بەو پێیە (یەکیەك ، دوودوو...) ژمارە نین و (ئاوەلکرداری تەرتیبی)ین .

٢ - چ لە ڕووی ڕاگەیاندنی واتاو چ لە بواری بەکارهێنانەوە جیاوازی لە نێوان ئەو دوو جۆرە پێکهاتنەدا هەیە . بەوێنە ئەگەر بلێین :

(دوودوو دانیشتبووین) ، ئەوە ناشێ تەنیا دوو کەس بین ، بەڵکو دەبێ چەندین کەس بین و هەر دوانمان پێکەوە دانیشتبین . بەلام کە دەڵێین (دووبەدوو دانیشتبووین) ، بەپێچەوانەوە دەبێ تەنیا دوو کەس بین پێکەوە دانیشتبین و ناکرێ مەبەستی کەسانی زۆر بگرێتە خۆ ..ئەمەو گەلێ جیاوازیی دی هەیە ، کە لێرەدا بە پێویستی نازانین بە درێژی لێی بدوێین .

سێ پـــا

....

چوارپێ

چوارچاو

چوارگۆشه

چوارقوڕنه

....

پێنج تیر

....

چـــل چـــرا

....

شەست پەڕ

....

هەزارپێ

....هتد .

تێبینی :

زۆر جـار له دوا ئاوەکەوە هەندێ مۆرفێمی دیش دێ ، وەك :

١ ـ پاشگر :

أ ـ پـاشگری (ـ ە) :

یەکشەوە

دووڕۆژە

سێ ڕۆژە

چوارچێـوە

چـوارشـانـه

چـوارنـالّـه

... هتــد .

ب ـ پاشگری (ـ ەکی)

دووبەرەکی

چـوارخشتـەکی

...هتد .

ج ـ پاشگری (ـ انه = ان + ه)

سێ ڕۆژانه

... هتــد .

٢ ـ لەگەڵ ئاوەڵناوی نادیاردا :

یـەکتـر

یەکدی

...هـتـد .

٣ ـ لەگەڵ ئاوەڵکرداردا :

دوولا

چــوارلا

... هتد .

٤ ـ لەگەڵ چاوگدا :

یەکـکەوتن

یەکـگرتن

یەکـبوون

... هتــد .

* * *

ژمارەی چەندێتی نادیار ؟

بە هەندێ لێکۆڵینەوەی زمانە ئەوروپاییەکاندا ، ئەوە بەرچاو دەکەوێ ، کە هەندێ وشەی وەك : زۆر ، فرە ، کەلێك ، کەم ، هەندێ ، چەند... بە جۆرێك لە ژمارە دانراون و لەژێر سەرباسی «ژمارەی چەندێتی نادیار»دا لێیان کۆڵراوەتەوە [٧٨].

بە ڕای من ڕاست نییە ئەو جۆرە وشانە بە ژمارە دابنرێن ، چونکە ئەو گرووپە وشە کەمەی بە «ژمارەی چەندێتی نادیار»دانراوە ، لە باری واتاوە ناتوانێ چەندێتی ژمارە نیشانبدا ... نادیاریی ئەم گرووپە وشەیە (زۆر ... فرە ... هەندێ ...) لەو گرووپە وشەیە (یەك ، دوو ...دە ...) جیادەکاتەوە ، کە بەتەواوی سەرژمێریی ناوێك دەخاتە ڕوو . بۆ نموونە کە دەوترێ «پێنج کرێکار»، ئەوە ژمارەی کرێکاران (پێنج)ن و نە چوارن و نە شەش ـ واتە بەتەواوی ژمارەیان دیاریکراوە . بەڵام ، ئەگەر بوترێ «هەندێ کرێکار» ، ئەوە نەك ژمارەیان نەزانراوە ، بەڵکو دەشێ (دە) کەس بن و دووریش نییە (سەد) .

وشەی چەندێتی نادیاری (زۆر ، کەم...) لە بەکارهێنانیاندا خاسیەتو تایبەتێتی و قاڵبی وایان لێ دروست دەبێ ، کە ژمارەی بنجی نییەتی . جیاوازیی وشەکانی (زۆر ، کەم ...) لەگەڵ ژمارەی (یەك ، دوو ...)دا ، لەوەدایە کە دەتوانن وەك دیارخەری چەندێتی لەگەڵ

---

(٧٨) بەوێنە :

أ ـ ف. ف. ڤینۆگرادۆڤ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (وشەسازی) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ ، ل ٢٢٧ ـ ٢٢٨ .

ب ـ ن. س. ڤالگینا ، د. ن. ڕۆزێنتال ، م. ئی. فۆمینا ، ف. ف. تساپکێڤیچ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی چوارەم مۆسکۆ ، ١٩٧١ ، ل ٢٢٥ ـ ٢٢٦ .

...و گەلێکی دی .

ناوی واتای ڕۆنراودا بێن ، بۆ نموونە (زۆر پیاوەتی ؛ زۆر دۆستـایەتی ؛ زۆر جوانی...) ، یاخود لەگەڵ ئاوەڵناودا بێن : (کەم جوان ؛ زۆربەرز) . دەتوانن پلـەی ئاوەڵناو دیاری بکەن (زۆر گـەورە ، کەم ڕووناك ...) . هەرچی ژمارەی بنجی یە لەو حاڵەتانەدا ، کە باسمان کردن بـەکارناهێنرێ . وشەی (زۆر ، کەم ...) خاوەنی پلەی بەراورد (زۆرتـر ، کەمتر ...)و پلەی باڵا (زۆرترین ، کەمترین ...)ن .

لە ڕووی تایبەتێتی واتا و دەستووری زمانەوە ئەو وشە چـەندێتی یە نادیارانە بە زۆری وەك ئاوەڵکردار بەکاردێن .

وشەی چەندێتی نادیاری (چەند ، ئەوەندە ، هەندێ ...) ئەگەرچی لە ڕووی پێوەندی یانەوە لەگەڵ ناودا لە ژمارەوە نزیك دەبنەوە ، بەوێنـە (پێنج پرسیار ـ هەندێ پرسیار) و ئیشارەت بۆ ژمارە دەکەن ، بەڵام ژمارە دەرناخەن . جا بۆیە ڕاستتر وایە لـە ڕیزی جێنـاوی نـادیـار و جێنـاوی پرسیار دابنرێن ...

ٹاواں کردار

—١—

کورتە هەڵسەنگاندنێکی
ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی «ئاوەڵکردار» دا کــراون

لە کتێبی «مختصر صرف و نحوی کوردی»ی مامۆستا سەعید صدقی کابانندا ، (ئاوەڵکردار)یش وەك (ژمارە) لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا باس‌کراوەو بە جۆرێك لە جۆرەکانی ناو دانراوە[1]. وێڕای ئەوەش ، سەرپاکی ئەو باسەی لەو بەرهەمەدا پێوەندیی بەو کێشەیەوە هەیە ، بریتیيە لە چەند دێڕێك لەبارەی (ناوی کات)و (ناوی شوێن)ەوە ، کە تێیدا وتراوە :

«ئیسم دوو قیسمە : ١ ـ ئیسمی زەمان ، ٢ ـ ئیسمی مەکان .

ئیسمی زەمان ـ ئیسمێکە مەعنای زەمانی تێدا بێ ، یەعنی دەلالەت لە زەمان بکا . وەکو : ئەمڕۆ ، ڕۆژ ، سەعات ، دەقیقە ، دوێنێ ، پێرێ ، وەقت ، مانگ ، ساڵ ، پار ، پێرار ...

ئیسمی مەکان ـ ئیسمێکە دەلالەت لە مەکان بکا . وەکو : سەر ، ژێر ، پێش ، پشت ، تەنیشت ، دوور ، نزیك ، ئێرە ، ئەوێ . لا ، ناو ... » (ل٢٤) .

---

(١) سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ل٢٤

باسی ئاوەڵکردار لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی»ی مامۆستا تۆفیق وەهبی‌دا[٢] بریتی‌یە لە پێناسەیەك و چەند نموونەیەك ، کە تییدا وتراوە :

«زەرف کەلیمەیەکە کە بۆ تەواوکردنی مەعنای فیعلێ یان سفەتێ یان زەرفێکی‌تر بەکەڵك ئەهێنرێ . سفەتێ چۆن مەعنای ناوێ تەواو ئەکا . ئەمیش هی سیفەت و فیعل و زەرف تەواو ئەکا ، وەکو :

ئەو زۆر ئەنوێ

لێرەدا (زۆر) زەرفە ، فیعلی (ئەنوێ) تەواو ئەکا .

بەفرێکی زۆر ئەستوور باری

لێرەدا (زۆر) زەرفە ، سفەتی (ئەستوور) تەواو ئەکا .

ئەو زۆر خێرا ڕۆیی

لێرەدا (زۆر) زەرفە ، زەرفی (خێرا) تەواو ئەکا» (ل ١٧ – ١٨) .

شایانی باسە ، مامۆستا نووری عەلی ئەمین لە کتێبی «ڕێزمانی کوردی»دا ئاوەڵکرداری بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ داناوە و بە شێوەیەکی سەرکەوتوو لێی کۆڵیوەتەوە[٣] و لە چوار لایەنی گرنگی دواوە :

١ – پێناسەی ئاوەڵکردار (ل١٨٦)

٢ – ئەرکی ئاوەڵکردار لە ڕستەدا (ل١٨٦)

٣ – جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە (ل١٨٦ – ١٨٧)

٤ – جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە (ل ١٨٧ – ١٩٢)

---

(٢) تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغـدا ، ١٩٢٩ ، ل ١٨ – ١٧ .

(٣) نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٨٦ – ١٩٢

ئەگەرچی دەربارەی ئەو پێناسەیەی مامۆستا نووری عەلی ئەمین بۆ ئاوەڵکرداری داناوە ، هەندێ سەرنج و تێبینیمان هەیە و باسی دیاری کردنی ئەرکەکانی ئاوەڵکرداریش لە کەم و کورتی بەدوور نیە ...
بەڵام ئەوانە جێدێڵین و چەند ناتەواوییەکی بەشی سێیەم و چوارەم دەخەینە پێش چاو :

لە کتێبی «ڕێزمانی کوردی»دا باسی ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە دوو کەلێنی بنەڕەتیی تێدایە :

١ ـ هەندێ ئاوەڵکرداری ناسادە لە ڕیزی سادەکان دانراون .

٢ ـ بە هیچ چەشنێك باسی ئاوەڵکرداری داڕێژراو نەکراوە .

مامۆستا نووری عەلی ئەمین لە ڕووی واتاوە شەش جۆر ئاوەڵکرداری دیاری کردووە :

١ ـ ئاوەڵکرداری کات ـ ئەو (ئاوەڵکاری تافی)ی پێوتووە (ل١٨٧ ـ ١٨٨) .

٢ ـ ئاوەڵکرداری شوێن ـ ئەو (ئاوەڵکاری شوێنی)ی پێوتووە (ل١٨٨) .

٣ ـ ئاوەڵکرداری چەندێتی ـ ئەو (ئاوەڵکاری چەندی)ی پێوتووە (ل١٨٩)

٤ ـ ئاوەڵکرداری چۆنێتی ـ ئەو (ئاوەڵکاری ئاوەڵناوی)ی پێوتووە (ل١٨٩ ـ ١٩٠)

٥ ـ ئاوەڵکرداری نەفی ـ ئەو (ئاوەڵکاری نەفی)ی پێوتووە (ل١٩٠ ١٩١)

٦ ـ ئاوەڵکرداری وەرام ـ ئەو (ئاوەڵکاری وەرامی)ی پێوتووە (ل١٩١ ـ ١٩٢)

ئاتەواوی و کەموکورتیی ئەم باسە سێ چەشنە :

١ ـ زۆر وشە ئاوەڵکردار نین و بە ئاوەڵکردار لە قەڵەم دراون .

بەوێنە لەژێر باسی ئاوەڵکرداری کاتدا وشەکانی (بەهار ... زستان ...شەو .. ڕۆژ .. ساڵ .. سەدە) ڕیزکراون . ئاشکرایە ، ئەو جۆرە وشانە ناوی کاتن ... یاخود (نا ، نە ...) ، کە (ئامرازی نەفی)ین بە ئاوەڵکرداری نەفی دانراون ... و گەلێکی دی .

٢ ـ هەندێ ئاوەڵکردار خراونەتە نێو جۆرێك ئاوەڵکردارەوە . کەچی سەر بە جۆرێکی دین .

بۆ نموونە ئاوەڵکرداری (پشتاوپشت ... پاشەوپاش ...) بە ئاوەڵکرداری شوێن دانراون ، بەڵام لە ڕاستیدا ئاوەڵکرداری چۆنیّتین .. یاخود (هەمیشە ...) کە ئاوەڵکرداری کاتە لەتەك ئاوەڵکرداری چەندێتیدا دانراوە ... و هەندێکی دی .

٣ ـ چەند جۆرێکی گرنگ لە ئاوەڵکردار یادداشت نەکراوە ، وەك (ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێبوون ؛ ئاوەڵکرداری تەئکیدی؛ ئاوەڵکرداری هۆو مەبەست؛ ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە)، کەچیدوو جۆری (ئاوەڵکرداری نەفی) و (ئاوەڵکرداری وەرامی) جیاکراونەتەوە... بەڵێ لە زمانی کوردیدا جۆرە ئاوەڵکردارێك بە نێوی (ئاوەڵکرداری نەفی)یەوە هەیە و وشە و دەستەواژەی وەك (هەرگیز ، هەرگیزاوهەرگیز ، بە هیچ جۆرێ ...) دەگرێتە خۆ ، بەڵام نەك ئەو ئامرازی نەفییانەی مامۆستا نووری عەلی ئەمین بە ئاوەڵکرداری نەفی دانابوون ... هەرچی وشەو و دەستەواژەی (بەڵێ ، ئا ، ئەرێ ، نەخێر ، خراپە ، جوانە ، دروستە ، باشە ، ڕاستە)شە ،کە لەژێر سەرناوی (ئاوەڵکرداری وەرامی)دا ڕیزکراون بە هیچ چەشنێك ئاوەڵکردار نین و بابەتی هەمەجۆرن .

لە کتێبی «اوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی»ی مامۆستا جگەرخوێندا[٤] ئاوەڵکردار نەك هەر وەك بەشە ئاخاوتنێك جیانەکراوەتەوە ، بەڵکو ئەو دوو کورتە باسەش ، کە لە شوێنی جیاوازدا کراون و پێوەندییان بە ئاوەڵکردارەوە هەیە ، یەکجار پڕ هەڵە و کەم و کورتین ·

نووسەر لە باسی بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا لە (ناوی کات)و (ناوی شوێن) دواوە (ل٢١ ـ ٢٢) · لەژێر باسی ناوی کاتدا هەندێ وشەی جۆربەجۆری سەر بە بەشە ئاخاوتنی ناو (شەف ، ساڵ ، ڕۆژ ··)و ژمارە (سێیەك ، چارێك ···) و ئاوەڵکردار (ئێستا ، نهۆ ، ئیرۆ ···)ی ڕیزکردووە ··· ئەوەی پتر سەرنج ڕابکێشێ ، ئەوەیە ژمارەیەك پاشگری : (ـ گە ، ـ لان ، ـ ستان ···)ی کردووەتە نموونەی ناوی شوێن ···

لە لاپەڕە (٥٥)یشدا بە چەند دێرێك لە (حال) دواوە و لە نێو نموونەکانیدا ـ (بەسواری) پتر لەبارە ···

مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی لە کتێبی «سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی» دا[٥] ئاوەڵکرداری وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیاکردۆتەوە و زانیاریی باشی لەبارەیەوە تۆمارکردووە ···

نووسەر لەم کتێبەدا لە دوو ڕووی گرنگی ئاوەڵکردار دواوە :

---

(٤) جگر خوێن ، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ ، ل ٢١ ـ ٢٢ ، ٥٥ ·

(٥) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ١٦٥ ـ ١٦٧ ·

١ – پێناسەی ئاوەڵکردار .

٢ – جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە .

ناتەواویی دیاری پێناسەکەی لەوەدایە ، کە وای دانـاوە گـوایە ئاوەڵکردار تەنیا «تارێنی فرمان یاخود ئـاوەڵناو دەکـەن » ، بـەڵام وەك دەزانین ئاوەڵکردار وێڕای نیشاندانی خـاسیەتی کـردار و ئـاوەڵنـاو . خاسیەتی ئاوەڵکرداریش دیاریدەکا – واتە ماناى ئـاوەڵکـردارێکی دی تەواو دەکا(٦) .

لە ڕووی ڕۆنانیشەوە مامۆستا هەورامانی ئاوەڵکرداری بەسەر دوو جۆر : (١ – سادە ، ٢ – لێکدراو)دا دابـەشکـردووە و (ئـاوەڵکـرداری دارێـژراو)و (ئـاوەڵکـرداری دەسـتـەواژەیـی)ی لـە نـێـو دابەشکردنەکەیدا دانەناوە .

لە لاپەڕە (٧٣ – ٨٤)ی کتێبی پۆلی دووەمی ناوەندیدا سێ بـاس بەناوی «ئاوەڵفرمان» (ل٧٣ – ٧٦) ، «ئاوەڵفرمـانی کات – ئاوەڵفرمـانی شوێن» (ل٧٧ – ٨٠) ، «ئەرکی ئاوەڵفرمان لە ڕستەدا» (ل ٨١ – ٨٤)ەوە دەبینرێ . لە کتێبی پۆلی چوارەمی ئامادەییشدا بەنـاوی «ئـاوەڵفرمـانی چۆنی» (ل٦٠ – ٦٣)یەوە لە ئاوەڵکرداری چۆنێتی کۆڵراوەتـەوە ...(٧) ئەم باسانەی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئەوەشدا کە بە زۆری لە کتێبی «ڕێزمانی

---

(٦) شایانی باسە ، مامامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەو ڕاستییـە ڕاکێشاوە (بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی ، ل ١٧ – ١٨) .

(٧) عەبدوڵڵا شالی ، د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ ، د. ئـەمین عـەلی . نووری عەلی ئەمین ، فەرەیدوون عەلی ئەمین ، عەلائـەدین سەجـادی ، کەمال مەحموود فەرەج ، ئەبوزەید مستەفا سەندی ، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٧٣ – ٨٤ ، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل٦٠–٦٣

کوردی»ی مامۆستا نووری عەلی ئەمینەوە وەرگیراوە[8] ، بەڵام دەستێکی باشی پێدا هێنراوە و هەندێ لە کەم و کورتی یەکانی لێ لابراوە و ناتەواوی یەکانی پڕکراوەتەوە ...

لێکۆڵینەوەی تا ڕادەیەك زانستی و دیار کە لە بارەی (ئاوەڵکردار)ەوە نووسرابێ ئەو لاپەڕانەن کە لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ئەو باسانەی تێیاندا کردووە[9].

لیژنە لە سەرەتادا باسی ئاوەڵکرداری لە لایەن هەندێ نووسەرانی ڕێزمانی کوردی و زمانانی بێگانەوە خستووەتە پێش چاو و بەدوا ئەوەدا باسێکی گشتیی ئاوەڵکرداری کردووە ...

لێدوانی هەرە سەرکەوتووی لیژنە لەو بوارەدا ، باسی ئاوەڵکردارە لە ڕووی واتاوە ، کە بە باشی لێی کۆڵیوەتەوە و نموونەی زۆری بۆ هێناوەتەوە و لە ئەنجامدا نۆ جۆر ئاوەڵکردار :

«١ ـ ئاوەڵکاری چۆنێتی
٢ ـ ئاوەڵکاری زەمانی
٣ ـ ئاوەڵکاری شوێنی
٤ ـ ئاوەڵکاری وەسفی
٥ ـ ئاوەڵکاری تەرتیبی
٦ ـ ئاوەڵکاری تەئکیدی
٧ ـ ئاوەڵکاری تەکراری
٨ ـ ئاوەڵکاری نەفی
٩ ـ ئاوەڵکاری پرسیاری »ی دیاری کردووە .

---

(٨) بڕوانە : نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٨٦ ـ ١٩٢ .

(٩) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٨٤ ـ ٣٠٢ .

ناتەواوی و کەم و کورتیی ئەم باسەی لیژنە لە چەند خاڵێکدا کۆدەبنەوە :

١ - جۆری یەکەم و جۆری چوارەم - واتە (ئاوەڵکرداری چۆنی)و (ئاوەڵکرداری وەسفی) یەك شتن و لیژنە بە دوو جۆری داناون • تەنیا ئەوەندە هەیە لە ڕووی ڕۆنانەوە نموونەکانی جۆری یەکەم ناسادەن و ئەوانی جۆری چوارەم سادەن ، ئەگینا لە ڕووی واتاوە جیاوازییان نییەو دەبوو بە دەستەیەك بەناوی «ئاوەڵکرداری چۆنێتی»یەوە دابنرێ •

٢ - ئاوەڵکرداری چەندێتی نەك هەر بە جۆرێك لە ئاوەڵکردار دانەنراوە ، بەڵکو هەندێ وشەی ئەو جۆرە ئاوەڵکردارەش ، وەك (زۆر ، کەم ، فرە ، گەلێك ، نەختێ •••) لەتەك ئاوەڵناوی وەسفیدا ڕیزکراوە (بڕوانە : ل ٢٩٢) •

٣ - دوو جۆری گرنگی ئاوەڵکردار (١ - ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێبوون ؛ ٢ - ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست) یادداشت نەکراوە •

٤ - دانانی وشەکانی (کەی ، چۆن ، لەکوێ ، چەند •••) بە ئاوەڵکرداری پرسیاری شتێکی ڕاست نییە ، چونکە ئەو جۆرە وشانە ئامرازی پرسیارن و دەوری ئاوەڵکردار نابینن •

••• و هەندێکی دی •

دوا باسی ئاوەڵکرداری لیژنە بەناوی «ئاوەڵکار لە ڕووی فۆرمەوە»یە (ل٣٠١ - ٣٠٢) ••• ئەگەرچی ناوەرۆکی ئەم باسە لەسەر بناغەیەکی ڕاست دامەزراوە و بەتایبەتی کە سێ جۆر (١ - ئاوەڵکرداری سادە ؛ ٢ - ئاوەڵکرداری ناسادە : دارێژراو و لێکدراو ؛ ٣ - ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی) جیاکراوەتەوە ، بەڵام کەلێنێکی گەورە

به بەشی ئاوەڵکرداری ناسادەدا هەیە ، ئەویش ئەوەیە باسی زوربەی ئەو پێشگر و پاشگرانە نەکراوە ، کە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵکرداری داڕێژراو دەدەن و هەروەها شێوەی جۆربەجۆری پێکهاتنی ئاوەڵکرداری لێکدراو یادداشت نەکراوە •

لە زوربەی ئەو بەرهەمە زمانەوانییانەدا کە کوردناسانی سۆڤێت : د• قەناتی کوردۆ ، د• چەرکەزی بەکۆ ، د• کەریمی ئەیوبی و د• ئی• ئا• سمیرنۆڤا ، د• ڕ• ل• تسابۆلۆڤ ، د• زاریێ یووسف ••• پێشکەشیان کردووە ، باسی ئاوەڵکردار کراوە •

د• قەناتی کوردۆ لە باسی ئاوەڵکرداری کتێبی «دەستووری زمانی کوردی» (١٩٥٧)[١٠] و لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی (بەکەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواوو» (١٩٧٨)دا[١١] پتر بایەخی بە کێشەی ڕۆنان داوە • لە کتێبی یەکەمدا ئاوەڵکرداری بەسەر (سادە) و (ناسادە) و (دەستەواژەیی)دا دابەش کردووە و لە کتێبی دووەمدا (سادە) و (داڕێژراو) و (لێکدراو) و (دەستەواژەیی)ی جیاکردووەتەوە و نموونەی زۆری بۆ هێناونەتەوە •••

لەم باسەی د• کوردۆدا دوو ناتەواوی هەیە ، کە زۆر بەرچاوە :

١ ـ (لێرە) و (لەوێ) ••• کە (لە + ئێرە) و (لە + ئەوێ) ••• پێکهاتوون و ئاشکرا دیارە داڕێژراون ، کەچی بە ئاوەڵکرداری سادە دانراون •

---

(١٠) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆییێف) ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ٢٧١ ـ ٢٧٧ •

(١١) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆییێف) ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨، ل ٢٣٧ ـ ٢٤٦ •

٢ ـ گەلێ جۆری ئاشکرا و دیاری پێکهاتنی ئاوەڵکرداری داڕێژراو و لێکدراو و دەستەواژەیی ئاونەبراون .

د. چەرکەزی بەکۆ لە کتێبی «زمانی کوردەکانی سۆڤیێت»دا[١٢] لە ڕووی واتاوە بایەخی بە چوار جۆری سەرەکیی ئاوەڵکردار (١ ـ چۆنێتی ؛ ٢ ـ چەندێتی ؛ ٣ ـ کات ؛ ٤ ـ شوێن)داوە و لەسەر بناغەی کەرەستەیەکی زۆری بەشە دیالێکتەکانی کوردی سۆڤیێت و بەراوردکردن لە نێوانیاندا شارەزایانە دواوە ... لە ڕووی ڕۆنانیشەوە هەشت جۆرە پێکهاتنی یادداشتکردووە ....

نووسەرانی کتێبی «دیالێکتی کوردی موکری»[١٣] بە لاپەڕە و نیوێک باسی چەند ڕێگەیەکی سازبوونی ئاوەڵکردارییان کردووە ....
د. ڕ. ل. تسابۆلۆڤیش لە کتێبی «لەبارەی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە»دا[١٤] لە دوو لاپەڕەدا لە هەندێ تایبەتێتی ئاوەڵکردار و شێوازی پێکهاتنی دواوە .

د. زارێ یووسف لە کتێبی «دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی»دا[١٥] ئاوەڵکرداری بەسەر ئاوەڵکرداری ڕەسەن و ئاوەڵکرداری وەرگیراودا دابەشکردووە . مەبەستی لە ئاوەڵکرداری ڕەسەن ئەوەیە ، کە هەمیشە

---

(١٢) چ. خ. باکایێڤ ، زمانی کوردەکانی سۆڤیێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل ٢١٤ ـ ٢١٩ .

(١٣) ک. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٥٦ ـ ٥٧ .

(١٤) ڕ. ل. تسابۆلۆڤ ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣١ ـ ٣٣ .

(١٥) زارێ یووسف ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی . مۆسکۆ . ١٩٨٥ ، ل ٧٧ ـ ٨٠ .

بە زاراوەی ئاوەڵکردار بەکاردەهێنرێ . وەك : ئێستا ، ئەوسا ، دیسان .
هەمیشە . هەرگیز ، ئەمڕۆ ... مەبەستیش لە ئاوەڵکرداری وەرگیراو .
ئەوەیە کە لەبەشە ئاخاوتنێکی دیەوە وەرگیرابێ ...

لە نێوان کوردناسانی ڕۆژئاواشدا . نە مەکارۆس و نە مەکەنزی وەك
باسێکی سەربەخۆ و وەك بەشە ئاخاوتنێك لە ئاوەڵکردار نەدواون .

مەکارۆس لە باسی وشەی یاریدەدەردا لە دوا لێکۆڵینەوەی پێشبەند
لە لاپەڕە (٧٨ – ٧٩) دا لە ئاوەڵکردار دواوە[١٦] . لە سەرەتادا لە ڕووی
واتاوە چوار جۆر ئاوەڵکردار : (١ – کات ، ٢ – شوێن ، ٣ – چۆنێتی
٤ – چەندێتی) ی دیاری کردووە(ل٧٨) .

دواتر بۆ ئاوەڵکرداری کات وشەکانی (دەمدەم . دەرحاڵ .
دووسبەی ، دوایی . دوێنێ ، ئێستا . هێشتا ، ئیمڕۆ / ئەمڕۆ ، ئەمساڵ .
ئەمشەو . پار ، پێرار ، باشەڕۆژ . سبەی / سبحەینێ ، یەکسەر) و بۆ
ئاوەڵکرداری چۆنێتی وشەکانی (پێکەوە ، وا ، خاسەتەن ، ئنجا) و بۆ
ئاوەڵکرداری شوێن وشەکانی (ئێرە . ئەوێ) و بۆ ئاوەڵکرداری چەندێتی
وشەکانی (چەند / چەن ، گەلێ (ك) ، هەموو ، هەندێ(ك) ، هەر ، هیچ
یەختێ (ك) ، زۆر)ی کردووە بە نوونە .

د. مەکنزی لە لاپەڕە (١٢٧ – ١٢٩)دا[١٧] لەژێر باسی (پارتیکڵ)دا
باسی هەندێ لەو پاشگرانەی کردووە ، کە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵکردار
دەدەن لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و پژدەر و ڕەواندز و بنگرد و

16- Ernest N. Maccarus ,A Kurdish Grammar, New-York, 1958, PP. 77-78.

17- D. N.Mackenzie, Kurdish Dialects Studies, London, 1961, PP. 127-129, 201-202.

موکری‌و وارماوه ٠٠٠ دا . وەك (ـێ : بـەهارێ) ؛ (ـی : یـەکی دەسێ بەرگی بۆ دروست‌کرد ، سالی ڕۆژی٠٠) ؛ (...س : ئەمەش،ئێمەش)٠٠ لە لاپەڕە (٢٠١ ـ ٢٠٢)شدا هەندێ لەو پاشگرانەی لە بەشە دیالێکتەکانی ئاکری و زاخۆ و ئامێدی و سوورچی ٠٠٠ دا یاریدەی ڕۆنانی ئاوەلکردار دەدەن ، یادداشت‌کردووە ٠

* * *

لە بەرابی نیشاندانی ئەوەی چی دەربارەی ئـاوەلکردار لـە زمـانی کوردیدا نووسراوە ، دەگەینە ئەو ئەنجامانە :

١ ـ هەندێ لە نووسەران ئاوەلکرداریان لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی تاودا باس‌کردووە ، وەك : سەعید صدقی کابان ، جگەرخوێن ٠٠٠ برێکیش لـە باسی وشەی یاریدەدەردا لێی‌دواون ، وەك : مەکارۆس ، مـەکـەنزی ٠٠ زوربەی زۆریش مامەڵەی بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆیان لەگەڵ کردووە ، وەك : نووری عەلی ئەمین ، محەمەد ئەمین هەورامانی ، لیژنـەی زمـان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ، د٠ قەناتی کوردۆ ، د٠ چـەرکـەزی بەکۆ ، د٠ زارێ یـووسف ٠٠٠

٢ ـ زوربەی زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لـە ڕووی واتـا و چۆنێتی بەکارهێنانەوە لە ئاوەلکردار نەدواون ، وەك : تـۆفیـق وەهبی ، محەمەد ئەمین هەورامانی ، د٠ ڕ٠ ل٠ تسابۆلۆف ، د٠ زارێ یووسف ٠٠٠ و گەلێکی دی ٠ ئەو بەشە کەمەش کە لێی دواون جیـاوازییەکی زۆر لـە دابەش‌کردنەکانیاندا بەدی دەکرێ ٠ بۆ نموونە مـامۆستا نـووری عـەلی ئـەمین شـەش جـۆری دیـاری کـردووە : (١ ـ کـات ؛ ٢ ـ شـوێن ؛ چەندێتی ؛ ٤ ـ چـۆنێتی ؛ ٥ ـ نـەفی ؛ ٦ ـ وەرام) ، لیژنـەی زمـان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ئۆ چەشنی یادداشت‌کردووە :

(١ ـ چۆنێتی ، ٢ ـ کات ، ٣ ـ شوێن ، ٤ ـ وەسفی ، ٥ ـ تەرتیبی ٦ ـ تەئکیدی ؛ ٧ ـ دووبارەکردنەوە ؛ ٨ ـ نەفی ؛ ٩ ـ پرسیار)٠٠٠ لەگەڵ ئەوەدا ، کە هەندێ جۆری دیار و گرنگی ئاوەڵکردار دیاری نەکراوە ، کەچی چەند جۆرێکی ئەوتۆ جیاکراونەتەوە ، کە بە هیچ چەشنێك لەگەڵ هەڵکەوتی زمانی کوردیدا ناگونجێن •

٣ ـ هەندێ ئاوەڵکردار خراونەتە نێو جۆرێك ئاوەڵکردارەوە ، کەچی سەر بە جۆرێکی دین • بۆ نموونە ئاوەڵکرداری (پشتاوپشت ٠٠٠ پاشەوپاش ٠٠٠) بە ئاوەڵکرداری شوێن دانراون ، بەڵام لە ڕاستیدا ئاوەڵکرداری چۆنێتین ٠٠٠ ئاوەڵکرداری (زۆر ، کەم ، فرە ، گەلێك ، نەختێ ٠٠٠) ، ئاوەڵکرداری چەندێتیین و خراونەتە پاڵ ئاوەڵکرداری وەسفی ٠٠٠ یاخود (هەمیشە) کە ئاوەڵکرداری کاتە لەگەڵ ئاوەڵکرداری چەندێتیدا دانراوە ٠٠٠ و هەندێکی دی •

٤ ـ زۆر وشە ئاوەڵکردار نین و بە ئاوەڵکردار لەقەڵەم دراون ، بەوێنە وشەکانی (بەهار ٠٠ زستان ٠٠ شەو ٠٠ ڕۆژ ٠٠ ساڵ ، سەدە ٠٠٠) ، کە ناون مامۆستا نووری عەلی ئەمین بە ئاوەڵکرداری داناون ٠٠٠ هەروەها ئامرازی نەفی (نا ، نە ٠٠٠)شی هەر بە ئاوەڵکردار لەقەڵەم داوە ٠٠٠ یاخود مامۆستا جگەرخوێن ، نەك هەر وشەکانی (شەڤ ، ساڵ ، ڕۆژ ٠٠٠) ، کە ناون و (سێیەك ، چارێك ٠٠٠) ، کە ژمارەن وەك ئاوەڵکردار تەماشاکردووە ، بەڵکو هەندێ پاشگریشی : (ـ گە ، ـ لان ، ـ ستان ٠٠٠) هەر بە ئاوەڵکردار داناوە٠٠٠ کەچی بەپێچەوانەوە گەلێ وشە و دەستەواژە ، کە ڕوون و ئاشکرا ئاوەڵکردارن ، نەناوبراون و نە یادداشتکراون •

٥ ـ ئەگەرچی بەشی زۆری نووسەران لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ئاوەڵکردار دواون ، بەڵام چەند هەڵە و ناتەواوییەك بەرچاو دەكەوێ :

أ) هەندێ نووسەر ژمارەیەك ئاوەڵكرداری ناسادەیان لە ڕیزی سادەكان داناوە .

ب) گەلێ لە نووسەران (ئاوەڵكرداری داڕێژراو) و (ئاوەڵكرداری دەستەواژەیی)یان لە نێو دابەشكردنەكەیاندا ڕەچاو نەكردووە .

ج) باسی زوربەی ئەو پێشگر و پاشگرانە نەكراوە ، كە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵكرداری داڕێژراو دەدەن و هەروەها شێوەی جۆربەجۆری پێكهاتنی ئاوەڵكرداری لێكدراو یادداشت نەكراوە .

- ٢ -

لێکۆڵینەوەیێکی خۆم لەبارەی «ئاوەڵکردار»ەوە

ئاوەڵکردار وەك بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن لەسەر بناغەی خاسیەتی وشەسازی و ئەرکی ڕستەسازی و واتاناسی یەوە(١) جیادەکرێتەوە •

ئاوەڵکردار خاسیەتی ڕوودان (کە کردار دەری دەبڕێ) ، خاسیەتی خاسیەت (کە ئاوەڵناو دەیگەیەنێ) ، خاسیەتی بارودۆخ (کە ئاوەڵکردار نیشانی دەدا) دیاری دەکا • ئاوەڵکردار چۆنێتی ، یان ڕادەی ڕوودان ، یان ڕادەی چۆنێتی شتێك ، یان بارودۆخی جیاوازی ڕوودانی کارێك : شوێن ، کات ، هۆ ، مەبەست ••• ڕادەگەیەنێ •

هەروەها دەشێ بوترێ : ئاوەڵکردار ئەو بەشە ئاخاوتنەیە ، کە بارودۆخ و شێوەی ڕوودان و جۆری چۆنێتی نیشان دەدا •••ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕستەسازی یەوە خاوەنی ئەو تایبەتێتی یەیە ، کە لە ڕستەدا بە کردارەوە ، یان ئاوەڵناوەوە ، یان ئاوەڵکردارێکی دی یەوە بەندە •

بەوێنە کە دەوترێ «ئازاد زۆر دەخوات» ، ئەوە «زۆر» کە ئاوەڵکردارە ، بە کردارەکەوە بەندە ـ واتە وەسفی کرداری «دەخوات» دەکات • لە ڕستەی «ئازاد زۆر جوان دەنووسێ»دا ـ «زۆر» کە ئاوەڵکردارە بە ئاوەڵناوەکەوە بەندە ـ واتە ئاوەڵناوی «جوان»

---

(١) هەندێ لە زانایان بۆ جیاکردنەوەی ئاوەڵکردار ڕووی واتاناسی بە مەرج دانانێن . بەوێنە ، بڕوانە :

أ ـ ب. ن. گولۆڤین ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ١٥٤ .

ب ـ ئا٠ ن٠ گفۆزدێیڤ ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ ، بەرگی یەکەم ، چاپی سێیەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ ، ل ١٣٩ .

دەردەخا. لە ڕستەی «ئازاد زۆر کەم دەنوێ»دا ـ «زۆر» کە ئاوەڵکردارە بە ئاوەڵکردارەکەی دییەوە بەندە ـ واتە ئاوەڵکرداری «کەم» ڕوون دەکاتەوە(٢).

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ کرداردا :

منیش ئەم قەرارەم زۆر پێخۆشبوو

(لە خەومدا ، ل ٣١)

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناودا :

ئەمیش نە زۆر کەلەگەت بوو نە کورت .

(لە خەومدا ، ل ٦٤)

* **هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵکرداردا :**

بەخوا ئەگەر (بەد)ی ناوخۆمان لێمان بگەڕێن ، ئێمە بۆ خۆمان زۆر چاك ئەژین .

(لە خەومدا ، ل ٧٠)

ئەگەر لە ڕووی تایبەتیێتی واتاناسی و ڕستەسازییەوە ، ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناو و ناودا بەراوردبکەین ، ئاشکرا هەست بەوە دەکەین . کە ئاوەڵکردار خاوەنی تایبەتیێتی خودی خۆیەتی ... بەشێکی زۆری ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناودا خاوەنی یەك بنەمان و واتایان وەك یەکە . بەڵام جیاوازییان لە ڕووی دەوری ڕێزمانییەوە هەیە .

ئاوەڵکردار وەسفی کردارێك یان ئاوەڵکردارێك دەکات ... هەرچی ئاوەڵناوە چۆنێتی و خاسیەتی شتێك نیشاندەدا ، کە ناوێك ڕای دەگەیەنێ . بۆ نموونە :

(باش) وەك ئاوەڵکردار : (ئازاد باش وەڵامی دایەوە) .

---

(٢) شایانی باسە ، مامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەم ڕاستییە ڕاکێشاوە (بڕوانە : تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ١٨) .

(باش) وەك ئاوەڵناو : (ئازاد بە وەڵامی باش دەرچوو) .
واش ڕێدەکەوێ هەندێ فۆرمی ناو دەبێتە ئاوەڵکردار ، وەك :
سەربانی ماڵ

وشەی «سەربان» بە ڕەسەن ناوە ، بەڵام لێرەدا واتای (شوێن) دەگەیەنێ و نیشاندانی شوێن مەبەستی سەرەکییە ؛ بۆیە دەبێتە ئاوەڵکردار .

لە زمانی کوردیدا ئەگەرچی ئاوەڵکردار نیشانەی مۆرفۆلۆژی وای نییە ، کە لە ڕێگەیەوە بتوانرێ وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیابکرێتەوە ، بەڵام هەندێ خاسیەتی لێکسیکی و مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیی ئەوتۆی هەیە ، کە دەبنە بنەمای جیاکردنەوەی لە بەشە ئاخاوتنەکانی دی(٣) .

جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە

لە لێکۆڵینەوەی ڕێزمانی کوردیدا بۆ بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵکردار بە زۆری دوو دەستە وشە بەدی دەکەین . دەستەی یەکەم ، وشەی وەك : (ئێستا ، ئەمڕۆ ، دوێنێ ، سبەینێ ، هاوینێ ، پار ... ئێرە ، لێرە . لەوێ، لەوێر، لەسەر...). دەستەی دووەمیش، وەك : (خێرا ، هێدی .

---

(٣) هەندێ لە زانایانی سۆڤێت باسی ئەم تایبەتێتییەیان کردووە ، بەوێنە بڕوانە :
أ ـ ق. کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٢٣٧ .
ب ـ ڕ. ل. تسابۆلۆڤ ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣١ .

باش ، خراپ . لەسەرخۆ ••• زۆر ، فرە . کەم •••) ••• بەپێی تایبەتێتی واتا دەکرێ دەستەی یەکەم ناوی (ئاوەڵکرداری بارودۆخ) وەرگرێ و دەستەی دووەمیش ناوی (ئاوەڵکرداری دیارخەر)ی لێ بنرێ • بەلام بەراورد کردنی ئەو دوو دەستە وشەیە - (ئاوەڵکرداری بارودۆخ) و (ئاوەڵکرداری دیارخەر) ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکا ، کە لە نێوانیاندا جیاوازی هەیە و وا دێتە پێش چاو ، ئەو وشانەی لە نێو بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵکرداردا خڕیان دەکەینەوە وشەی هەمەچەشن بن •

باس لەوەیە وشەکانی (ئێستا ، ئەمڕۆ •••• ئێرە • لێرە •••)ی دەستەی یەکەم و وشەکانی (خێرا ، هێدی ••• زۆر ، فرە ••••)ی دەستەی دووەم چ لە ڕووی واتاناسی و چ لە ڕووی ڕێزمان (وشەسازی و ڕستەسازی)یەوە لەیەك دوورن •

وشەکانی دەستەی (ئێستا•••) واتای بارودۆخی ڕووداوێك دەردەبڕن و بە هیچ چەشنێك خاسیەت و چۆنێتی ڕووداوەکە ڕاناگەیەنن و دەربارەی نیشانەکانی هیچ نالێین • بەوێنە کە دەوترێ (ئەو لێرە دەژی) • دیارە وشەی (لێرە) پەنجە بۆ شوێنی ڕووداوەکە ڕادەکێشێ • یاخود ئەگەر بڵێین (دوێنێ چووم بۆ سلێمانی) ، ئەوە وشەی (دوێنێ) کاتی ڕوودانەکە دیاری دەکا •

وشەی دەستەی (خێرا •••) • بەپێچەوانەوە بارودۆخی ڕووداو ڕاناگەیەنێ • پەنجە نە بۆ شوێن ، نە بۆ کات ڕاناکێشێ ، بەڵکو خاسیەتی چۆنێتی ڕووداوەکە نیشاندەدا • بۆ نموونە وشەی (زۆر) لە ڕستەی «ئەو زۆر پێکەنی»دا خاسیەتی چۆنێتی ڕووداوەکە دیاری دەکا و جیاوازی لەگەڵ ئاوەڵکرداری (لێرە) - «ئەو لێرە دەژی»دا زۆرە کە بەتەواوی بە خەتێکی دیدا دەڕوا •

لە ڕووی دەوری ڕستەسازی‌یشەوە . وشەکانی دەستەی (ئێستا)و وشەکانی دەستەی (خێرا) وێك ناچن .

وشەکانی دەستەی یەکەم لە ڕواڵەتیاندا دیارە ، کە هیچ پێوەندییان بە جۆری ڕوودانەکەوە نی‌یە و بەتایبەتی بەو بارودۆخەوە کە تێیدا ڕوودەدا. وشەکانی دەستەی یەکەم وەك بارودوخ (کات ، شوێن ...) خۆیان دەنوێنن و هەر لە بینینی ئەو دەورەشەوەیە بە (بارودۆخ) ناویان دەبەین . جا بۆیە لەباری ڕستەسازی‌یەوە لەو ناوانە نزیك دەبنەوە ، کە لە ناوەرۆکیاندا واتای حاڵ هەیە . بەوێنە (ئەو لێرە دەژی)و (ئەو لە شار دەژی) ...

ئەم وشانە کە ڕواڵەتیان هیچ پێوەندییەکی بە ڕووداوەوە نی‌یە بە کردارەوە نالکێن و لەگەڵیدا دەستەواژەیەکی وا پێك ناهێنن ، کە دیوی ناوەوەیان پتەو پێکەوە بەندبن .

هەرچی وشەکانی دەستەی (خێرا ...)ن لە بواری ڕستەسازی‌دا بە شێوەیەکی دی خۆیان دەنوێنن - واتە هەمیشە دەوری ڕوونکردنەوەی شێوەی حاڵەتی ڕوودان دەبینن ، کە لە بنەڕەتدا لەگەڵ (بارودۆخ)ەکانی دی ڕستە (کات ، شوێن ...)دا جیاوازن .

نیشاندانی ڕووداو لە ڕووی چۆنێتی‌یەوە ، دەبێتە هۆی پێکەوەبەستنی ئەو ئاوەڵکردارانە بە کردارەوە و پێکهێنانی دەستەواژەی وەسفی لێیان . لەم بارەدا پێوەندی ئاوەڵکردار بە کردارەوە ، وەك پێوەندی ئاوەڵناو بە ناوی دیارخراوەوە وایە . بەوێنە (ئەو زۆر دەنوێ) - (نوستنی زۆر) ؛ (ئەوان شێرانە دەمرن) - (مردنی شێرانە) .

لەبەر ئەوەی ئاوەڵکرداری دیارخەر خاسیەتی چۆنیی نیشان‌دەدا ، بۆیە مەرج نی‌یە هەر چۆنێتی ڕوودان ڕابگەیەنێ ، بەڵکو دەشێ پەنجە بۆ چۆنێتی خاسیەتی شتی دیش ڕابکێشێ . بۆ نموونە ئاوەڵکرداری جۆری

(خێرا ...) دەتوانێ لەگەڵ ئاوەڵناویشدا یەكبكەوێ ، بەو چەشنەی کە ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا یەكدەکەوێ . وەك (زۆر جوان) - (جوانی زۆر) ... ئەگەرچی بەگشتی ئەو جۆرە دەستەواژانەی لە ئەنجامی یەك کەوتنی ئاوەڵکردار و ئاوەڵناو پێكدێن ، سنووری بەکارهێنانیان تەسکە و گەلێ جاریش لە ڕووی شێوازەوە لەبار نین .

ئەو دوو دەستە وشەیە لە ڕووی وشەسازی‌یشەوە هەندێ جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە ... بەوێنە لە زمانی ئینگلیزیدا دەستەی یەکەم بەسەر مۆرفێمدا دابەش ناکرێن و پێوەندیی هەمیشەییان بە وشەی بەشە ئاخاوتنی دی‌یەوە نی‌یە . ئەگەرچی بەپێی خاسیەتی پێکهاتنی وشەسازی‌یان دەشێ لە گرووپی دیاری‌کراودا یەك بگرن ، بەڵام ئەو گرووپانە تەنیا لەناو ئاوەڵکردار خۆیدا دابەش‌دەبن ... بەڵێ لە هەندێ حاڵەتدا وا دێتە پێش‌چاو کە دەشێ بۆ بەرانبەر ڕاگرتنی ئاوەڵکردارێك لە بەشە ئاخاوتنێکی دی‌یەوە وشە بهێنرێتەوە ، بەڵام لە ڕاستیدا ئەو پێوەندی‌یە ئەگەر هەشبێ یەکجار لاوازە[٤] ... ئەمە لە زمانی ئینگلیزیدا بەو چەشنەیە ، ئەگینا لە زمانی کوردیدا چ (ئاوەڵکرداری بارودۆخ)و چ (ئاوەڵکرداری دیارخەر) سادە و ناسادەیان هەیە و پێوەندییان بە بەشە ئاخاوتنی دیشەوە هەیە و زوربەیان لە ناوەوە وەرگیراون .

هەرچی وشەکانی دەستەی دووەمن ، پێکهاتنی وشەسازی‌یان چۆن لە زمانی کوردیدا ، بەهەمان شێوە لە زمانی ئینگلیزیدا زۆر ڕوون و ئاشکرایە و لە بنەمای هەموویاندا ئاوەڵناو هەیە - واتە ئەم ئاوەڵکردارانە لە ڕووی وشەسازی‌یەوە پێوەندیی پتەویان بە ئاوەڵناوەوە هەیە و لەسەر بناغەی ئاوەڵناو ڕۆنراون .

---

(٤) ئا. ئی. سامیرنیتسکی ، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٩ ، ل ١٧٥ .

ئاوەڵکرداری دیارخەر جگە لەو ڕوونی و ئاشکرایی‌یەی لە پێکهاتنی وشەسازیدا هەیەتی ، هەروەها لە ڕووی زۆری و چالاکی بەکارهێنانیشی‌یەوە لە ئاوەڵکرداری بارودۆخ جیادەبێتەوە ، چونکە وەك ئاشکرایە ، نزیکەی هەموو ئاوەڵناوێك دەشێ وەك ئاوەڵکردار بەکاربهێنرێ • هەر لەبەر ئەو هۆیەشە ، کە لە ئاولکرداری دیارخەردا ڕەنگدانەوەی خاسیەت و تایبەتێتی‌یەکانی ئاوەڵناو هەیە • بەوێنە لە ڕووی ڕستاسازی‌یەوە ، ئاوەڵناو چۆن دەبێ بە دیارخەری ناو ، ئاوەڵکرداریش بەهەمان شێوە دەبێ بە دیارخەری کردار ••• لە ڕووی مۆرفۆلۆژی‌یشەوە ئاوەڵکردار وەك ئاوەڵناو دەتوانێ نیشانەی پلەی بەراورد و پلەی بالا وەربگرێ •••

وێکچوونی «ئاوەڵکرداری چۆنێتی» لەگەڵ «ئاوەڵناو»دا لە ڕووی واتا و وشەسازی و ڕستەسازی‌یەوە ، پرسیارێك دێنێتە گۆڕێ : ڕەنگە (ئاوەڵکرداری چۆنێتی) دەستەیەك وشەی سەربەخۆ نەبن و تەنیا فۆرمی ڕێزمانیی ئاوەڵکردار بن ، لە بارێکدا کە ئاوەڵناوەکە وەسفی ناوێك نەکا ، بەڵکو وەسفی کردارێك یان ئاوەڵناوێکی دی بکات ؟

ئەگەر ئەم بۆچوونە وەربگیرێ ، ئەوە دەبێ ددان بەوەدا بنرێ ، کە لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناو وەك بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن دوو فۆرمی هەبێ : ١ ـ فۆرمی ئاوەڵناوی ـ واتە لە بارێکدا کە دەبێتە دیارخەری ناو یان جێناو ؛ ٢ ـ فۆرمی ئاوەڵکرداری ـ واتە لە کاتێکدا کە دەوری دەرخستنی کردار یان ئاوەڵناو دەبینن •••

بەو پێ‌یە دەبێ لە زمانی‌کوردیدا بۆ دەرخستنی‌ناو و ئاوەڵناو و کردار یەك بەشە ئاخاوتن هەبێ ، کە ئەو بەشە ئاخاوتنەش ئاوەڵناوە ••• هەروەها دەبێ ئاوەڵکرداری دیارخەریش لە ڕیزی ئاوەڵکردار لابرێ • بێتو ئەمە وەربگیرێ ، ئەوسا دەبێ جگە لە بوونی تایبەتێتی پلەی بەراورد ، هەروەها

گێڕانی دەوری ئاوەڵکرداری‌یش دابنرێ و بەمانە لە بەشە ئاخاوتنی ناو و بەشە ئاخاوتنەکانی دی جیابکرێتەوە .

لە زمانی کوردیدا ئەگەرچی هەندێ جیاوازی لە نێوان (ئاوەڵکرداری بارودۆخ)و (ئاوەڵکرداری دیارخەر)دا هەیە[٥] ، بەلام یەکێتی پتەوی دەورو ئەرکیان شایەتیی ئەوە دەدەن لە نێو یەك بەشە ئاخاوتندا دابنرێن . کە ئەو بەشە ئاخاوتنەش (ئاوەڵکردار)ە .

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە بەسەر دوو دەستەی سەرەکی‌دا دابەش دەبێ :

یەکەم ـ ئاوەڵکرداری دیارخەر

دووەم ـ ئاوەڵکرداری بارودۆخ

ـ ١ ـ

ئاوەڵکرداری دیارخەر

ئاوەڵکرداری دیارخەر خاسیەتی ڕووداو ، یان نیشانەی چۆنێتی و چەندێتی ، یان جۆری بەجێهێنان ڕادەگەیەنێ و دەشێ سێ جۆری لێ دیاری بکرێ :

١ ـ **ئاوەڵکرداری چۆنێتی .**

ئاوەڵکرداری چۆنێتی واتای چۆنێتی ڕووداو یان دەلالەت نیشان‌دەدا . وەك :

---

(٥) شایانی باسە ، جیاوازیی نێوان ئەو دوو دەستە ئاوەڵکردارەی کوردی، زۆر کەمترە لەوەی لە زمانی ئینگلیزی و هەندێ زمانی دی‌دا هەیە .

خێرا . هێدی . هێمن . جوان . باش . خراپ ...بەژیری . بەسواری

بەگورجی . بەخۆشی . بەپەلە . بەگوڕ . بەکوڵ ... لەسەرخۆ . لەسەرلا .

لەسەرسنگ . لەسەرپشت ... بانەوبان . شاخەوشاخ ... ڕند . خراب .

نەمز . ئارام ...

چەند نموونەیەك :

ورد –

بە باغچەی پاشادا ورد ئەڕام . خوار و ژوور .

زەرد هەبوو . بۆم چنیت . چنگ نەکەوت گوڵی سوور .

(گۆران . ل ١٧)

بەخۆشی –

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆز هاتەوە

جەژنێکی کۆنی کوردە بەخۆشی و بەهاتەوە

(پیرەمێرد . ل١١٩)

ڕند –

هەردوو ماعرا گوهداری خەبەردانا وان دکرن ؛ وانا ڕند بهیست چ گلی عەلی محمد گلی کر .

(کوردۆ . ل٣٨)

دەبینین وشەکانی (خێرا . هێدی . جوان ... بەپەلە ... لەسەرخۆ ... لەسەرسنگ ... بانەوبان ... ڕند ...) ڕوودان لە ڕووی چۆنێتییەوە دیاریدەکەن . ئەم جۆرە ئاوەڵکردارانە لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا وەڵامی پرسیاری (چۆن ؟)[٦] – (چلۆن ؟ . کوو ؟)و لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا وەڵامی پرسیاری (چەوا ؟ . چاوا ؟) دەدەنەوە .

ئەگەرچی بەشێکی زۆری ئاوەڵکرداری چۆنێتی لە بنەڕەتدا ئاوەڵناون . وەك (خێرا . هێدی . هێمن . جوان . باش . خراپ.... لەسەرخۆ ... بەپەلە ...ڕند ...) . بەڵام کاتێ چۆنێتیی کردارەکە

(٦) بەرانبەر وشەی (چۆن)و هاوواتاکانی . لە زمانی بلوجیدا (چۆن)و لە زمانی ئاوێستادا (ئا) هەیە .

دیاردەخەن ، وەك : (شەماڵ خێرا دەنووسێ ، نەسرین هێـدی دەڕوات : لانە جوان دانیشتووە ٠٠٠) دەبنە ئاوەڵکردار ٠ هەر لەبەر ئەوەشە ، ئـەو جۆرە وشانە تەنیا لە ڕستەدا دەردەکەون ، کە سەر بە چ بەشە ئاخاوتنێکن ٠

۲ ـ ئاوەڵکرداری چەندێتی ٠

ئاوەڵکـرداری چەندێتـی ، چـەندێتـی ڕوودان ، ڕادەی توونـدیی ڕوودان.ئەندازەی چەندێتیئاوەڵناوو ئاوەڵکردار دیاریدەکاو لەدیالێکتی کرمانجیی خوارووودا وەڵامی پرسیاری (چەنـد؟) ؛ (کـەم؟ یـان زۆر ؟) ؛ (تا چ ڕادەیەك؟) ٠٠٠و لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا وەڵامی پرسیاری (چقا؟) ؛ (چقاس ؟) دەداتەوە ٠

أ) ئاوەڵکرداری چەندێتی لەگەڵ واتای بەهێز بوون :

زۆر ، فرە ، گەلێ / گەلێك ، یەکجار ، تەواو ٠٠٠ پڕ ٠٠٠ گەلەك

زۆر ـ

منیش چـونکـە بـە عـومـری خـۆم ئـەحواڵی وام نـەدیبـوو ، زۆر ئەترســـام ٠ (لە خەوما ، ل ۳۰)

دۆستیی کورد و عەرەب زۆر کۆنە تەئریـخ شاهیـدە
ناحەزی ڕووڕەش لە داخا با یەخـەی خـۆی دادڕێ

(بێ کەس ، ل۸۳)

گەلێ ـ

لە گەرووی شمشـــاڵ ، لـە تەلی کەمــان
گەلێ هەڵســـاوە ئـاوازی جـوان جـوان

(گۆران ، ل ۱۰)

گەلەك ـ

مەمێ تاخم مەجیاند گەلەك خەلاتێن باش دانـە سەراجانـە
تاقم گشـکی خەملاندینـۆ ب چینانـــە

(مەمێ ئالان ، ل ٤٥)

ب) ئاوەڵکرداری چەندێتی لەگەڵ واتای بێ هێزبوون :

کەم / کەمێ / کەمێك ، پچێك ، نەختێ / نەختەك ، تۆزێ / تۆزێك٠٠٠ کێــم ٠٠٠

کەمــێ ـ

تــو خــوا ئاوەکــەی بــۆن گوڵاوەکــە
بــۆ ســەرچــاوەکــە کــەمــێ لاوەکــە

(پیرەمێرد ، ل ١٢٥)

نەختــێ ـ

بەســەرهــاتی خــۆت بۆ من بەیــان کــە
دەردی گرانــم نــەختــێ ئاســانکــە

(بێکەس ، ل ١٥٢)

تۆزێــك ـ

کابرای خانچی سەرێکی لێ لەقاندم و ٠٠٠ تۆزێك پێکەنی ٠

(لە خەوما ، ل ٣٦)

تێبینــی :

لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێ وشە هەیە ، وەك (قووڵ ، دوور ، پــان ، بەرز ، نزم ٠٠٠) ، کە واتای ئەندازە و پێوانەیان تێدایە و دەکەونە نێــوان هەردوو ئاوەڵکرداری چۆنێتی و ئاوەڵکرداری چەندێتییەوە :

نزیك ، دوور ـ

ویــڵ و ئــاوارەی ئێلــی مرادیــم
نزیــك لــە مەرگــم دووریش لە شادیم

(پیرەمێرد ، ل١٢٦)

٣ ـ ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێبوون ٠

ئەم ئاوەڵکــرداره شێوەیــەك یان جــۆری جێبەجێبــوونی کارێــك نیشاندەدا و وەڵامی پرسیــاری (چــۆن؟) ؛ (بــە چ جۆرێــك؟) ؛ (بــە چ

شێوەیەك؟) ؛ (بە چ چەشنێك ؟) ••• دەداتەوە • لە دیالێكتی كوردیی ژووررووشدا پرسیاری (چ جورە؟)ی بۆ دادەنرێ •••[٧]

بەشێك لە ئاوەڵكرداری شێوە یان جۆری جێبەجێبوون، دەشێ لە ڕێگەی بەراوردكردن یان لێكچواندنەوە دیاری بكرێ ، وەك :

شێرانە • ژیرانە ، ئازایانە ، پیاوانە ، مەردانە ، مندالانە ••• نورانسانیی ، تۆتاسایی ••• وەك پایز ، وەك كەلا ، وەك جاری جاران •••

شێرانە ـ

ڕۆڵە ، لای لایە ••• (شێركۆ) لای‌لایە •••
یاخوا شێرانە بێیتە ناو گایە •••

(بێكەس ، ل ١٥٣)

وەكو شێت ـ

•••بێپەروا وەكو شێت ڕاپەڕیم •

(لە خەوما ، ل ٣٥)

بەشێكی دی‌یان لە ڕستەدا بەدوایەكترهاتنی كردارەكە نیشاندەدەن • وەك :

دەستەدەستە ، پۆل‌پۆل ، تاقم‌تاقم ، یەك‌یەك ، قوم‌قوم ،تنۆك‌تنۆك ، كەم‌كەم ، وردەوردە ••• هێدی‌هێدی ، چیتی‌چیتی[٨] •••

پۆل‌پۆل ـ

•••هەر فڕكان‌فڕكانی تەریەو و جەردە بوو • پۆل‌پۆل ئەهاتنە سەر ڕێگەمان • (لە خەوما ، ل٣٠)

---

(٧) لە ئاخاوتنی سلێمانیدا (بە چ تەحرێ ؟)و لای كوردەكانی سۆڤێت (چ تەعر ؟ ؛ ب چ تەحری ؟) ••• بەكاردێ :

••• چاوا ئەوی نێچیرا خوە دیتبوو ، چاوا گرتبوو ، یانی ب چ تەحری كوشتبوو • (كوردۆ ، ل ٣٧)

(٨) لەت‌لەت •

ئورج ئورج • جوانجوان —

بە ڕەوتی کەو ، لەنجەی تاوس و قومری
ئورج ئورج ، جوان جوان ئەهات و جادەی ئەبری •••
(گۆران • ل ٣٥)

چیتی‌چیتی —

ماعری ڕەش چیتی چیتی کون •
(کوردۆ ، ل ٤٩)

هێدی‌هێدی —

پیری گازی مەلەکێد قەنجەیێ کر •
هێدی هێدی خوە نێزیکی دەنگ کر •
(سیابەند و خەجێ ، ل١٩)

دوا بەشیش ، ئەو وشانەن کە گشتێتی شێوەی ڕوودانەکە و بەجێ‌هێنانی ڕادەگەیەنن • وەك :

بەدووقۆڵی ، پێکەوە[9] ، بەگشتی •••

پێکەوە —

سا تو خوا ، خێراکە ، یا بڕۆین ، دەستبگرین ،
بە کامی دڵداری پێکەوە هەڵپەڕین ! •••
(گۆران ، ل ١٦)

— ٢ —

ئاوەڵکرداری بارودۆخ

ئاوەڵکرداری بارودۆخ یاریدەی نیشاندانی پێوەندیی ڕوودان بە کات و شوێن و هۆ و مەبەست و تەئکید و دووبارەکردنەوە و نەفی دەدات و دەشێ بەسەر شەش جۆردا دابەش بکرێ :

(٩) بەرانبەر (پێکەوە)ی کوردی لە ئاوێستادا (هەدە)و لە هیندیی کۆندا (ئیهە ، کوهە ، سەهە) هاتووە .

١ ـ ئاوەلکرداری کات .

ئاوەلکرداری کات پەنجە بۆ دەمی بەجێهێنانی کارێك ڕادەکێشی و وەلامی پرسیاری (کەی[١٠]؟ ، کەنگێ؟ ، کەنگی؟ ، کەنگین ؟ ، کەنگینێ؟ ، کەینێ؟) ،(لە کەیەوە ؟) ، (تا کەی؟) ، (چ کاتێ؟ ، چ وەختێ؟ ، چ چاخێ؟)... دەداتەوە . بۆ نموونە :

ئێستە/ئێستا[١١] ، ئەمڕۆ ، سبەی/سبەینێ ، دوێنێ ، پێرێ ، ئێوارە/ئێوارێ ، بەیانی ، نیوەڕۆ ، چێشتەنگاو[١٢] ، شەوێ ... دەستبەجێ ، یەکسەر ... هاوینێ ، زستانێ ، پایزێ ، بەهارێ ... بەم زووانە ، لەم ڕۆژانەدا ، چەند ڕۆژێکی دی ، جاران ، ئەمسال ، پار ، پێرار ... پار نا پێرار ، دەمێکە ، لەمێژە ، هەمیشە[١٣] ، هەندێ جار ...لەمەولا ، لە زووەوە ، لەو ساوە ، لە سەرەتاوە ... تا بەیانی ، تا مردن...نها / نهۆ ، شەڤێ ، سبا ، ئێڤارێ/ئێڤارا ، بەرێ ، ئیرۆ ...

ئێستە ـ

گریانی من و خەندەیی تۆ ئێستە دەشوبهێ
بە مەوسیمی بارانە کەوا خونچە دەپشکووت
(نالی ، ل ١٥٣)

ئەمڕۆ ـ

کە دەلێن ئەمڕۆ دەشت و کێو شینە
چەندە مەلبەندی ئێمە شیرینە
(پیرەمێرد ، ل٣٥٥)

---

(١٠) بۆ (کەی)و هاوواتاکانی لە ئاوێستادا (دا)و (کەدە)و (یەدا) هەیە و لەپشتۆشدا (کله) دەوترێ .

(١١) بۆ (ئێستە/ئێستا) لە ئاوێستادا (ئەدا) و (تەدا) هەیە .

(١٢) بۆ (چێشتەنگاو)ی کوردی لە زمانی بلووجیدا (چەشتی) بەکاردێ .

(١٣) بۆ (هەمیشە)ی کوردی لە ئاوێستادا (همدە) وتراوە .

هەمیشە ـ

ئەزانی بۆچی وا کورد زەلیلە
بێ ناو و نیشان هەمیشە دیلە

(بێ کەس ، ل ٩٩)

نها ـ

...نها ئەز کوشتنا خوە رازیمە

(کوردۆ ، ل ٤٠)

بەشێکی زۆری ئەو ئاوەڵکردارانە ، بەتایبەتی (شەو ، ئێوارە ، پار ، بەیانی ، نیوەڕۆ ، هاوین ، زستان ...) لە بنەڕەتدا ناوی کاتن و دەمێک دەبنە ئاوەڵکردار کە ڕوودانی کردارەکە نیشانبدەن[١٤] .

٢ ـ ئاوەڵکرداری شوێن .

ئاوەڵکرداری شوێن ، شوێنی ڕوودانی کارێك یان ڕووی بزووتنەوەی شتێك نیشاندەدا و وەڵامی پرسیاری (لە کوێ[١٥]؟ لە کوێندەرێ؟ ...) ؛ (بۆ کوێ ؟)[١٦] ؛ (لە کوێوە؟) دەداتەوە . لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا پرسیارەکە (ل کوی؟) ؛ (کویدا؟) ؛ (ژ کوی؟) ...یە . وەك :

---

(١٤) شایانی باسە ، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ئەو ڕاستییەی خستووەتە پێشچاو (بڕوانە : ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٩١) .

(١٥) بۆ (لە کوێ)و هاوواتاکانی لە ئاوێستادا (دە)و لە زمانە هیند و ئێرانییەکاندا (دهە) بەرچاودەکەوێ .

(١٦) بەرانبەر (کوثرە)ی ئاویستا لە کوردیدا (بۆ کوێ)و هاوواتاکانی بەکاردێن .

سەر ، ژێر ، خوار ، بن ، کن ، پاش ، پێش[17] ، ناو/نێـو ،دەر ، بەر ، تەنیشت ، چەپ ، ڕاست ... لەسەر ، لەژێر ، لەخوار ، لەبن...لە سەرەوە ، لە ژێرەوە ، لە خوارەوە ، لە بنەوە ، لە پێشەوە ، لەناوەوە، لە ڕاستەوە ، لە چەپەوە ... بۆ لای سەرەوە ، بۆ لای ڕاسـت ، بـۆ لای چەپ ... ئێرە[18] ، ئەوێ ، لێرە ، لەوێ[19] ، لێرەوە ، لەوێوە[20] ...تا ئێرە ، تا ئەوێ...لە هەموولا، لە هیچ کوێ...نك / کن، ژ خارێ، ل خارێ ، د ناف ، ژێرێ ، ژوورێ ، بنڕا ، ڤڕا ، دوورڤا ...

لەژێر ، لەپـاڵ -

لەژێر ئاسمانی شینا ،
لەپاڵ لووتکەی بەفرینا ،
کوردستان گەڕام ،
دۆڵاودۆڵ پێوام .

(گۆران ، ل ٢٨)

لەنێـو -

جۆشش و تابـە لـەنێـو دیـدەیی گریانمـدا
چ تەنوورێکـە لـە تەنـوورەیی طۆفانمـــدا

(نالی ، ل ٨٩)

لـەوێ -

... لەوێ بەچەند پلیکانەیەکدا سـەریان خســتم

(لە خەوما ، ل ٤١)

ل نـك -

---

(١٧) (پێش) لە فارسیی ناوەڕاستیشدا هەر (پێش)ە .

(١٨) بۆ (ئێرە)ی کـوردی لە ئـاوێسـتـادا (ئـرە) هاتـووە و لە فارسیـی ناوەڕاستیشدا (ئێتەر) بەکارهاتووە .

(١٩) بەرانبەر (لێرە ، لەوێ)یش لە ئاوێستادا (ئەثرە) وتراوە .

(٢٠) بەرانبەر (لەوێوە)ی کوردی لە ئاوێستادا (ئەڤەدە) دەبینرێ .

میــری و پادشاهــی مــوویــەك لنــك مــەلایی
نادەم ب مولکــێ عالــەم یەك ذەررەیــەك عنایەت
(جزیری ، ل ۱۵۱)

لڤر ، ناڤ ـ

مێرکی ئوتێ : دێ لڤر بە حورمەت هەرم ناڤ بلژێر
(خالید حسین ، ل۸)

بەشێکی ئەم ئاوەڵکردارانەش ، وەك (ســەر ، ژێر ، نــاو ، پێش ، پاش ، چەپ ، ڕاست ...) لە بنەڕەتــدا ناوی شوێنن و دەمێــك دەبن بــە ئاوەڵکرداری شوێن ، کە جێگەی ڕوودانی کردارەکە دیاری بکەن[21] .

۳ ـ ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست .

ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست پەنجە بۆ هۆی ڕوودانەکە ڕادەکیشێ و مەبەستی بەجێهێنانی کارێك دەردەخا و وەڵامــی پرسیــاری (بۆچــی؟) ، (لەبەرچی؟) ، (بۆ چ مەبەستێك ؟)... دەداتەوە . وەك :

لە بێ ئەقڵیدا ، لە تووڕەییدا ، لە ترسا ، لە برسا ، لە خۆشیدا ... بە خۆڕایی ، لەبەرئەوەی ، چونکە ، بە دەمخەوەوە ... لە داخا ، لە قینا، بە ئەنقەست ...

چونکــە ـ

هیــچ گــوێ نادەیتــە دەرد و ئاواتــم
چــونکــە ئــەیزانــی بێدەســەلاتــم
(بێکەس ، ل ۷٦)

٤ ـ ئاوەڵکرداری تەئکیدی .

ئەم جۆرە ئاوەڵکردارە تەئکیدکــردنە سەر بەجــێهێنانــی کارێــك

---

(۲۱) لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کــورد پەنجەی بــۆ ئــەو تایبەتێتییە ڕاکێشاوە (بــڕوانە : ڕێزمانی ئــاخاوتنی کــوردی بــەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ۱۹۷٦ ، ل ۲۹۲) .

یتسان‌دەدا • وەك :

هەلبەت ، هەر ••• بێ گومان ، بێ‌سێ‌ودوو ، بێ‌چەندوچوون •••

هەلبـەت ـ

وتیان نابێ ، هەلبەت ئەمە شتێکی لەژێر سەردا هەیە •

(لە خەوما ، ل ٣٣)

••• ئەو تۆزە پڕ و پیتەیشیان کە ماوە هەلبەت بردوویانە •

(لە خەومـا ، ل ٣٦)

٥ ـ ئاوەلکـرداری دووبـارەکـردنەوە •

ئاوەلکرداری دووبارەکردنـەوە پەنجـە بـۆ دووپـات بوونـەوەی ڕوودانەکە ڕادەکێشێ • وەك :

دووبارە ، دیسان، سەرلەنوێ ، جارێکی دی / جارێکی‌تر ، هەرجارە/ هەرجارێ / هەرجارێك / هەرجارەکی ••• ئەمجارەش •••

دیســـان ـ

بولبولی طبعـم ئـەوا دیســان ئـەنا خوانی دەکـــا
نوکتە سەنجی و ، بەذلە گۆیی و ، عەنبەر ئەفشانی دەکا

(نـالی ، ل ١٠١)

ئەمجارەش ـ

••• دواجار سەیرم‌کرد ، گەورەم ئەمجـارەش بە دەنگێکـی بـەرزەوە وتـی •••

(لە خەوما ، ل ٥٣)

سەرلەنوێ ـ

تـازە ســەوزەگیـا ســەرلــەنوێ ئـەڕوێ ،
مەل لـە ماجـەرای عـەیش و نۆش ئـەدوێ !

(گۆران ، ل ١٦٨)

٦ ـ ئاوەلکرداری نەفی •

ئەم جۆرە ئاوەلکردارانـە نەفـی کردارەکـە ڕادەگەیـەنن • وەك :

هەرگیز ، هەرگیزاوهەرگیز ، بە هیچ جـۆرێ ، بە هیـچ چەشنـێ ، بـە هیچ شێوەیەك ، بە هیچ ڕەنگێ ، بە هیچ کلۆجێ •••

هەرگیز ـ

عاجز مەبە هەرگیز لە درۆ و ئیفکی حەسوودان
دونیایە ، دەبێ سەگ بووەڕێ ، شیمە بکا سەب
(نالی ، ل ١٣٤)

هەرگیزاوهەرگیز ـ

بەلام تەبیعەت هەگیزاوهەرگیز
بێ ڕووناکییە بێ بزەی نازیز
(گۆران ، ل ١٠)

تێبینی :

هەندێ وشە و دەستەواژە چۆن لە دەستەی ئاوەڵکرداری دیارخەر دادەنرێن ، هەر بەو چەشنە دەشێ بخرێنە نێو دەستەی ئاوەڵکرداری بارودۆخیشەوە .

بۆ نموونە (زوو ، یەکسەر ، دەستبەجێ ، درەنگ ...) چۆن پەنجە بۆچۆنێتی ڕوودان ڕادەکێشن ، بەهەمان چەشن دەتوانن کاتی بەجێهێنانی کارێك نیشانبدەن . واتە دەشێ «ئاوەڵکرداری چۆنێتی»و «ئاوەڵکرداری کات » بن .

ئاوەڵکرداری وەك : (بە خۆڕایی ، بە دەمخەوەوە ، بە ئەنقەست ، لە ترسا ، لەبرسا ...) چۆن دەشێ هۆ و مەبەست نیشانبدەن و سەر بە دەستەی گەورەی (ئاوەڵکرداری بارودۆخ) بن ، هەروەها مانای چۆنێتیشیان تێدایە و چۆنێتی ڕوودانیش ڕادەگەیەنن ، بۆیە دەلوێ لە دەستەی گەورەی (ئاوەڵکرداری دیارخەر)یش دابنرێن .

ئاوەڵکرداری (دوور ، لە دوور ، لە دوورەوە[٢٢] ... نزیك[٢٣] ، لە نزیك ، لە نزیکەوە ...) لەگەڵ ئەوەشدا کە واتای ئەندازە و پێوانەیان

---

(٢٢) بەرانبەر (لە دوور ، لە دوورەوە)ی کوردی لە ئاوێستادا (دوورات) هەیە .

(٢٣) وشەی (نزیك)ی کوردی بەرانبەر (ئەسنەی)ی ئاوێستا دەوەستێ .

تێدایە ، بەڵام بە شێوەیێکی سەرەکی وەسفی کردار دەکەن و بۆیە ڕاست وایە ، بەر لە هەر شت بە ئاوەڵکرداری چۆنێتی دابنرێن ... وێڕای ئەو دوو ئەرکە ، هەروەها پەنجە بۆ شوێنیش ڕادەکێشن و بۆیە هەلە نییە . ئەگەر لەتەك ئاوەڵکرداری شوێندا باس بکرێن .

ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە

لە زمانی کوردیدا لە ڕووی ڕۆنانەوە دەکرێ ئاوەڵکردار بەسەر سێ جۆردا دابەش بکرێن :

١ ــ ئاوەڵکرداری سادە .

ئاوەڵکرداری سادە ئەو ئاوەڵکردارەیە ، کە یەك بنەمای هەبێت . وەك :

خێرا ، هێدی ، هێمن ، جوان ، باش ، خراپ ... زۆر ، فرە ، کەم پڕ ... ئێستا ، پار ... سەر ، ژێر ، خوار ، بن ، کن ، پاش ، پێش ناو ، دەر ، بەر ، چەپ ، ڕاست ، دوور ، نزیك... و گەلێکی دی[٢٤] .

٢ ــ ئاوەڵکرداری ناسادە .

ئەمیش دوو جۆرە :

أ) ئاوەڵکرداری داڕێژراو .

ئاوەڵکرداری داڕێژراو ئەوەیە لە وشەیێکی سادە و زیادی پێکهاتبێت .

---

(٢٤) هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی ژمارەیەك ئاوەڵکرداری ناسادەیان بە سادە داناوە . بۆ نموونە :

د. قەناتی کوردۆ (لێرە) ، (لەوێ) ... ، کە لە (لە + ئێرە) ، (لە + ئەوێ) پێکهاتوون و ئاشکرا دیارە داڕێژراون ، لەتەك ئاوەڵکرداری سادەدا ڕیزکردووە (بڕوانە : د. قەناتی کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی ــ بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو ــ مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٢٣٨) .

...و هەندێکی دی .

وێ ڕۆژێ بەنگین دبیتە کو دناڤ بازاڕێ مەغرباندا ، گالە کوتەکە گرانە
(مەمێ ئالان ، ل ٤٣)

(ژ ـ) :

ژناڤ ـ

٠٠٠ئەزێ هەرم ژناڤ وان ژ خومڕا یا لاپە رندە بەدەو بیژێرم ٠٠٠
(کوردۆ ، ل ٤٤)

لە ناوچەی موکریان و هەندێ شوێنی دی کوردستاندا ئەو (لەـ)یە لە شێوەی (دمـ)دا بەکاردێ ٠ وەك :

دەئاوێ ـ

٠٠٠ سمك پێی وەڕی ، ئەنگوستیلەکەی لێ دەئاوێ کەوت ٠
(تحفەء مظفریە ، ب١ ، ل ١٩٩)

دەوێ ـ

٠٠٠ ڕێوی کونێکی دیوە ، هەمووی دەوێ کـردن ٠ بۆ خـۆی لە زارکی کونەکـە دانیشـت ٠ (تحفەء مظفریە ، ب١ ، ل ١٩٣)

(بێـ)و (بەـ)و (لەـ) لە بنەڕەتدا پێشبەندن[٣٧] ، بـەڵام کە لـەگەڵ وشەکانی (گومان ، شك ، چارە ٠٠٠ گوڕ ، کوڵ ، تەنیا ، پەلە ٠٠٠ لەکن ، لەبن ، لەپێش ، لەپشت ، لەسەر ، لێرە ، لەوێ ٠٠٠)دا هاتوون ، لەبەرئەوەی ئەرکی وشەسازی‌یان بەجێهێناوە ، بوونەتە پێشگر و وشەی داڕێژراویان دروستکردووە ٠

---

(٣٧) مۆرفێمی (بێ)و (لە) لە ڕستەدا ، کە سەربەخۆ دێن ، کارناکەنە سـەر واتای وشەکەی دوای خۆیان ـ واتە کە یاریدەی ڕۆنانی وشەی نـوێ نەدەن ، ئەوە پێشبەندن ٠ بۆ اموونە :

بێ تۆ هەڵناکەم ٠
بێ براکەم بۆ هیچ کوێ ناچم ٠
شـەماڵ بە ئێمــەی وت ٠
ئازاد بوو بە مامۆسـتا ٠
سیروان لە شیروان ناچێ ٠
بەختیار لە ئێمە گەورەترە ٠

★ پـاشـگـر :

١ ـ (ـ ێ) • وەك :

هاوینێ بەهـارێ ••• شـەوێ ، ئێوارێ ••• سـەرێ ، خـوارێ

مۆرفێمی (ێ) لە ڕەسەندا نیشانەی دۆخی تیانە و بووە بە پاشگر •

(ێ) وەك پاشگر دەچێتە سەر ناو و ئاوەڵکـرداری سـادە و دەیـانکاتـە ئاوەڵکرداری داڕێژراوی کات و شوێن •

بەهـارێ ـ

پـاش بەهـارێ
کاتێك : ڕۆژی لای نیوەڕۆ
دەرزی داخـــی لێ‌ئەبـارێ ،

(گۆران ، ل ٣٤٣)

ئێڤارێ ، سبەهێ ـ

« •••ژ ئێڤارێ هەیانی سبەهێ ل دۆرا قەسرا مەمێ نۆبەتێ بگرن »

(مەمێ ئالان ، ل ٤٢)

٢ ـ (ـان) • وەك :

هاوینان ، بەهاران ••• شـەوان ، ئێواران ••• سـالآن ، جـاران ، جەژنـــان •••

ئێواران ـ

جا بە چوارمەشقی لەسەر ئەرز دائەنیشین کۆمەڵێ
بەزمـە ئێـواران بـەدەوری عـارەقی مەستیکـەوە

(بێ‌کەس ، ل ١٣٧)

مۆرفێمی (ان)یش لە بنەڕەتدا نیشانەی کۆیە ، بەڵام کە دەچێتە سەر ناوی کات ، دەیکاتە ئاوەڵکرداری داڕێژراوی کات و وەك پاشگر خـۆی دەنوێنـێ •

ئەم پاشگرە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بە زۆری لە شێوەی (ـ ا)دا بەدەردەکەوێ • وەك :

ئەڤا - جارا ، سالا •••

٣ - (ـێ - ێك - ەك) •

(ـێ / ـێك / ـەك) کە نیشانەی نەناسیاوین، دەچنە سەر هەندێ ناوو ئاوەڵناو و جێناو و ئاوەڵکرداری چەندیتیيان لێ سازدەکەن • واتە لەم بارەدا دەوری پاشگر دەبینن • وەك :

سالێ / سالێك / سالەك

ڕۆژێ / ڕۆژێك / ڕۆژەك

گەلێ / گەلێك / گەلەك

کەمێ / کەمێك / کەمەك

چەندێ / چەندێك / چەندەك

••• هتد •

گەلێ -

لە گەرووی شمشاڵ ، لە تەلی کەمان
گەلێ هەڵساوە ئاوازەی جوان جوان

(گۆران ، ل ١٠)

گەلێك -

ئەم قسانە گەلێك جوان و مەعقوولن

(لە خەوما ، ل ٦٨)

گەلەك -

مەمێ تاخم عەجباند گەلەك خەلاتین باش دانە سەراجانە •
تاقم گشکی خەملاندینۆ ب چینانە •

(مەمێ ئالان ، ل ٤٤)

٤ ـ (ـانه) • وەك :

پیاوانه ، ژنانه ، مەردانه •••

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر ناو ـ (پیاو ، ژن •••)و ئاوەڵنـاو (ژیـر ، مەرد •••)ی سادە و دەیانکاتە ئاوەڵکرداری دارێژراو[٢٨] •

٥ ـ (ـەکی) • وەك :

شەوەکی ، بەیانەکی •••

٦ ـ (ـئاسایی) • وەك :

شێرئاسایی ، کوێرئاسایی ••• تۆئاسایی ، خۆمئاسایی •••

پێشگر و پاشگر :

١ ـ پێشگری (بێـ) لەگەڵ :

أ ـ پاشگری (ـانه) • وەك :

بێباکانه ، بێئەقڵانه ، بێشەرمانه ، بێئاگایانه •••

ب ـ پاشگری (ـی) • وەك :

بێنازی ، بێئاوی ، بێناوی ، بێشوێنی •••

بێبەری ، بێسەری •••

٢ ـ پێشگری (بەـ) لەگەڵ :

أ ـ پاشگری (ـی) • وەك :

---

(٢٨) پاشگری (ـانه) هەندێ جار کە دەچێتە سەر ناو و ئاوەڵنـاو دەیانکاتـە ناوی دارێژراو • وەك (جەژنانه ، پووشانه ••• پاکانه ، سوورانه•••)

بەژیری ، بەخۆشـی ، بەباشـی ، بەچاکـی ، بەجـوانی ، بـەوردی ، بەنەرمی ، بەتێـری ، بەڕاستـی ، بەخراپـی ، بەسـەوزی ، بەسـووری ، بەهەژاری .. بەگشتی ، بەتایبەتی .. بڕاستی ، بپاکی ، بئاقلی[٢٩]..

ب ـ پاشگری (ـەتی / ـیتی) . وەك :

بەگەورەیەتی ، بەسپیەتی / بەسپیتی.. بەپیاوەتی ، بەبرایەتی، بەدزیتـی ...

ج ـ پاشگری (ـایەتی) . وەك :

بەدۆستایەتی ، بەدوژمنایەتی ...

د ـ پاشگری (ـایی) . وەك :

بەقوولایی ، بەپانایی ، بەتاریکایی ...

... هتـد .

ب ـ ئاوەلکرداری لێکدراو .

ئاوەلکرداری لێکدراو ئەوەیە کە وا بـەلای کەمـەوە دوو وشـەی واتاداری تێدا بێت .

ئاوەلکرداری لێکدراو دەگونجێ پێک اتبێ لە :

١ ـ دووپات کردنەوەی ناو ، ژمارە ، ئاوەلناو ، ئاوەلکردار :

أ ـ دووپات کردنەوەی ناو . وەك :

پۆل پۆل ، دەستەدەستە ، تاقم‌تاقم .

---

(٢٩) ئەگەرچی (بە کوردی ، بـە عەرەبی ، بە تورکی ... بـە منداڵـی ، بـە هەلاجی ، بە پینەچێتی ... و گەلێکی دی) ئـاوەلکردارن و بـەتەواوی ئەرکی ئاوەلکردار بەجێ‌دێنن ، بەلام لەو نموونانەدا (بە) وەك پێشبەنـد ماوەتەوە و نەبووە بە پێشگر .

ب ـ دووپاتکردنەوەی ژمارە . وەك :

یەكیەك ، دوودوو ... شەششەش ...

ج ـ دووپاتکردنەوەی ئاوەڵناو . وەك :

جوانجوان ، هێدیهێدی ، وردورد ...

د ـ دووپاتکردنەوەی ئاوەڵکردار . وەك :

کەمکەم ، زووزوو ، خێراخێرا ...

... هتد[٣٠] .

٣ ـ دووپاتکردنەوە بەیارمەتی :

أ ـ ئاوبەندی (او) . وەك :

پشتاوپشت ، دۆلاودۆل ، هەرگیزاوهەرگیز ...

ب ـ ئاوبەندی (دو) . وەك :

بانەوبان ، پاشەوپاش ، شاخەوشاخ ، ماڵەوماڵ ...

ج ـ ئاوبەندی (بە) . وەك :

ڕۆژبەڕۆژ ، ساڵبەساڵ ، دەستەبەدەستە[٣١] ... یەكبەیەك ...

یەكبیەك ، دووبدوو[٣٢] ...

---

(٣٠) لەگەڵ ئەو دووپاتکردنەوەیەدا هەندێ جار بزوێنی (ە) دێت ، وەك : ناوەناوە ، کەمەکەمە ، یەکەیەکە ...

(٣١) هەموو : یەكیەك یاخود دەستەبەدەستە
ناخێ گیانیان بۆ پڕکردووم لە بەستە ! ..
(گۆران ، ل ٤٧)

(٣٢) پادشا ئەمر کرد ، کو ماعز یەكبیەك ، دووبدوو بێن و بەروانرا بکشن .
(کوردۆ ، ل ٤١)

د ـ ناوبەندی (لە) • وەك :

یەكلەیەك[٣٣] ، دەستلەدەست •••

٣ ـ ئاوەڵناو + ناوبەندی (بە) + ناو • وەك :

پڕبەدڵ ، پڕبەدەم •••

٤ ـ ژمارە + ناو یان ئاوەڵكردار • وەك

یەكجار • یەكسەر • یەكشەممە ••• دووشەممە • دووشەممە •••

نیوەڕۆ ، نیوەشەو ••• دواجار[٣٤] •••

٥ ـ وشەی (هەر) + ناو یان ژمارە یان ئاوەڵكردار • وەك :

هەرڕۆژ • هەرساڵ ، هەردەم ••• هەریەك ، هەردوو[٣٥] هەرلا •••

٦ ـ وشەی (ئەم / ئەڤ)و (ئەو) + ناو • وەك :

ئەمساڵ ، ئەمشەو ، ئەمڕۆ ••• ئەوسا ، ئەوجا •••

ئەڤساڵ • ئەڤشەڤ ، ئەڤرۆ ••• ئەوقاس •••

٧ ـ پێشگری (لە) + (سەر) + ئاوەڵكردار • وەك :

لەسەرلا ، لەسەرپشت •••

٨ ـ (سەر) + (بەرەو) + ئاوەڵكردار • وەك :

سەربەرەوژوور ، سەربەرەوژێر ، سەربەرەوخوار •••

٩ ـ بە یاریدەی ناوبەندی (و) • وەك :

تێروپڕ ، جاروبار ، گورجوگۆڵ •••

---

(٣٣) ••• ئەمە سێ پەردە گۆڕا ، **یەكلەیەك ناخۆشتر و خراپتر •**

(لە خەوما ، ل ٦٤)

(٣٤) مۆرفیمی (دوا) لە وشەی تێكدراوی (دواجار)دا وەك ژمارە خۆی دەنوێنێ • لە كوردیدا چۆن وشەی (ئەوەڵ) ژمارەیە ، بەهەمان جۆر (دوا)و (ئەخیر)یش دەوری ژمارە دەبینن •

(٣٥) هەریەك ، هەردوو ... لە بنەڕەندا جێناون ، بەلام دەوری ئاوەڵكرداریش دەبینن •

١٠ـ بە یاریدەی ناوبەندی (لە) • وەك :
سەرلەنوێ ، سەرلەبەر •••
١١ـ بە یاریدەی ناوبەندی (ەو) • وەك :
دەمەوڕوو ، دەستەوئەژنۆ •••
٣ ـ ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی •
ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی بەو ئاوەڵکردارە دەوترێ ، کە لە دەستەواژەیەك پێك‌هاتبێ ـ واتە کۆمەڵە وشەیەك بێ و کرداریان لەگەڵ نەبێ •
جۆری هەرە دیار و سادە و چالاکی ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی ئەوەیە ، کە بە یاریدەی پێشبەند و پاشبەند سازدەبێ :
١ ـ پێشبەندی (لە)و :
أ ـ پاشبەندی (ەوە) • وەك :
لە ماڵەوە ، لە چەپەوە ، لە ڕاستەوە ، لە بازارەوە ، لە هەولێرەوە •• لەوێوە ، لێرەوە •• لە سەرەتاوە ••
ب ـ پاشبەندی (دا) • وەك :
لە ماڵدا ، لە کتێبدا ، لە گیرفاندا •••
جـ ـ پاشبەندی (ڕا)
لە هەولێرڕا ، لە سلێمانیڕا •••
٢ ـ پێشبەندی (بۆ)و پاشبەندی (ەوە) • وەك :
بۆ ماڵەوە ، بۆ ژوورەوە •••
٣ ـ پێشبەندی (بە)و :
أ ـ پاشبەندی (ەوە) • وەك :
بە ئاسمانەوە ، بە دارەوە ، بە بەرگەوە •••

ب ـ پاشبەندی (دا) • وەك :

بە زەوی‌دا ، بە کوندا ، بە دەمدا

٤ ـ پێشبەندی (تا ، هەتا •••)و پاشبەندی (ەوە) • وەك :

تا ماڵەوە ، تادەرەوە •••

•••و گەلێکی دی[٣٦] •

ئـەویش چەنـد نموونەیـــەك بۆ جـۆری ناســادەی ئاوەڵکــرداری دەستەواژەیــی :

★ لای سەرەوە

لای خوارەوە

بۆ لای سەرەوە

بۆ لای خوارەوە

بۆ لای ڕاست

بۆ لای چەپ

★ لە هەمــوو لا

لەمـــەولا

لە هیچ کوێ

لەسەر دارەکە

لەبن دارەکە

لەلای دارەکـەوە

★ بە هیچ چەشنێ

بە هیچ شێوەیەك

(٣٦) لێرەدا تەنیا چەند نموونەیەکمان هێناوەتەوە و لێی‌شیان نەدواویـن ، چونکە ئەم باسە پێوەندی بە کێشەی (پێشبەند و پاشبەند)ەوە هەیە ... کاتێ دەگەینە مەیدانی ئەو بابەتە بە دوور و درێژی لێی دەدوێین •

بە هیچ ڕەنگێ
بە هیچ کلۆجێ
★ هەفتەی ئاینـدە
ساڵی نوێ
مانگی داهاتـوو
★ وەك جاری جاران
وەك گەڵای دار
...و گەلێکی دی[٣٧] .

پێوەندیی ئاوەڵکردار بە بەشەکانی دی ئاخاوتنەوە نیشانی پەیدابوون و شێوەی پێکهاتنی دەدا .

ئاوەڵکردار پێوەندیی بە ناو و ئاوەڵناو و ژمارە و کردار و جێناوەوە هەیە . ئەو وشانەی لە بەشەکـانی دی ئاخاوتنـەوە دەبنـە ئاوەڵکـردار . پێوەندیی واتاییان بە ئەسڵـەکەیانـەوە ناپچڕێ . بـۆ نموونـە . ئـەو ئاوەڵکردارانەی لە ناوەوە وەردەگیرێن ، پێوەندییان بە واتای شت یان کەس یان بیر ... ەوە هەیە ، وەك : (هاوینێ ، زستانێ ... بەنـاو ... بێناز ... پیاوانە ، ژنانە ...) ... ئاوەڵکردار کە لە ئاوەڵناوەوە هاتبێ خاوەنی واتای چۆنێتییە . وەك (جـوان ، هێمـن ، خـراپ ... بەپەلـە ، بەخۆشی ، بەتووڕەیی ...)... ئاوەڵکردارێ بە یاریدەی ژمارە سازبووبێ واتای چەندێتـی تێدایـە ، وەك : (یـەكیـەك ، دووجـار ...)... دەمێ ئاوەڵکردار لە کردارەوە دەکـەوێتـەوە ، واتای ڕوودانـی تێدایـە . وەك

(٣٧) لەبەرئـەوەی ئـەم کێشەیـەش باسێکـی سەربەخۆیـە و پێوەندیـی ڕاستەوخۆی بـە (دەستـەواژە)وە هەیـە . لێرەدا لێـی نادوێیـن و هەڵیدەگرین بۆ کات و شوێنی خۆی .

(بەپاڵکەوتنەوە ، بەدانیشتنەوە ••• بەکوڵ •••) ••• ئەو ئاوەڵکردارانەش کە لە جێناوەوە پەیدابوون واتای کەس و ژمارە••• لە ناوەروکیاندا هەیە . وەك (تۆئاسایی ، خۆمئاسایی ••• پێکەوە •••) •

پێوەندیی پتەوی ڕێزمانیی نێوان ئاوەڵکردار و بەشەکانی دی ئاخاوتن • ڕێماندەدا پێنج جۆری واتایی – وشەسازیی ئاوەڵکردار جیابکەینەوە :

١ – ئاوەڵکرداری ناوی •

٢ – ئاوەڵکرداری ئاوەڵناوی •

٣ – ئاوەڵکرداری ژمارەیی •

٤ – ئاوەڵکرداری کرداری •

٥ – ئاوەڵکرداری جێناوی •

١ – ئاوەڵکرداری ناوی •

دەستەی هەرە چالاکی ئاوەڵکرداری ناسادە ، ئەوانەن کە ناو هاریکاری ڕۆنانیاندەکا • ئەمانیش سێ جۆرن :

یەك – بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر • وەك :

بێگومان ، بێناز ••• بەناو ، بەدڵ •••

هاوینێ ، شەوێ •• پیاوانە ، ژنانە •••

بێناوی ، بێئاگایانە ••• بەپیاوەتی ، بەبرایەتی •••

••• هتد •

دوو – بە یارمەتیی پێشبەند و پاشبەند • وەك :

لە ماڵ ، لە هەولێر ••• بۆ ماڵ ، بۆ هەولێر •••

لە ماڵەوە ، لە هەولێرەوە ••• لە ماڵدا ، لە هەولێردا •••

بە ئاسمانەوە ، بە دارەوە ••• بە کوندا ، بە زەویدا •••

تا هەولێر ••• تا ماڵەوە

••• هتد •

سێ ـ له ڕێگـەی دووپاتکردنـەوەی بێیاریده یـان دووپاتکردنـەوەی بەیاریدەوە • وەك :

پۆل‌پۆل ، دەستەدەستە ، تاقم‌تاقم •••

شاخەوشاخ ، ماڵەومال ••• ساڵ‌بەساڵ ، ڕۆژبەڕۆژ •••

••• هتـد •

٢ ـ ئاوەلکرداری ئاوەلناوی •

ئەم جۆرەش ئەگەرچی ، وەك ئاوەلکرداری ناوی له سێ ڕێگـەوە پەیدادەبێ (١ ـ به یاریدەی پێشگر و پاشگر ؛ ٢ ـ به یاریدەی پێشبەند و پاشبەند ؛ ٣ ـ دووپاتکردنەوە) ، بەڵام جۆری دووەم کەم و سستە •

یەك ـ به یارمەتیی پێشگر و پاشگر • وەك :

بەگوڕ ، بەپەله •••

ژیرانه ، ئازایانه •••

بەژیری ، بەخۆشی ••• بەسپیەتی ••• بەپانایی •••

••• هتـد •

دوو ـ به یارمەتیی پێشبەند و پاشبەند • وەك :

به گوڕەوە ••• له گەورەوە •••

سێ ـ دووپاتکردنەوە • وەك :

جوانجوان ، هێدیهێدی ، وردورد •••

••• هتـد •

٣ ـ ئاوەلکرداری ژمارەیی •

ئەو ئاوەلکردارانەی له ژمارەوە ڕۆنراون کەمن و بەزۆری لێکدراون و له ڕێگەی دووپاتکردنەوەی بێیاریده یان دووپاتکردنەوە به یاریـدەی ئاوبەندی (به ، له •••) سازدەبن • وەك :

یەك یەك ، دوودوو ...

یەك بەیەك ، دووبەدوو ..

یەك لەیەك ، دوولەدوو ...

٤ ـ ئاوەلکرداری کرداری .

وەك :

بە گریان ...بە گریانەوە ...

بە مردوویی ، بە کوژراوی ، بە سووتاوی ...

... هتد .

٥ ـ ئاوەلکرداری جێناوی .

لەنێو ئەو ئاوەلکردارانەدا ، کە لە جێناوەوە سازبوون ، بەر لە هەر شت ، ئەوانەیان دیارن ، کە لە زووەوە لە جێناوی چەندێتییەوە وەرگیراون . وەك :

ئەوەندە ... هێندە ... چەند ...

بوونی ئاوەلکردار بە بەشە ئاخاوتنی دی

لەگەڵ بوونی هەندێ بەشە ئاخاوتن بە ئاوەلکردار ، هەروەها دیاردەی پێچەوانەش هەیە ـ واتە کاتێ ئاوەلکردار دەبێ بە بەشە ئاخاوتنێکی دی ...

هەندێ ئاوەلکردار کاتێ مانای بنەڕەتی و ئەرکی سەرەکی وندەبێ ، دەتوانێ ببێتە بەشە ئاخاوتنێکی دی . وەك :

١ ـ بوونی ئاوەلکردار بە پێشبەند .

بەپێی دەق و ڕستە ئاوەلکرداری (پێش ، پاش ، تەنیشت ، پشت ...) دەتوانن دەوری پێشبەند ببینن .

٢ ـ بوونی ئاوەلکرداری (چونکە ، جارێ ...) بە ئامرازی پێوەندی

٣ ـ بوونی ئاوەلکرداری (دیسان...) بە پارتیکل .

... هتد .

قواعد اللغة الكردية

المجلد الاول

(المورفولوجيا)

القسم الرابع

ـ العدد والظرف ـ

بالنظر الى أن المواضيع النحوية تخلط في العديد من الدراسات مع المواضيع الصرفية ولاتعار المقارنات التاريخية الاهتمام اللازم ، فقد تحدثنا في مقدمة هذا الكتاب ، باسهاب ، عن هذين الموضوعين المختلف بشأنهما ٠

يكمن اختلاف الصرف عن النحو في أن ماده دراسه الصرف هى الكلمة ، وهو يحلل جذور الكلمات ٠ أما موضوع النحو فهو الحديث عن الجملة ويحلل جذورها في صورة مجموعة من اختلافات الكلمة حتى يبلغ الكلمات المختلفه التى هى الاجزاء المختلفه للجمله ٠ فها هو النحو ينهى دراساته في المفردة ، أما الصرف فبالعكس يبدأ دراساته من الكلمة ، الا انهما يتحدثان عنها من جانبين مختلفين ويحللان روابط الكلمة المختلفة في النظام العام للغة ٠

يلعب أسلوب المقارنه دورا كبيرا في مناهج دراسه اللغه ٠ ويمكن اجراء المقارنة لتحقيق هدفين مختلفين : لاكتشاف القانون العام ، او الحصول على الحجة التاريخية ٠ يحتاج اللغوي الى الحجة التاريخية ليكون على معرفة اتم واشمل بتأريخ تطور اللغة او العائلة اللغوية ٠ ويدل على ضرورة دراسة تاريخ تطور اللغة الموقف المعروف الذى وقفه ف ٠ انكلز حيث قال : « تتضح مواد وصيغة اللغة الام بالاطلاع على ظهورها وتطورها الهادىء المتدرج والتعمق في ذلك ٠ والا فان لم يعر تلك الاهتمام الضرورى ، لم يكن بالامكان معرفة القوالب الميتة لتلك اللغة واللغات الحية والميتة التي ترجع واياها الى عنصر واحد » ٠

العـدد

يتكـون مـوضـوع العـدد من فصلين : يتضـمن الفصـل الاول ، وهـو بعنـوان « تقييـم مـوجـز لـلاعمـال الـتى بحثـت العـدد » عرضا مرسلا للكتب والرسائل المتعلقـه بالعـدد الـذي هـو جـزء من الكلام ، لاسيما نتاجات السادة سعيد صدقي كابان ، توفيق وهبي ، نوري علي امين ، جگرخوين ، محمد امين هوراماني ، لجنه اللغه الكرديه وعلومها في المجمع العلمي الكردي ، أحمد حسن أحمد ، لجنة الدراسات الكردية ، صالح حسين احمد بشدري ، قناتي كوردو ، جركزي بكو ، كريم ايوبي . ى . ا. سميرنوفا ، مكسيم خمو ، ر. ل. تسابولـوف ، زاري يـوسف ، ارنست مكاروس ، د . مكنزي ، د . جويـس بلو وغيرهـم . ومن أجـل استخلاص نتائج من هذه البحوث المهمة وضع الكاتب الحقائق التالية أمام الانظار :

١ ـ تحدث عدد من الباحثين عن العدد في فصل الاسم فوصفوه بأنه نوع من أنواع الاسم . ومن هؤلاء سعيـد صدقي كابـان وجگرخويـن . ووصفه قسم آخر بأنه ضرب من ضروب الصفة . ومن هؤلاء توفيق وهبي ومحمد امين هوراماني وصالح حسين حسن والدكتور قناتي كوردو .

وكما انه ليس بوسعنا يحال من الاحوال القبول بآراء هؤلاء الذيـن اعتبروا العدد اسما في ضوء قواعد اللغة العربية ، لانستطيع كذلك القبول باراء اولئك الذين حسبوا العدد صفه اعتمادا على الاسلوب المتبع في اللغـة الانكليزية ، ذلك لان العدد قسم مستقل من الكلام وله خصائصه . وهذا ما سنبرهن عليه في الفصل الثاني .

٢ ـ نلاحظ اختلافات عديدة بين كتاب قواعد اللغة الكردية ، اذ يقسمون العدد على أنواع مختلفة من حيث خصائصه المعنوية وكيفية استعماله • فعلى سبيل المثال نرى الاستاذ توفيق وهبي يتحدث تارة عن نوعين من العدد هما (١) الاصلي و(٢) الرتبوي ، وتارة أخرى عن ثلاثة أنواع منه هي (١) الاصلي و(٢) الرتبوي و(٣) الكسري • أما الاساتذة سعيد صدقى كابان ونورى على امين وجگرخوين واحمد حسن احمد والدكتور جركزى بكو فقد سجلوا اربعه انواع (١) الاصلى و (٢) الرتبوي و(٣) التوزيعي و(٤) الكسري • اما الدكتور قناتي كوردو فقد سجل ستة أنواع • وهناك كتاب اعتبروه ظروفا من قبيل (يەك يەك) و(دوو دوو) و(سێ سێ) والكلمات العددية المهمة مثل (قليل ، كثير) انواعا من العدد •

٣ ـ سجل بعض المؤلفين اسماء العدد الواقعة بين ١١ ـ ١٩ حسب الطريقة التي يتلفظون بها في السليمانية ، وآخرون سجلوها حسب التلفظ المتبع في اماكن اخرى •

٤ ـ لم يتحدث معظم كتاب قواعد اللغة الكردية عن العدد من حيث البناء • والقسم القليل منهم الذين تحدثوا عنه من هذه الجهه اعتبروا كثيرا من الاعداد المشتقة بسيطة •

(٥) لم يتحدث بعض الكتاب مطلقا عن خصائص العدد الاصلى والعدد الرتبوي والعدد الكسري • والذين تحدثوا عنها منهم لم يعيروا كثيرا من الجوانب المهمة والظاهرة اهتماما ، رغم ان خصائص كل من هذه الاقسام الثلاثة للعدد في اللغة الكردية تجلب الانتباه من وجوه كثيرة ، ورغم ان مجال الحديث عن هذه الاقسام واسع الى حد كبير •

(٦) لم يتحدث اى من كتاب قواعد اللغة الكردية ، باستثناء تسوبولوف ، عن العدد في هذه اللغة ، من حيث المقارنة التاريخية ، اى

لم يجروا لها مقارنة مع اللاغت الاويستائية والهندية القديمة والفارسية القديمة والمتوسطة والحديثة ولغة البشتو والبلوج ، مع أن هذه المقارنه توضح لنا امورا غامضة عديدة . والمقارنة التي اجراها تسوبولوف ، هي الاخرى ، في أسماء العدد العشرة الاولى .

اما الفصل الثاني الذي يعد أساسا لهذا الموضوع فيضطلع بدور رئيسي في دراسة تلك المشاكل المهمة التي تخص العدد في اللغة الكردية من وجهي المورفولوجيا وعلم اللغة .

عند الحديث عن العدد ينبغي ان نتذكر أن المهم في تحديد اصناف الكلمة والذي تقسم على اساسه اقسام الكلام المختلفة ، هو وجوب وجود رابطة الاشتراك في الخصائص النحوية بين كلمات اى صنف . قد يتحتم اعطاء هذا الجانب اهميته كاملة . وهذا يجب الاشارة الى انه قد لايؤخذ هذا الجانب بنظر الاعتبار وانما يجرى تمييز صنف العدد من الكلام لخواصه المعنوية فقط ويحدد ككلمة تعطي معنى العدد او مرتبة حسابية لاغيرها . وعلى هذا الاساس فان بعض الكلمات التي تحتوي على مدلول العدد ، تدخل ضمن اطار هذا الصنف من الكلام ، ولكن هذا النوع من الكلام ، في الحقيقة ، انما يحتوي على معنى العدد حسب ، وهو ليس عددا في الواقع . وعلى سبيل المثال اذا نظرنا الى كلمات (حەفتە = الاسبوع) و(سەدە = القرن) و(حەوت = سبعة) و (سەد = مئة) ، وجدنا ان المدلول العددي يتوفر في الصنفين على مستوى واحد ، الا ان هناك بينهما فرقا من حيث الخصائص النحوية وينتمي كل منها الى صنف خاص من اصناف الكلام .

ليس هناك في الحقيقة اى فارق من حيث الخصائص النحوية بين كلمتي (حەفتە = الاسبوع) و (سەدە = القرن) واي اسم اعتيادي اخر . فكما يصح قول (اربعة رجال) يصح كذلك قول (اربعة اسابيع) و (اربعة

قرون) • وكما يصح قول (رجل) و (رجال) يصح كذلك قول (اسبوع) و(اسابيع) و (قرن) و (قرون) ••• الخ •

ولئن كان كل من (اسبوع) و (سبعه) و (قرن) و (مئه) متماثلين من حيث المدلول العددي ، الا أن (سبعة) و(قرن) اسما عدد و(اسبوع) و(قرن) اسما جنس تحولا من اسمى عدد الى اسمى جنس •

عندما يقسم كتاب النحو الكردي ونحو اللغات الاخرى اسم العدد على اصناف عديدة من حيث الخصائص المعنوية وكيفية الاستعمال ، نلاحظ اختلافات كثيرة في التقسيمات • فعلى سبيل المثال هناك كتاب لايحسبون الاعداد الكسرية ضربا من اسماء العدد ، وهناك آخرون لايصنفون الاعداد الرتبوية ضربا منها • وعلى العكس هناك من يعتبرون ظروف (آحاد) و(مثنى) و(ثلاث) و(رباع) والكلمات الدالة على الكمية مثل (قليل) و(كثير) ضربا من ضروب اسماء العدد •

و عن طريق تقسيم الاعددا التي الغت في ميدان دراسة اسماء العدد ، ووفق تحليلاتنا وآرائنا الخاصة ، ومن خلال الاستفادة من نظريات علم اللغة، توصلنا الى نتيجة تفيد أن بالامكان تحديد ثلاثة انواع من اسماء العدد في اللغة الكردية ، وهي :

١ ـ العدد الاصلي •

٢ـ العدد الرتبوي (نسبة الى رتبة) •

٣ ـ العدد الكسري •

وقد درسنا بالتفصيل الاصناف الثلاثة لاسماء العدد وبذلنا جهدنا لتحقيق اصولها وكيفية تكونها واستعمالها ومهامها وخصائصها المتنوعة ،

وقارنتا قدر ما اسعفتنا الامكانات المتوفرة بين شكل وصيغة كل اسم عدد مع نظائره في اللغات القديمة والحديثه التي ترجع مع اللغه الكرديه الى اصل واحد ، وقد تمكنـا من آستنتـاج العـديـد من النتـائج ٠

* * *

الظـرف

يتكون هذا الموضوع كسابقـه من فصليـن ٠ الفصـل الاول وهـو بعنوان «تقييم موجز للاعمال التي بحثت الظرف» ٠ وقد توصل الكاتب في هذا القسم ، بعد بيان بعض ماكتب في اللغـة الكرديـة حول الظـرف ، الى استنتاجات وملاحظات منها انه :

١ ـ تحدث عدد من الكتاب عن الظروف ضمن الحديث عن الاسم٠٠٠ وتحدث عنه عدد آخر منهم ضمن البحث عن الكلمة المساعدة ٠ اما الاكثرية الساحقة فقد تحدثت عنه بوصفه جزء مستقلا من الكلام ٠

٢ ـ لم تتحدث الغالبية العظمى من الباحثين في قواعد اللغة الكردية عن الظرف من حيث المعنى وعن كيفية استخدامه ٠ اما القسم الضئيل منهـم الذين تحدثوا عنه فيلاحظ اختلاف كبير في تقسيماتهم ، فمنهم من ذكر اكثر من ذلك ٠ ومع ان بعض الانواع الظاهرة والمهمـة من الظـرف لم يسجـل (كالظرف الصوري او كيفية التحقيق او الظرف السببي والظرف المقصود) ٠٠٠فقد فصلت اقسام اخرى (كالظرف السؤالى والظرف الجوابى) لاتنسجم بأي حال مع واقع اللغة الكردية ٠

٣ ـ ادخلت بعض انواع الظروف ضمن انواع اخرى منها مع انهـا تابعة لانواع غيرها ٠

٤ ـ هناك كلمات كثيرة ليست ظرفا ٠ ومع ذلك فقد سجلت كذلك مثل (بەهار = الربيع ، زستان = الشتاء ، شەو = الليل ، روژ = النهار ،

سـال = السنه ، سەدە = القرن) حيث اعتبرت ظرفا ، او ان ادوات النفي مثل (نه = لا ، نا = كلا) و (کەی = متى ، چۆن = کیف ، لەکـوێ = این، چەند = کەم) للسوال و (سێیەك = الثلث، چواریەك = الربع) وهي من اسماء العدد ، اعتبرت ظرفا • وكذلك اعتبرت بعض اللواحق مثل (گه ، لآن ، ستان) ظروفا •

٥ ـ ليس هناك في اللغة الكردية ما يعتبر ظرف سـوآل او ظـرف جواب ، ومع ذلك فان معظم الكتاب قد ثبتوه • صحيح ان هناك نوعا مـن الظرف يسمى (ظرف النفي) ويشمل اشباه جمل مثل (هـەرگیز = ابـدا ، هەرگیز او هەرگیز = ابدا ابدا ••) ولكن ليس كأدوات النفي التي حـددها بعـض الكتـاب •

ويتحدث المؤلف في الفصل الثاني من هذا الكتـاب ، بايجـاز ، عن خواص الظرف ، ثم يفصل الحديث عنه من حيث المعنى والبناء ، على النحـو التالي :

يحدد الظرف خاصيته الوقوع (التي يظهرها الفعل) وخاصيته الخاصية (التي تظهرها الصفة) وخاصة الوضع (التي يريها الظرف) ، يعبر الظرف عن كيفية الوقوع او مداه او وقته او مكانه او سببه او غايته •

ويمكن القول ايضا : ان الظرف هو ذلك القسـم من الكـلام الـذي يوضح وضع وكيفية الوقوع ونوع النوعية • الظرف ، نحويا ، هو الـذي يمتلك تلـك الخـاصيـه التي تـربط في الجملـه بالفعـل او الصفـه او ظرف آخـر •

ومن حيث المعنى حدد الباحث تسعة انواع من الظرف في هذه اللغـة ، وهـي :

١ ــ **ظرف الكمية .**

٢ ــ **ظرف الكيفية .**

٣ ــ الظرف الشكلي او كيفية التحقق .

٤ ــ **ظرف الزمان .**

٥ ــ ظرف المكان .

٦ ــ **الظرف السببي والمقصود .**

٧ ــ **الظرف التوكيدي .**

٨ ــ **الظرف التكراري .**

٩ ــ **الظرف النفي .**

يمكن تقسيم الظرف في اللغة الكردية ، من حيث البناء ، الى ثلاثة اقسام :

١ ــ الظرف البسيط ،مثل : خێرا ، زۆر ، ژێر ، پێش ، پاش .

٢ ــ **الظرف غير البسيط** ،وهو ايضا ينقسم الى قسمين :

أ ــ **الظرف المشتق** وهو يتركب بمساعدة السابقة او اللاحقة او كلتيهما .

★ السابقة ، مثل : بێ ــ ، بە ــ

★ اللاحقة ، مثل : ــ ی ، ــ ان ، ــ انە ، ــ ەکی .

★ السابقة واللاحقة ، مثل : بێ ــ انە ، بێ ــ ی ــ ، بە ــ ی ، بە ــ ەتی ، بە ــ یەتی .

ب ــ الظرف المركب وهو ما فيه كلمتان ذواتا معنى على الاقل .

وقد حدد الباحث احد عشر نوعا من هذه الظروف في اللغة الكردية .

٣ ــ **الظرف شبه الجملة (العبارة) .**

حدد الباحث اربعة انواع رئيسية وعدة انواع غير رئيسية من هذا النوع من الظروف .

وفي الختـــام تحدث الباحث عن صله الظروف بأقسام الكلام الاخرى وحدد في هذا المجال خمسة انواع من الظروف .

١ ـ **الظرف الاسمي .**
٢ ـ **الظرف الوصفي .**
٣ ـ **الظرف العددي .**
٤ ـ **الظرف الفعلي .**
٥ ـ **الظرف الضميري .**

هذا وقد اعتمد الكاتب لاعداد مؤلفه هذا عـلى (٩٤) مـن المصـــادر الكردية والعربية والفارسية والروسية والانكليزية . كما افاد من (١١) كتابا من مراجع الفولكلور الكردي ودواوين الشعراء وقصص الادباء للاتيـــان بالامثلة والشواهد اللغوية التي برهن بها على صحة ما ذهب اليه .

نیشانەی نموونەکان

١ ـ (بێکەس)

دیوانی بێکەس ، محەمەدی مەلا کەریم ڕێکیخستووە و سەرەتای بۆ نووسیوە و سەرپەرشتیی لەچاپدانی کردووە ، چاپی دووەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

٢ ـ (پیرەمێرد)

پیرەمێردی نەمر ، محەمەد ڕەسووڵ هاوار ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

٣ ـ (تحفة مظفریە ، ب ١)

ئۆسکارمان، تحفە مظفریە، بەرلین، ١٩٠٥، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانەسەر ڕێنووسی کوردی : هێمن موکریانی ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٤ ـ (تحفة مظفریە ، ب ٢)

ئۆسکارمان، تحفە مظفریە، بەرلین، ١٩٠٥، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانەسەر ڕێنووسی کوردی : هێمن موکریانی ، بەشی دووەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٥ ـ (جزیری)

دیوانامەلایێ جزیری، توێژاندنا صادق بەهائەدین ئامێدی، بەغدا ١٩٧٧

٦ ـ (خالید حسەین)

چەند چیرۆك ، بەغدا ، ١٩٨٤ .

٧ ـ (سیابەند و خەجێ)

سیابەندۆڤ سەمەند ، سیابەند و خەجێ (شوکور مستەفا لە ڕێنووسی سلاڤییەوە خستوویەتیە سەر ڕێنووسی کوردی و فەرهەنگۆکی بۆ کردووە ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

٨ ـ (کـوردۆ)

کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی ، پرۆفیسۆر ئەناتی کوردۆ لە زاری کوردەکانی سۆڤیەتەوە تۆماری کردووە ۰ شوکور مستەفا و ئەنوەر قادر هێناویانەتە سەر ڕێنووسی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

٩ ـ (گۆران)

سەرجەمی بەرهەمی گۆران ، بەرگی یەکەم ، دیوانی گۆران ، محەمەدی مەلا کەریم کۆی کردووەتەوە و ئامادەی کردووە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

١٠ـ (لە خەوما)

جەمیل صائب ، لە خەوما ، پێشکەش کردن و لێکۆڵینەوەی جەمـــال بابان ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

١١ ـ (نـالی)

دیوانی نالی ، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە : مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

سەرچاوە

بە زمانی کوردی

(١) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٢) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، چی لەبارەی زمانی کوردییەوە نووسراوە، بەغدا ، ١٩٧٤

(٣) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کـوردی ، بەرگـی یەکـەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٩ .

(٤) د. ئەوڕەحمانی حاجی مـارف ، ڕێنـووسی کـوردی لـە ڕۆژنامـەی «تێگەیشتنی ڕاستی »دا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ـ دەستەی کوردی » ، ب١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٧٦ ـ ١٣٢ .

(٥) د. ئەوڕەحمانی حاجـی مارف ، زمانی کـوردی لەبـەر ڕۆشنایـی فۆنەتیکدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٦) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی ، بەغـــدا ، ١٩٨٦ .

(٧) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا بەغـدا ، ١٩٧٧ .

(٨) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وشەی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

(٩) ف. ئێنگلس ، کـارە کۆکراوەکانی ، چـاپی دووەم ، بـەرگی بیستـەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ ، ل ٣٣٣ .

(١٠) تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جیزمی یەکەم ، بەغـدا ، ١٩٢٩ .

(١١) جگەرخوێن ، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ .

(١٢) د. جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، بامبێرگ ، ١٩٧٦ .

(١٣) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی ، بەسەرداچوونەوەی ڕێزمانی کوردی ، گۆڤاری «کاروان» ، ژ٢٣ ، سالی دووەم ، هەولێر ، ئابی ١٩٨٤ ، ل ٢٣ـ٣٥ .

(١٤) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی کوڕ ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١٥) زاراوە زانستیەکان ، دانان و لێکۆڵینەوەی لیژنەی زاراوە زانستیەکانی کۆڕ ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١٦) سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ .
(١٧) سیامەند سەلیم ، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبیت (هیندی ، کوردی عەرەبی) ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ ، ل ١١ – ١٢ .
(١٨) صادق بەهائەدین ئامێدی ، ڕێزمانا کرمانجی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١٩) صالح حسێن حەسەن پشدەری ، کورتەیێك لە ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٨٥ .
(٢٠) عەبدولڕەحمان محەمەد ئەمین زەبیحی ، قامووسی زمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٧ ؛ بەرگی دووەم ، بەغدا ، ١٩٧٩ .
(٢١) عەبدوڵڵا شاڵی ، د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ ، د. ئەمین عەلی ، نووری عەلی ئەمین ، فەرەیدوون عەلی ئەمین ، عەلائەددین سەجادی ، کەمال مەحموود فەرەج ، ئەبووزەید مستەفا سەندی ، زمان و ئەدەبی کوردی ، بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ؛ بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ؛ بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ؛ بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ؛ بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(٢٢) کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێنووسی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب١ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٧٠ .
(٢٣) لیژنەی زمانی کوردی ، بەراوردکاریی لە نێوان زارە کوردیەکاندا ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق – دەستەی کورد» ، ب١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٢٧٧ – ٣٢٧ .
(٢٤) لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی ، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ، ١٩٧٥ .
(٢٥) محەمەد ئەمین هەورامانی ، بەراوردێکی سەرپێیی نێوان زمانی ئاڤێستا و زمانی ئەمڕۆی کوردی ، گۆڤاری «کاروان» ، ژ٥٥ ، هەولێر ، ١٩٨٧ ، ل ٢٤ – ٣١ .

(٢٦) محەمەد ئەمین هەورامانی ، زاری زمانی کوردی لە تەرازووی بەراورددا بەغدا ، ١٩٨١ .
(٢٧) محەمەد ئەمین هەورامانی (سۆتۆتۆف ، زمانی ئاویستا ـ وەرگێران و لێدوان و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانی کوردیی ئەمڕودا) ، بەغدا ، ١٩٨٨ .
(٢٨) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتاییەك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٣ .
(٢٩) محەمەد ئەمین هەورامانی ، فەرهەنگی ئێریەن فاچ ، بەغدا ، ١٩٨٧ .
(٣٠) مەسعوود محەمەد ، چارەسەرکردنی کیروگرفتەکانی ڕێنووس و ئەلفوبێی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ـ دەستەی کورد» ، ب٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٢٤١ ـ ٢٤٤ .
(٣١) مەسعوود محەمەد ، چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(٣٢) نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ .
(٣٣) نووری عەلی ئەمین ، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٥٨ .

به زمانی فارسی

(٣٤) دکتر ابراهیم پور ، دستور زبان کردی ، تهران ؟ .
(٣٥) دکتر پرویز ناتل خانلری ، تاریخ زبان فارسی ، جلد اول ، ١٣٥٤ ، جلد دوم ، ١٣٥٤ ، جلد سوم ، ١٣٥٤ .
(٣٦) ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی ، تهران ، ١٣٤٣ .
(٣٧) علی برناك ، دستور زبان فارسی ، چاپ ششم ، ١٣٥١ .
(٣٨) محمد صدیق مفتی زاده ، درس زبان کردی ، جزوه ١ ـ ٢ ، تهران ، ٢٥٣٦ .

بە زمانی عەرەبی

(٣٩) الدكتور ابراهيم انيس ، من اسرار اللغة ، الطبعه الرابعه ، القاهرة ، ١٩٧٢ .

(٤٠) الدكتور ابراهيم السامرائي ، فقه اللغه المقارن ، بيروت ، ١٩٦٨ .
(٤١) الدكتور ابراهيم السامرائي ، مباحث لغوية ، النجف ، ١٩٧١ .
(٤٢) توفيق وهبى ، اصل الاكراد ولغتهم ، ((مجلة المجمع العلمى الكردى)) ، المجلد ٢ ، العدد ٢ ، بغداد ، ١٩٧٤ ، ص ١ ــ ٢٤ .
(٤٣) توفيق وهبى ، قواعد اللغة الكرديه ، الجزء الاول ، الباب الثانى ، بيروت ، ١٩٥٦ .
(٤٤) صلاح سعد الله ، حول اللغه الكرديه ، بغداد ، ١٩٨٥ .
(٤٥) عبدالباقي الصافي ، دراسة مقارنه للكلمه وعلم الصرف فى اللغتين العربيه والانكليزيه ، مستل من مجله كليه الاداب جامعه البصرة ، العددان ٤ و ٥ .
(٤٦) الدكتور على عبدالواحد وافى ، علم اللغه ، الطبعه السابعه ، القاهرة ، ١٩٧٢ .
(٤٧) محمد سعيد عبدالرحمن ، قواعد اللغة العربيه في النحو والصرف ، بغداد ، ١٩٧٠ .

به زمانی ڕووسی

(٤٨) ئۆ. س. ئاخمانۆڤا ، فەرهەنگی زاراوەکانی زمان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .
(٤٩) ك. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .
(٥٠) ئی. م. ئۆرانسکی ، زمانە ئێرانییەکان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٣ .
(٥١) د. ن. ئوشاکۆڤ ، فەرهەنگی زمانی ڕووسی ، مۆسکۆ ، بەرگی یەکەم ، ١٩٣٥ ، بەرگی دووەم ، ١٩٣٨ ، بەرگی سێیەم ، ١٩٣٩ ، بەرگی چوارەم ، ١٩٤٠ .
(٥٢) چ. خ. باکاییێڤ ، بەشە دیالێکتی کوردی تورکمانستان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢ .
(٥٣) چ. خ. باکاییێڤ ، زمانی کوردەکانی ئازەربایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ .

(٥٤) چ. خ. باکایێف ، زمانی کوردەکانی سۆڤیێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .
(٥٥) س. ف. برۆملێی ، ل. ن. بوولاتۆڤا ، دەربارەی وشەسازیی بەشە دیالێکتەکانی زمانی ڕووسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ .
(٥٦) ل. بلومفیلد ، زمان (تەرجومەی ڕووسی) ، مۆسکۆ ، ١٩٦٨ .
(٥٧) پ. ئا. بوداگۆڤ ، مرۆڤ و زمانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٤ .
(٥٨) ف. م. بیریزین ، ب. ن. گۆلۆڤین ، زمانناسی گشتی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٩ .
(٥٩) ن. س. پۆسپێلۆڤ ، پێوەندیی نێوان حالاتی ڕێزمانیو بەشەکانی ئاخاوتن ، کتێبی « کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی » ، مۆسکۆ ، ١٩٥٥ ، ل ١٦١ ــ ١٨٥ .
(٦٠) م. ن. پیترسۆن ، لەبارەی بەشەکانی ئاخاوتنی زمانی ڕووسییەوە ، کتێبی «کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی » ، مۆسکۆ ، ١٩٥٥ ، ل ٦١ ــ ٨٨ .
(٦١) ئا. م. پیشکۆڤسکی ، ڕستەسازیی ڕووسی لەبەر ڕووناکیی زانستدا ، چاپی حەوتەم ، مۆسکۆ ، ١٩٥٦ .
(٦٢) ڕ. ل. تسابۆلۆڤ ، لەبارەی مێژووی وشاسازیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .
(٦٣) ئا. س. چیکۆباڤا ، سەرەتاییکی زمانناسی ، بەرگی یەکەم ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٥٣ .
(٦٤) ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ ، زمانی پشتۆ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ .
(٦٥) م. دۆکوولیل ، کێشەی حالەتەکانی وشەسازی ، گۆڤاری « کێشەی زمانناسی » ، ژ٦ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
(٦٦) ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .
(٦٧) ئا. ئا. ڕیفۆرماتسکی ، سەرتاییکی زمانناسی ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
(٦٨) زارێ یووسف ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٨٥ .
(٦٩) ڤ. ئا. ژڤێگینسێڤ ، زمان و تیۆریی زمانناسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .
(٧٠) ئا. ئی. سامیرنیتسکی ، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٩ .

(٧١) يو. س. ستیپانۆف ، بنەماکانی زمانناسیی گشتی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ .
(٧٢) س. ن. سۆکۆلۆف ، زمانی ئاوێستا ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ .
(٧٣) ل. ف. شێربا ، بەشەکانی ئاخاوتن لە زمانی ڕووسیدا ، گوتارە هەڵبژاردەکانی دەربارەی زمانی ڕووسی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ٢١٣ — ٢٤٢ .
(٧٤) ف. ئا. فورۆلۆفا ، زمانی بلووجی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ .
(٧٥) ن. س. ڤالگینا ، د. ئ. ڕۆزێنتال ، م. ئی فۆمینا ، ف. ف. تساپکیڤیچ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧١ .
(٧٦) ڤ. ف. ڤینۆگرادۆف ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (وشەسازی) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ .
(٧٧) ف. ئی. کۆدوخۆف ، سەرەتایێکی زمانناسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٩ .
(٧٨) ق. کوردۆیێف ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ .
(٧٩) ق. کوردۆیێف ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .
(٨٠) ئی. ئۆ. کۆستیتسکایا ، ف. ئی. کارداشێڤسکی ، ڕێزمانی فەرەنسی ، چاپی حەوتەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .
(٨١) ئا. ن. گڤۆزدێڤ ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ ، بەرگی یەکەم ، چاپی سێیەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
(٨٢) ئا. ئی. گولانۆف ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ .
(٨٣) ب. ن. گۆلۆڤین ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .
(٨٤) ن. م. لیمپێل ، زمانی لاتینی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .
(٨٥) ئا. ماییە ، شێوازی بەراوردکاری لە زمانناسیی مێژووییدا ، مۆسکۆ ، ١٩٥٤ .
(٨٦) د. مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، کتێبی « ولاتان و میللەتانی ڕۆژهەلاتی نێزیك و ناوەڕاست » ، ب٧ ، یەریڤان ، ١٩٧٥ ، ل ٢٧٣ — ٢٨٢ .

به زمانە ڕۆژئاواییەکان

87- Ernest N. Maccarus , A Kurdish Grammar, New-York, 1958.

88- H. A. Gleason , Linguistics and English Grammar, New-York, 1966

89- Joyes Blau, Manuel De Kurda, Paris, 1980.

90- D. N. Mackenzie , Kurdish Dialect Studies . London , 1961.

91- Norman C. Stageberg, An Introductory English Grammar, New-York, 1965.

92- E. B. Soane , Elementary Kurmanji Grammar, Baghdad, 1919.

93- E. B. Soane Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language, London, 1913.

94- A.V. Willams Jackenzie , Avesta Grammar, Part I . Stuttgart W. Kohlhammer, 1892.

ناوەرۆك

لاپەڕە .... پێشــەکی

ژمــارە

- ١ -

کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئــەو کارانــەی لــە مەیــدانی لێکۆڵینــەوەی (ژمارە)دا کراون ٢٧

سەعید صدقی ل ٢٨ ـ ٢٩ ، تۆفیق وەهبــی ل ٢٨ ـ ٣٠ نوری عەلی ئەمین ل ٣٠ ـ ٣٤ ، جگرخوین ل ٣٥ ، محمەد ئەمین هەورامانی ل ٣٥ ـ ٣٦ ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ل ٣٦ ـ ٣٧ ، لیژنەی بەڕێوەبەرێتیی خوێندنی کوردی ل ٣٧ ٣٩ ، صالح حســەین حــەســەن پشــدەری ل ٣٩ ـ ٤٠ ، د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ل ٤٠ ـ ٤٢ ، د. چەرکەزی بەکۆ (باکاییێف)ل ٤٢ ـ ٤٣، د. کەریمی ئەیوبی‌و د. ئی. ئا. سیر نۆڤا ل ٤٣ ـ ٤٥ ، د. مەکسیمی خەمۆ ل ٤٥ ـ ٤٦ د. ر. ل. تسابۆلۆف ل ٤٦ ، د. زاریٚ یوسف ل ٤٧ ـ ٤٨ ، د. ئــەرنســت مەکــارۆس ل ٤٨ ـ ٤٩ ، د. مەکەنزی ل ٤٨ ـ ٤٩ ، د. جۆیس بلۆل ٤٩ ، ئەنجام ل ٤٩ ـ ٥٣ .

- ٢ -

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبــارەی (ژمارە)وە ٥٤

ژمارە ٥٤

ژمارە لە ڕووی تایبەتێتی واتا و چۆنێتی بەکارهێنانــەوە ٥٤ ـ ٦٢

ژمارەی بنجی ل ٦٢ ـ ٨٨ ، ژمارەی پلەیی ل ٨٨ ـ ١٠١ ژمارەی کەرتی ل ١٠١ ـ ١٠٨ ، ژمارەی دابەش ؟ ل ١٠٨ ـ ١١٤ ، ژمارەی چــەندێتی نــادیار ؟ ل ١١٥ ـ ١١٦ .

ئاوەڵــکردار

- ۱ -

کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ئــاوەڵکردار)دا کــراون ۱۱۹

سەعید صدقی ل ۱۱۹ ، تـۆفیق وەهبی ل ۱۲۰ ، نـوری عەلی ئەمین ل ۱۲۰ ـ ۱۲۲ ، جگرخوین ل ۱۲۳ ، محەمەد ئەمین هەورامانی ل ۱۲۳ ـ ۱۲٤ ، لیژنەی بەڕێوەبەرێتیی خوێندنی کوردی ل ۱۲٤ ـ ۱۲٥ ، لیژنەی زمان و زانستی خـوێندنی کـوردی ل ۱۲٤ ـ ۱۲٥ ، لیژنـەی زمـان و زانستەکانی کۆڕی زانیـاری کـورد ل ۱۲٥ ـ ۱۲۷ ، د٠ قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ل ۱۲۷ ـ ۱۲۸ ، د٠ چەرکەزی بەکۆ (باکاییێف) ل ۱۲۸ ، د٠کەریمی ئەیوبی‌و د٠ ئی٠ ئا٠ سمیرنـۆفـا ل ۱۲۸ د٠ ڕ٠ ل٠ تسابـۆلـۆف ل ۱۲۸ ، د٠ زارێ یوسف ل ۱۲۸ ـ ۱۲۹ ، د٠ ئەرنست مەکارۆس ل ۱۲۹ ، د٠ مەکنزی ل ۱۲۹ ـ ۱۳۰ ، ئـەنجـام ل ۱۳۰ ـ ۱۳۲ ٠

- ۲ -

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبارەی (ئاوەڵکردار)ەوە ۱۳۳

ئاەڵکردار ۱۳۳

جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە ۱۳٥

ئاوەڵکرداری دیارخەر : ۱ ـ ئاوەڵکرداری چۆنێتی ل ۱٤٠ ـ ۱٤۲ ، ۲ ـ ئاوەڵکرداری چەندێتی ل ۱٤۲ ـ ۱٤۳ ، ۳ ـ ئاوەڵکـرداری شێـوە یان جـۆری جێ‌بەجێ‌بوون ل ۱٤۳ ـ۱٤٥ ئـاوەڵکـرداری بارودۆخ : (۱ ـ ئاوەڵکرداری کات ل ۱٤٦ ـ ۱٤۷، ۲ـ ئاوەڵکرداری شوێن ل ۱٤۷ ـ ۱٤۹ ، ۳ ـ ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست ل ۱٤۹ ، ٤ ـ ئاوەڵکرداری تەئکیدی ل ۱٤۹ ـ ۱٥٠ ٥ ـ ئاوەڵکرداری دووبـارەکردنـەوە ل ۱٥٠ ، ٦ ـ ئاوەڵکرداری نەفی ل ۱٥٠ ـ ۱٥۲) ٠

ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە ۱٥۲

ئاوەلکرداری سادە ل ١٥٢ ، ئاوەلکرداری ناسادە :
(أ ــ ئاوەلکــرداری دارێــژراو ل ١٥٢ ــ ١٥٩ ، ب ــ
ئاوەلکــرداری لێکــدراو ل ١٥٩ ــ ١٦٢ ، ئاوەلکرداری
دەستەواژەیی ل ١٦٢ ــ ١٦٤)
جۆرەکانی ئاوەلکرداری واتایی ــ وشەسازی ١٦٦
١ ــ ئاوەلکــرداری نــاوی ل ١٦٥ ــ ١٦٦ ، ٢ ــ
ئاوەلکرداری ئاوەلناوی ل١٦٦ ، ٣ ــ ئاوەلکرداری ژمارەیی
ل ١٦٦ ــ ١٦٧ ، ٤ ــ ئاوەلکرداری کــرداری ل ١٦٧ ،
٥ ــ ئاوەلکرداری جێناوی ل ١٦٧ ٠
بوونی ئاوەلکردار بەبەشە ئاخاوتنی دی ١٦٧
کورتەیێك بە زمانی عەرەبی ١٦٩
نیشانەی نموونەکان ١٧٨
سەرچاوە ١٨٠

دار الحرية للطباعة ـ بغـداد
١٤١٨هـ ـ ١٩٩٨م

رقم الايداع في دار الكتب والوثائق
بغداد (٣٤٢) لسنة ١٩٩٨

DR. AWRAHMANI HAJI MARF

KURDISH GRAMMAR

Volume I

(MORPHOLOGY)

Part IV

-NUMERAL AND ADVERB-

(In Kurdish).

Baghdad — 1998